

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 1

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Державного університету
«Житомирська політехніка»
протокол від 16 грудня 2022 р.
№ 13

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Природокористування в туризмі»

для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр»
спеціальності 242 «Туризм»
освітньо-професійна програма «Туризмознавство»
факультет бізнесу та сфери обслуговування
(назва факультету)
кафедра інформаційних систем в управлінні та обліку
(назва кафедри)

Рекомендовано на засіданні
кафедри інформаційних систем в
управлінні та обліку
(назва кафедри)
29 серпня 2022 р.,
протокол № 7

Розробник: доктор економічних наук, професор, професорка кафедри
інформаційних систем в управлінні та обліку Ірина ЗАМУЛА
(науковий ступінь, посада, ПРІЗВИЩЕ, власне ім'я)

Житомир
2022

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 2

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Тема 1. Проблеми природокористування та актуальність дотримання екологічних принципів в туризмі	5
Тема 2. Екологічний туризм як інструмент збалансованого природокористування	13
Тема 3. Визначення основних характеристик еколого-туристичного потенціалу території	25
Тема 4. Організація і проведення екологічно орієнтованого туру	41
Тема 5. Об'єкти екологічного туризму	61
Рекомендовані інформаційні джерела	100

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 3

ВСТУП

Мета вивчення дисципліни – оволодіння знаннями зі сфери збалансованого природокористування в туризмі та отримати можливість їх практичного використання у професійній діяльності.

Основні завдання навчальної дисципліни:

ознайомлення студентів зі спектром глобальних та місцевих екологічних проблем, які можуть виникати та / або існують в наслідок здійснення туристичної діяльності;

оволодіння знаннями про засади екологічно орієнтованої туристичної діяльності;

ознайомлення студентів з принципами, функціями, завданнями та способами збалансованого природокористування в туризмі;

ознайомлення студентів з основними формами екологічного туризму, його змістом та структурою в Україні та у зарубіжних країнах;

розвиток екологічного мислення, визначення ролі екологічного виховання та екологічної просвіти туристів в екологічному тури.

В результаті вивчення дисципліни «Природокористування в туризмі» для спеціальності 242 «Туризм» студент повинен:

знати:

актуальні проблеми природокористування в туризмі;

передумови виникнення екотуризму, як суспільного явища;

методики здійснення збалансованого природокористування туризмі;

принципи, функції, завдання, види, об'єкти, світові регіони та центри екологічного туризму;

методику розробки екологоорієнтованих турів;

сучасні тенденції розвитку збалансованого природокористування в туризмі;

форми та засоби екологічної пропаганди та виховання в процесі екологічних турів.

вміти:

використовувати методи формування екологічно коректного туристичного маршруту в різноманітних рекреаційних ландшафтах регіонів України;

підготувати та організувати основні варіанти тематичних турів у сфері екологічної освіти і виховання;

планувати і розробляти природознавчі екскурсії для екологічних стежок;

візуально визначати ступінь рекреаційного навантаження на ландшафти;

обирати способи оптимізації взаємовідносин різних форм туризму з довкіллям.

Зміст навчальної дисципліни направлений на формування наступних **компетентностей**, визначених стандартом вищої освіти зі спеціальності 242 «Туризм»:

загальні:

ЗК 1. Діяти на засадах розуміння цивілізаційних гуманітарних цінностей та глобалізаційних процесів, пріоритетів національного розвитку

ЗК 2. Здатність до організації, планування, прогнозування результатів діяльності

ЗК 5. Уміння спілкуватися з експертами інших сфер діяльності по актуальних

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 4

проблемах розвитку туризму і рекреації

ЗК 6. Уміння розробляти проекти та управляти ними

ЗК 10. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт

ЗК 11. Уміння приймати обґрунтовані рішення та розв'язувати проблеми

фахові:

СК 2. Здатність використовувати методи наукових досліджень у сфері туризму та рекреації

СК 3. Здатність аналізувати геопросторову організацію туристичного процесу і проектувати її розвиток на засадах сталості

СК 4. Розуміння завдань національної та регіональної туристичної політики та механізмів регулювання туристичної діяльності

СК 6. Здатність до організації та управління туристичним процесом на локальному та регіональному рівнях, в туристичній дестинації, на туристичному підприємстві

СК 7. Здатність розробляти та сприяти упровадженню регіональних програм розвитку сталого туризму

Отримані знання з навчальної дисципліни стануть складовими наступних **програмних результатів** навчання за спеціальністю код спеціальності «Назва спеціальності»:

ПРН1. Передових концепцій, методів науково-дослідної та професійної діяльності на межі предметних областей туризму та рекреації.

ПРН3. Специфіки реалізації різних програм туристичних подорожей (за змістом, місцем проведення, типом клієнтури та ін.).

ПРН6. Основних структурних форм організації, моделей екологічного менеджменту, процесів прийняття рішень і їх вплив на систему управління.

ПРН23. Реалізовувати проекти, приймати рішення у складних умовах, що потребують застосування нових підходів та прогнозування.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 5

ТЕМА 1.

ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ДОТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ У ТУРИЗМІ

1. Концепція стійкого розвитку сучасного туризму.
2. Управління впливом туризму на природні туристичні ресурси.
3. Міжнародні та національні організації, які займаються проблемами природокористування.

1. Концепція стійкого розвитку сучасного туризму

Туристична індустрія належить до галузей із виразною ресурсною орієнтацією. Окремі види природних ресурсів впливають на рекреаційно-туристичний процес комплексно, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного і формують те неповторне природне оточення, на фоні якого людина реалізує свою потребу відпочивати та відтворювати життєву енергію. Можна припустити, що туризм, особливо окремі його види, може існувати на основі штучно створених компонентів природного середовища. На практиці ж слід констатувати, що без відповідних природних ресурсів, розвиток і реалізація відповідних функцій є проблематичними.

Рекреацію та туризм називають «індустрією без труб». Ресурси, задіяні в рекреаційно-туристичній діяльності, при дотриманні елементарних природоохоронних і ресурсозберігаючих правил і технологій, можуть використовуватися тривалий час без суттєвих процесів деградації природних і соціально-культурних комплексів навіть за умови значних антропогенних навантажень. Хоча впливу не уникнути, але він не йде ні в які порівняння із тиском, що чинять на довкілля металургія, хімічна промисловість, лісове чи сільське господарство. Проте, серед існуючих тенденцій розвитку сучасного туризму варто виділити доволі суттєве, внаслідок масовості, антропогенне навантаження на природні та культурно-історичні туристичні ресурси.

Це навантаження зростає прямо пропорційно темпам росту туристичних відвідувань. Враховуючи прогнозні показники ВТО (Всесвітньої туристичної організації) щодо розвитку туризму у ХХІ столітті, очевидним є зростання протиріч у питанні задоволення туристичного попиту та раціонального використання туристичних ресурсів.

Негативні аспекти впливу масового туризму на навколишнє середовище та туристичні ресурси були відмічені ще в 70-х роках минулого століття у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. Сьогодні антропогенний пресинг та його негативний вплив спостерігається практично у всіх секторах туристичної індустрії та видах туризму, у переважній більшості туристських районів.

Варто зазначити, що по мірі зростання глобалізації світового господарства мають місце негативні зміни в географічній оболонці Землі, зокрема:

- кліматичні зміни;
- деградація ґрунтів і земель;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 6

- руйнування екосистем і зменшення біорізноманіття;
- збільшення забруднення води, ґрунту і повітря;
- природні лиха, викликані діяльністю людини;
- неконтрольований приріст населення і посилення нерівності в соціально-економічному розвитку;
- продовольча безпека та наростання загроз здоров'ю населення;
- обмеженість запасів енергії і інших видів природних ресурсів.

Враховуючи глобальний характер цих проблем, вирішувати їх на регіональному та національному рівні неможливо.

Німецька Рада консультантів з глобальних змін виділила наступні типові моделі проблем, які повторюються у багатьох регіонах світу. По аналогії із хворобами, вони були названі синдромами:

- 1) синдроми утилізації (наприклад, надмірна обробка маргінальних земель або рекреаційний розвиток та руйнування природи (синдром масового туризму);
- 2) синдроми розвитку. Наприклад, екологічне руйнування ландшафтів внаслідок неадекватних програм розвитку («Аральський синдром»), або ігнорування екологічних стандартів при швидкому економічному розвитку («синдром Азійських тигрів»);
- 3) синдром відходів. Наприклад, деградація навколишнього середовища при контрольованому та неконтрольованому захороненні відходів (синдром дампінгу).

По мірі актуалізації проблем зростала і кількість публікацій конференцій та нарад, які присвячені раціональному використанню природних та культурно-історичних туристичних ресурсів. Результатом такого напруження стала розроблена у 1996 р. ВТО, Всесвітньою радою з подорожей та туризму, організацією «Зелений світ» концепція стійкого розвитку туризму у ХХІ столітті: «Порядок денний 21 для індустрії туризму та подорожей» («Agenda 21 for travel and tourism industry»). Вона була адресована національним адміністраціям з туризму, туристським, торговельним організаціям, а також споживачам туристських послуг.

Концепція базується на багатосторонній програмі дій, яка прийнята урядами 182 країн світу на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку 14 червня 1992 р.

Під стійким розвитком розуміється процес, який відбувається без нанесення шкоди туристичним ресурсам. Це досягається таким управлінням ресурсами, при якому вони можуть поновлюватися із тою ж швидкістю, з якою використовуються, або переходом з повільно відновлювальних ресурсів у швидко відновлювальні.

«Порядок денний 21 для індустрії туризму та подорожей» включає наступні положення:

- констатується, що індустрія подорожей та туризму зацікавлена у захисті природних та культурних ресурсів, які виступають ядром туристичного бізнесу;
- підкреслюється важливість координації сучасних зусиль урядів, індустрії та неурядових організацій для створення стратегії довгострокового розвитку;
- перераховуються галузі пріоритетних дій з певними цілями та кроками для їх досягнення;
- вказується на важливість партнерства між урядами, промисловістю та неурядовими організаціями, аналізується стратегічна та економічна важливість подорожей та туризму,

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 7

демонструються суттєві переваги від створення життєздатної туристичної індустрії.

Документ пропонує використовувати у розвитку туризму наступні принципи:

- подорожі та туризм повинні допомогти людям у досягненні гармонії з природою;
- подорожі та туризм повинні внести свій внесок у збереженні, захист та відновлення екосистем;
- подорожі та туризм повинні засновуватися на життєздатних моделях виробництва та споживання;
- політика протекціонізму у торгівлі подорожами та туристичними послугами повинна бути частково або повністю змінена;
- захист навколишнього середовища повинен стати невід’ємною частиною процесу розвитку туризму;
- проблеми розвитку туризму повинні вирішуватися за участю зацікавлених громадян (місцевих жителів), з плануванням рішень, які приймаються на місцевому рівні;
- держави повинні попереджати одна одну відносно стихійних лих, які можуть стосуватися безпосередньо туристів або туристичні сфери;
- подорожі та туризм повинні сприяти створенню робочих місць для жінок та місцевих жителів;
- розвиток туризму повинне забезпечувати культуру на інтереси місцевих народів;
- індустрія подорожей та туризму повинні базуватися на міжнародному праві у сфері захисту навколишнього середовища.

Були виділені 9 пріоритетних напрямів роботи національних адміністрацій з туризму:

1. Оцінка місткості існуючої туристичної інфраструктури з метою забезпечення життєздатності туризму.
2. Оцінка економічних, соціальних, культурних та природних складових розвитку туристичних організацій.
3. Навчання, освіта та суспільне розуміння процесів стійкого розвитку.
4. Планування життєздатності розвитку туризму.
5. Обмін інформацією, досвідом та технологіями життєздатного туризму між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються.
6. Забезпечення участі у процесі розвитку всіх секторів суспільства.
7. Розробка тур продуктів із дотриманням принципів стійкого розвитку в їх основі, як невід’ємної частини процесу розвитку туризму.
8. Вимірювання прогресу досягнення життєздатного розвитку на місцевому рівні.
9. Партнерство в ім’я життєздатного розвитку.

В свою чергу, для туристичних компаній було сформульовано 10 задач:

- 1) мінімізація, повторне використання та рециркуляція процесу використання природних туристичних ресурсів;
- 2) збереження та управління енергією, що використовується;
- 3) управління ресурсами прісної води;
- 4) управління стічними водами;
- 5) управління шкідливими речовинами;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 8

- б) управління транспортом та транспортуванням;
- 7) планування та управління використанням землі;
- 8) залучення робітників, клієнтів, місцевих жителів у вирішення проблем навколишнього середовища;
- 9) розробка проектів стійкого розвитку;
- 10) партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

Цей документ був дуже широко розповсюджений. Після прийняття цієї концепції почалася розрахована на 5 років програма просування виконання його резолюцій у регіонах світу. Перші дві наради, які були проведені у Лондоні (лютий 1997 р.) та Джакарті (листопад 1997 р.), дозволили зробити наступні висновки:

- індустрія туризму має реальний потенціал, щоб внести внесок у життєздатний розвиток з ефективним управлінням та розумним регулюванням. «Порядок денний 21 для індустрії туризму та подорожей» повинен бути широко розповсюджений як основний документ розвитку галузі, виконання всіма сторонами його положень повинно заохочуватися;

- необхідним є тісне співробітництво між споживачами, громадськістю, приватними секторами та туристичними організаціями галузі;

- слід управляти процесом розширення туристичної інфраструктури по відношенню до цілей стійкого розвитку туризму;

- екологічні податки повинні бути справедливими та не дискримінаційними, а отримані засоби асигновані індустрії туризму для програм з навколишнього середовища;

- сучасні дослідження стійкого розвитку повинні оперативнo втілюватися у тур операторську діяльність;

- освіта у сфері охорони навколишнього середовища повинна бути підсилена, особливо у навчальних закладах, які готують персонал для готелів та туристичних фірм;

- реклама відіграє важливу роль для збудження споживачів та змушує індустрію, таким чином, працювати по новим принципам;

- подальші семінари повинні проводитися у різних регіонах світу, щоб дослідити застосування принципів «Порядку денного 21 для індустрії туризму та подорожей» до певних умов, гарантувати при цьому усестороннє виконання.

Принципи стійкого розвитку туризму знайшли відображення й у Глобальному етичному кодексі туризму, робота над яким було розпочата ВТО ще у 1997 році.

Проблеми стійкого розвитку особливо актуальні для унікальних природних об'єктів та явищ, природних резерватів, які залучені у туризм.

У 2002 р. ООН відзначила 10-у річницю Конференції з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро, де був прийнятий «Порядок денний 21» з подальшим внесенням коректив для виконання і розвитку програми.

Разом з тим концепція стійкого розвитку була скептично сприйнята багатьма експертами з туризму. В значній мірі цьому сприяло невдале словосполучення – «стійкий (статичний, нерухомий) розвиток (рух, динаміка)». Ймовірно, правильно було б казати про «життєздатний розвиток».

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 9

Крім того, на регіональному рівні не слід розуміти слово «розвиток» як прагнення до досягнення зарубіжних стандартів життя. Напрямок соціально-економічного руху місцевого суспільства визначається самими жителями, а не сторонніми людьми, які мають владні повноваження. Тут необхідно враховувати традиції, а не рекламні слогани.

2. Можливості управління впливом туризму на природні туристичні ресурси

Сьогодні значна частина видів туризму орієнтована на використання переважно природних туристичних ресурсів. Варто зазначити, що вплив туризму на природні комплекси (табл. 1.) може бути прямий та непрямий, розмір та хід якого важко визначити.

Прямий вплив включає:

1) зниження представників флори та фауни у процесі полювання, рибальства, знищення природного середовища життєдіяльності шляхом включення територій у господарську діяльність і т.д.;

2) втручання у природні процеси життєдіяльності рослин та тварин шляхом їх годування, розведення у штучних умовах, спостереження за ними, шумовим впливом, руйнуванням гнізд, нор і т.д.;

3) привнесення та розповсюдження інфекцій, захворювань через продукти життєдіяльності людини (екскременти, органічні харчові відходи), господарську діяльність (вирубка лісів, порушення ґрунтів і т.д.).

Таблиця 1.

Приклади впливу туризму на компоненти природного середовища

Компонент	Послідствия впливу туризму	Причина
Ґрунт	Втрата родючих шарів. Зменшення рихлості. Зміни вологості, температури, мікрофлори	Витоптування, ущільнення снігового покриву и сходження «мокрих» лавин
Рослинність	Зміни видового складу, розподіл по ярусах просторової структури індивідуальних характеристик рослин	Витоптування, збір рослин та їх частин (коренів, плодів, квітів і т.д.) для різних цілей, лісові пожежі і т.д.
Водна система	Зміна характеристик берегової лінії, характерник дна. Збільшення кількості відкладень та мутності. Зміни органічного, хімічного складу.	Витоптування, вирубка лісів, будівництво плотин та водосховищ і т.д.

До непрямого (опосередкованого) впливу відносяться:

1) зміни природного середовища існування;
2) глобальний антропогенний вплив на компоненти географічного середовища (забруднення ґрунтів та поверхневих вод, вирубка лісів та розвиток ерозії, глобальні зміни клімату, забруднення атмосфери і т.д.);

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 10

3) штучне розведення тварин, створення людиною тварин і рослин з заданими властивостями (генетично змінених, мутантів), вплив яких на природу на саму людину ще не вивчений.

Найбільш сильно страждають малі популяції рідких тварин та рослин або види, які повільно відтворюються.

Управляти процесом впливу туризму на природу також прямо чи опосередковано. Варіант прямого управління включає обмеження загальної чисельності відвідувачів згідно з гранично припустимим туристичним навантаженням на природні комплекси, зонування особливо охоронюваних територій та територій природних об'єктів туристичного показу, використання спеціальних технологій, які мінімізують забруднення навколишнього середовища. Іншими словами, це силова політика, яка заснована на примусі (штрафи, приписи і т.д.), демонстрації того, як неможна поступати.

Опосередкований варіант засновується на змінах поведінки туристів шляхом підвищення рівня освіти, виховання поважного, гуманного ставлення до місцевих жителів, тварин та рослин та є найбільш гнучким. Необхідно сполучати обидва варіанти впливу на туристів, так як кожний окремо не дасть бажаного результату.

У міжнародній практиці зазначені моделі поведінки туристів об'єднані під назвою «nature based tourism» (природний туризм) у тому числі й екотуризм. Світовий досвід свідчить, що саме екотуризм дійсно реальний інструмент реалізації ідеї стійкого розвитку. Проте якщо його використовують несвідомі люди, то він може принести набагато більше шкоди, ніж масовий туризм, так як в основному зачіпає природні комплекси, які легко руйнуються, а також відкривають масовому споживачу раніше невідомі райони.

Природокористування в туризмі доцільно розглядати як цілісну систему відносин: людина (суспільство) – довкілля (природа), які складаються на певному етапі суспільного розвитку в процесі вивчення, освоєння, використання, перетворення, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу території (акваторії) задля задоволення індивідуальних та суспільних рекреаційних потреб.

Рекреаційне природокористування ґрунтується на таких закономірностях:

- а) обмеженість самовідтворення та саморегулювання природи;
- б) залежність змін компонентів природи від антропогенного впливу;
- в) формування природно-антропогенних територіальних комплексів рекреаційно-туристичної спеціалізації на основі комплексування природних та суспільних елементів (ресурсів).

Концептуальними засадами природокористування в туризмі є природнича, в основу якої покладений ландшафтний аналіз; еколого-економічна, яка базується на класифікації стадій відтворювального процесу природних ресурсів; збалансованого (стійкого) розвитку природних, економічних та соціальних підсистем.

Специфіка природокористування в туризмі полягає в:

- чіткій ресурсній орієнтації; безпосередньому впливові на природу, який здійснюється туристами в процесі рекреаційних занять і суттєво впливає на самоорганізацію природно-антропогенних комплексів;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 11

– піонерному використанні природних ресурсів, які не знаходять застосування в інших сферах діяльності (наприклад, найвищі вершини, мальовничі ландшафти).

В туристично-рекреаційному природокористуванні можна виділити такі напрями як:

– **рекреаційне ресурсоспоживання** (наприклад, бальнеологічних, біотичних ресурсів);

– **рекреаційне ресурсовикористання** (кліматичних, водних, земельних ресурсів), використання властивостей середовища з рекреаційною метою (розміщення рекреаційно-туристичної інфраструктури, об'єктів і т.д.).

Природокористування в туризмі є результатом реалізації рекреаційних потреб населення регіону, розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Це – структурний компонент процесу природокористування, значення якого зростає відповідно до розширення масштабів рекреаційно-туристичної діяльності.

Отже, в умовах екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, зростання потреб населення в рекреації та туризмі, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок використання відповідних механізмів збалансованого природокористування.

3. Міжнародні та національні організації, які займаються проблемами природокористування

Варто відзначити вагому роль у приверненні уваги до гострих проблем довкілля та реалізації принципів сталого розвитку цілого ряду міжнародних та національних екотуристичних та екологічних організацій.

До організацій, які поширюють екологічні знання та культуру, передусім потрібно назвати ЮНЕСКО – спеціалізовану Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Під егідою ЮНЕСКО започатковано кілька програм щодо поліпшення навколишнього середовища. Поміж них – ЮНЕП (United Nations Environmental Program). Основна діяльність ЮНЕП спрямована на посилення уваги до стану довкілля.

Сьогодні, ЮНЕП ініціює та реалізує свої проекти за сприянням та підтримки ООН. Діяльність ЮНЕП спрямована на вирішення проблем, які пов'язані з:

- 1) природними лихами і конфліктами;
- 2) гендерною політикою (захист прав жінок);
- 3) екологією морів і океанів (наприклад, програма щодо захисту коралових рифів);
- 4) моніторингом стану довкілля (щорічні звіти про розрив викидів по країнам членів G 20 та європейських країн; проведення регіональних оцінок екологічного стану територій в т.ч. з використанням методик GEO-6);
- 5) поводженням з хімічними речовинами та відходами;
- 6) реалізацією цілей стійкого розвитку.

Міжнародний екотуристичний союз – The International Ecotourism Society (TIES).

Відомим є й Міжнародний союз з охорони природи (МСОП), який основну свою увагу приділяє збереженню біорізноманіття. МСОП публікує список видів, яким загрожує

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 12

зникнення. Певною мірою це сприяє їх збереженню.

Охорони природи та екотуризму стосується діяльність учасників Всесвітнього фонду дикої природи World Wild Fond. За сприяння WWF підготовлено та опубліковано безліч книжок, буклетів, знято чимало кінофільмів природоохоронного змісту.

Численні громадські організації функціонують і в Україні:

- Національний екологічний центр України (НЕЦУ);
- Всеукраїнська екологічна ліга та ін.

Екотуристичній тематиці присвячені численні наукові конференції, які проводять у багатьох країнах світу і, зокрема в Україні.

Увагу громадськості до екологічних проблем докільля привертають і за допомогою різноманітних акцій (наприклад, “7 природних чудес України”) та відзначення днів, які умовно можна назвати екосвятами, наприклад:

- 22 березня – Всесвітній день води;
- 22 квітня – Всесвітній день Землі;
- 5 червня – Всесвітній День охорони навколишнього природного середовища;
- 27 вересня – Міжнародний день туризму.

Питання для обговорення

1. У чому полягають основні особливості екотуризму?
2. Які причини виникнення і розвитку екотуризму?
3. У чому полягають відмінності екотуризму від інших видів туризму?
4. Якими є перспективи розвитку екотуризму в Україні та світі?
5. Які фактори сприяють розвитку екотуризму?
6. Які фактори стримують розвиток екотуризму?
7. Які функції має екотуризм?
8. У чому полягає економічна функція екотуризму?
9. Якою є виховна функція екотуризму?
10. Чи може екотуризм відігравати природоохоронну роль?
11. Якими є складові природоохоронної функції екотуризму?
12. Що являють собою ресурси екотуризму?
13. Які фактори зумовлюють багатство країни чи певного регіону на екоресурси?
14. Які види екоресурсів можна виділити за їх походженням?
15. У чому полягає особлива цінність водних об’єктів в екотуризмі?
16. Від чого залежить використання екоресурсів?
17. Чому саме птахи привертають велику увагу туристів?
18. Які висуваються вимоги до екотуризму?
19. Чи існують якісь часові обмеження в екотуризмі і коли?

Практичні завдання

1. Які основні загрози для розвитку суспільства, на вашу думку, обумовили появу й впровадження принципів сталого розвитку?

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 13

2. Охарактеризувати документи, які існують у галузі сталого розвитку.

3. Який вплив має туризм на природні комплекси? Навести відповідні приклади.

Відповідь оформити у вигляді таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1.

Приклади впливу туризму на компоненти природного середовища

Компонент	Наслідки впливу	Причини
Ґрунт		
Рослинність		
Водна система		

4. Проаналізувати вплив екотуризму на сталий розвиток територій. Відповідь оформити у вигляді таблиці (таблиця 2). Зробити відповідні висновки.

Таблиця 2.

Вплив екологічного туризму на сталий розвиток територій

№ з/п	Заходи впливу	Коментарі
1.	Ефективне використання біоресурсів	
2.	Пом'якшення антропогенного впливу на природу	
3.	Підтримка територій, які охороняються	
4.	Охорона рідкісних видів та екосистем	
5.	Збереження традицій та звичаїв	
6.	Зростання міжкультурного розуміння	
7.	Створення сприятливих умов для відновлення психічного й фізичного здоров'я населення	
8.	Підвищення освітнього рівня населення	
9.	Екологічне виховання населення в процесі екотуристичної діяльності	
10.	Створення нових робочих місць	
11.	Сприятливий вплив на екологічну обстановку регіону в цілому	

5. Знайти інформацію про діяльність міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на поширення знань про природу та її захист. Ознайомитись із сайтами вказаних організацій.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 14

ТЕМА 2.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1. Особливості екологічного туризму.
2. Функції екотуризму.
3. Ресурси екотуризму.
4. Правова основа екологічного туризму.
5. Вимоги до екотуризму.

1. Особливості екологічного туризму

Природокористування у будь-якому регіоні передбачає використання людиною природних ресурсів – речовин, енергії, інформації та властивостей природних об'єктів та процесів, а також виведення в навколишнє середовище антропогенних відходів.

Пріоритетний вид природокористування визначається:

- технічними можливостями;
- економічною доцільністю;
- екологічною припустимістю.

Екологічний туризм в ряді випадків може бути альтернативою не тільки промисловості та лісозаготівлям, але й експлуатаційному туризму, пов'язаним переважно з основними потребами туриста в товарах і послугах та адекватним функціонуванням всіх елементів рекреаційної системи.

Специфіка еколого-орієнтованої туристичної діяльності полягає у максимального можливого збереженні чистоти природних комплексів при туристичному природокористуванні та створенні зацікавленості місцевого населення у збереженні середовища свого існування.

Важливим є дотримання балансу інтересів: природоохоронних – збереження природи від потоку туристів, яким неможливо управляти, економічних – отримання коштів від відвідування туристами природних територій, соціальних – виховання екологічної культури та свідомості.

В екологічному туризмі природа виступає основним ресурсом, а ландшафтні особливості відіграють провідну роль. Необхідно визначити комплекс головних умов і факторів, які сприяють та лімітують еколого-рекреаційний розвиток регіону.

Термін «екотуризм» набув поширення у 80-х роках ХХ ст. і з того часу стає все уживанішим. На сьогодні існує чимало визначень екотуризму.

Екологічний туризм – це туризм у місця з відносно незайманою природою, до цінних у природному відношенні об'єктів з метою отримання задоволення від перебування на природі, розширення знань про неї та оздоровлення.

Екологічний туризм з його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств, донести до людей нагальність і важливість

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 15

питань захисту навколишнього середовища.

У багатьох країнах екологічний туризм стає супутником і невід'ємною частиною всіх видів туризму, інтегрує їх у загальний процес, а завдяки своєму максимально доступному (наочному) просвітницькому та освітньому потенціалу є чи не єдиним регулятивним та формуючим поведінку важелем управління урбанізаційними процесами, раціонального природокористування та охорони природи. Він дозволяє пом'якшити удари, що завдає природі бездумне ставлення до неї людини, зберігає кутки незайманої природи і сприяє примноженню природних цінностей не тільки за допомогою екологічної просвіти, але і за рахунок коштів, що спрямовуються з прибутків від екологічного туризму на вирішення цих завдань.

У найбільш загальному розумінні **екологічний туризм, є формою активного відпочинку з екологічно значущим наповненням – особливий інтегруючий напрям рекреаційної діяльності людей, що будують свої взаємовідносини з природою та іншими людьми на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння.** Туристи отримують від такого спілкування з природою певний фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас міцності та здоров'я, а природа при цьому зазнає мінімальних оборотних впливів і втрат, місцеві мешканці отримують соціальні та економічні стимули до збереження природи та традиційного природокористування.

Отже, порівняно з іншими видами туризму **екологічний туризм** має кілька **особливостей:**

- перебування в місцях з відносно незайманою природою або в місцях, які в природному відношенні є цінними та рідкісними;
- мінімізація негативного впливу на природу;
- екологічна освіта та виховання;
- певна фізична активність;
- гуманізм;
- економічна підтримка заходів, спрямованих на збереження природи, зокрема у відвідуваних місцях.

Розглянемо детальніше, що означають перелічені особливості. Так, мінімізація негативного впливу на природу передбачає низку заходів. Насамперед, туристи мають дотримуватися певних правил поведінки. Існують обмеження щодо чисельності туристів, особливо якщо йдеться про відвідання екологічно чутливих об'єктів. Туристи мусять не залишати сміття у відвідуваних місцях. У багатьох випадках заборонено і куріння. Деяким вимогам мають відповідати і транспортні засоби: мінімум шуму і забруднення повітря.

Певна фізична активність, яка необхідна в екологічному туризмі, впливає з того, що цікавинки природи звичайно краще збереглися там, де немає хороших доріг. У будь-якому випадку спів птахів і пахощі квітів краще сприймати безпосередньо, а не через вікно автобуса.

Перелічені вимоги та обов'язки дещо обмежують коло людей, які беруть участь в екотурах.

Особливістю екотуризму від інших видів туризму є специфічний склад не лише

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 16

учасників, а й організаторів. На них покладаються певні вимоги, а саме – володіння знаннями про природу. Звичайно це знання, які спираються на любов до неї. Без цього діяльність гідів втрачає яскравість і ґрунтовність. Досить часто гідами і, власне, організаторами екотурів є біологи, краєзнавці.

Робота гідів з екотуристами цікавіша, ніж зі звичайними туристами. Тут наявний зворотний зв'язок і навіть взаємозбагачення знаннями та навичками. Досить тісні стосунки між гідами і туристами пояснюються порівняно невеликою кількістю туристів та екскурсантів, можливістю їх неформального спілкування під час проходження маршруту. Об'єднує учасників турів уже згадана спільність інтересів.

Мінімізація негативного впливу на природу дає змогу віднести екологічного туризму до так званого м'якого туризму (на відміну від жорсткого, в якому основною метою є отримання прибутку).

Останнє досягається масовістю, комфортом перебування. Від звичайного масового туризму екологічний туризм вирізняється ще й деякою уповільненістю, адже його метою є не лише враження, а й нові знання. Здобуття останніх потребує певного часу.

За час, що минув після виникнення екологічного туризму, виділилися його **різновиди**. Найпоширеніший – **рекреаційний екотуризм**, тобто туризм, в якому найголовнішим є відпочинок на природі.

Наступний різновид – **пізнавальний екотуризм**. Сама його назва вказує на головну мету – пізнання природи. Тут, зокрема, можна виділити **орнітологічний туризм**. Відмінним і найменш масовим є **науковий екотуризм**, а саме участь туристів у наукових експедиціях, організованих з метою дослідження природи. В останньому разі це не лише споглядання, а й посильна добровільна допомога.

Екотуризм можна поділити на **внутрішній і міжнародний, на організований і неорганізований**. Міжнародний екотуризм звичайно організований, у внутрішньому домінує неорганізований.

Умовно в екотуризмі можна також виділити подорожі **в незайману природу** (це властиво для великих країн з порівняно незайманими територіями) і подорожі до місць, де природа перебуває під охороною, зокрема в національні природні парки. Останнє характерно для країн Західної Європи.

Головною причиною виникнення екологічного туризму можна вважати зміни суспільного життя: концентрація людей у містах, зменшення фізичних навантажень, отримання більших можливостей подорожувати, зокрема, у віддалені райони Землі. Зміни суспільного життя торкнулися використання вільного часу, який раніше значною мірою використовували на відновлення організму від фізичних навантажень. Нині багато працюючих більшу частину свого часу проводять за комп'ютером, інколи днями не виходячи з дому. У зв'язку з цим людині просто не вистачає фізичної активності. Зрозумілим є бажання змінити обстановку із замкненого середовища на відкритий простір. У цьому разі переслідується мета зняти нервові та інтелектуальне напруження, поліпшити емоційний стан. Відповідно, традиційний відпочинок – щорічне перебування на морі (та ще й в одному місці) – змінюється на насиченіший враженнями і подіями.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 17

Про зміни в суспільному житті свідчить і явище субурбанізації. Нині престижно жити не лише в центрі міст, а й на їх околицях. Поміж іншого, це пояснюється тим, що в центрі великих міст природне середовище істотно змінено. Більшою є загазованість повітря, сильнішим шум. Головним же є те, що на околицях міст реально жити у власному домі із земельною ділянкою.

Ще однією причиною розвитку екологічного туризму стало усвідомлення цінності природи, про уразливість якої раніше не дуже й думали.

В останні десятиліття кращими стали умови для розвитку культури, і зокрема екологічної. Діяльність, спрямована на зменшення негативного впливу на природу, вже дала себе знати – принаймні у розвинених країнах. Нині у цих країнах чистішими, ніж раніше, є і повітря, і вода.

Розвитку екотуризму сприяє діяльність зі створення та розширення меж національних і регіональних ландшафтних парків, інших об'єктів природно-заповідного фонду. Корисною є й їх популяризація. Тут існує зворотний зв'язок – отримання додаткових коштів будь-яким національним парком або заповідником дає змогу поліпшити рекламу, яка, у свою чергу, привертає увагу нових відвідувачів.

Крім **чинників, які стримують туризм** у цілому (нестача коштів, нестабільний політичний стан, незадовільна інфраструктура), є й специфічні. До них, як уже було зазначено, належать певні обмеження, зокрема в комфорті. Інший чинник полягає в тому, що багатьох людей природа, на жаль, не цікавить. Чинником, що гальмує екотуризм, є незадовільна фізична форма багатьох потенційних туристів. Ще один чинник полягає у тому, що далеко не всі регіони Землі багаті на екотуристичні ресурси. Деякі є небезпечними. Додамо, що в цілому для екотуризму властива невелика прибутковість. Отже, для багатьох туроператорів екотуризм нецікавий.

Стосовно **географії** екотуризму, то донорами звичайно є економічно розвинені урбанізовані країни, в яких населення має високий матеріальний стан і традиційно високу екологічну культуру. Стороною, що приймає, часто є країни і регіони з порівняно слабким розвитком економіки та відсутністю екологічно небезпечних галузей.

Поширенню екотуризму відповідають знання і публікації у цій сфері. Останніх найбільше виходить у світ у США та країнах Західної Європи.

Склад учасників. В екотурах беруть участь представники всіх вікових груп. Разом з тим специфіка екотурів зумовлює певні особливості. Однією з них є те, що пізнавальна функція екотуризму пов'язана з освітою, яку насамперед здобувають молоді люди – школяри і студенти. Масовості цієї вікової групи додає і те, що комфорт в екотурах звичайно обмежений і молоді люди до нього не дуже вибагливі.

Що ж до свідомої участі в екотурах, то вона здебільшого стосується людей середнього віку (35-55 років). Звичайно це люди з вищою освітою, представники творчих професій. Вони люблять активний відпочинок, але не схильні до авантюризму (подолання перешкод із ризиком для життя).

У цілому всіх людей, які беруть участь в екотурах, можна поділити на чотири групи:
– школяри і студенти, яких до участі спонукали старші;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 18

- фахівці, для яких вивчення природи є їх професією;
- захоплені (ті, що цікавляться природою);
- випадкові.

Туристи беруть до уваги такі найважливіші фактори: унікальність району подорожі, супровід професійних гідів, можливість фізичної активності та неформального спілкування.

2. Функції екотуризму

Можна виділити такі основні функції екологічного туризму – **оздоровчу, екоосвітню, природоохоронну, етнотолерантну.**

Оздоровча функція – екологічні тури потребують певної фізичної активності учасників і звичайно відбуваються в екологічно чистій місцевості на свіжому повітрі. Однак справа тут не лише у фізичному оздоровленні, а й у психічному. Відвідання природи дає змогу відпочити від звичних справ та емоційного напруження.

Екоосвітня функція передбачає наявність в екотурі елементів екологічної освіти та просвіти (пізнання природи, отримання туристами нових знань, навичок та вмінь не просто поведінки у природі, а спілкування з нею).

Природоохоронна функція реалізується у відповідній природозберігаючій поведінці групи на маршруті, застосування спеціальних еколого-туристських технологій мінімізації впливу на природне середовище, а також участь туристів й туроператорів у програмах та заходах з захисту навколишнього середовища.

Етнотолерантна (її ще можна назвати етноекотологічною) виявляється у повазі інтересів місцевих жителів. Це перш за все шановливе ставлення до місцевого населення, збереження традиційних систем природокористування, повага та дотримання місцевих законів і звичаїв, а також внесок туризму в соціально-економічний розвиток даної території.

Отже, туризм, і зокрема екологічний, формує світогляд людини у напрямку доцільності збереження природи, від стану якої залежить добробут як країни, так і окремих її громадян. У свою чергу, це зумовлює реалізацію практичних заходів щодо захисту природи від негативного впливу.

Елементи екологічного виховання та освіти, отримані під час екотурів, спрацьовують за межами місць їх проведення, стають невід’ємною складовою поведінки людини.

Вочевидь, що все висловлене стосується України. Тривалий час економічний розвиток країни відбувався на засадах пріоритетного розвитку промисловості та сільського господарства. Причому стан довкілля майже не враховували. Наслідком цього було створення величезних водосховищ, будівництво екологічно небезпечних об’єктів, накопичення мільярдів тонн відходів. Утім поступово світоглядні цінності змінюються, усе більш поширеним стає бажання людей милуватися природою. Попри значні втрати, в Україні збереглися величезні природні цінності.

3. Ресурси екотуризму

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 19

Ресурси екологічного туризму – це об’єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість, можуть бути використані та використовуються для організації та здійснення туристичної діяльності.

Екотуристичні ресурси можуть існувати самі по собі, чекаючи свого часу – появи екотуристів, і можуть активно використовуватися.

Багатство будь-якої країни або території на екотуристичні ресурси зумовлено кількома складовими, найголовнішими з яких є обсяг та якість. Деякою мірою ці ресурси подібні до мінерально-сировинних, водних та інших ресурсів, які використовує людина. Значні обсяги та добра якість відповідають великому багатству і навпаки.

Обсяг екоресурсів залежить від їх поширення та різноманітності. У загальному випадку значною є поширеність екоресурсів у великих країнах, в яких господарська діяльність обмежена або ж ведеться з урахуванням екологічних вимог. Водночас у невеликих країнах зі значною густотою населення та інтенсивною господарською діяльністю екоресурси обмежені. Чим більша різноманітність, тим багатша країна на екоресурси. У цьому разі важливою є роль рельєфу, від якого залежать клімат, рослинний і тваринний світ.

Отже, сприятливими для екотуризму є країни з різноманітним рельєфом, де є вихід до моря, де багато річок та озер. Несприятливі для екотуризму невеликі урбанізовані країни або країни, де природа одноманітна, наприклад там, де майже всю територію займають пустелі.

Якість екоресурсів близька до поняття **стану**. Наприклад, унікальний об’єкт, але з незадовільним станом – засміченим, витоптаним, з пригніченим рослинним покривом. Вочевидь, така характеристика радше відлякає туристів, ніж приверне їх увагу.

Специфічною складовою якості екоресурсів є умови сприйняття, передусім зорового, оскільки саме завдяки зору люди отримують найбільший обсяг інформації. Якісними екоресурсами можна вважати насамперед ті, що добре видно. Так, у місцевості з частими туманами зорове сприйняття обмежене і це знижує якість екоресурсів. Те саме стосується рівнинної території, де немає змоги побачити далечінь. Важливим чинником, що стосується зорового сприйняття, є відкритість місцевості, панорамність умов сприйняття. В останньому разі велику роль відіграють підняті ділянки рельєфу, зокрема пагорби і гори. З одного боку, вони виділяються над навколишньою місцевістю і тому самі по собі привертають увагу. З іншого боку, з пагорбів і гір звичайно відкриваються найкращі краєвиди.

Види екологічних ресурсів, як це впливає з наведеного вище визначення, поділяють на дві групи: **природного** (геологічні, орографічні, кліматичні, водні, флористичні, фауністичні, ландшафтні екоресурси) та **природно-антропогенного походження** (ті, в яких крім природної великою є складова людської діяльності: ботанічні сади, дендропарки, зоопарки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва тощо).

До **геологічних ресурсів** належать гірські породи, мінерали, печери, сталактити, сталагміти і навіть окремі камені. Туристи звичайно звертають увагу на великі відслонення, які мають круті схили, складені малопоширеними гірськими породами з незвичним кольором. За приклад може правити геологічний заказник “Базальтові стовпи” на Рівненщині, точніше – біля м. Костопіль. Об’єктами екотуризму є й кар’єри, як діючі, так і

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 20

закинуті – з видобутку граніту, залізної руди, крейди та ін. Великий інтерес становлять і печери, яких у світі безліч. В Україні на печери багата, зокрема, Тернопільська область. В деяких печерах сформувався специфічний рослинний і тваринний світ. Так, до темряви тут добре пристосовані кажани.

Якщо йдеться про геологічні ресурси, часто існує можливість не лише їх бачити, а й торкатися руками. Деякі камені цілком придатні і для колекціонування.

Орографічними ресурсами є елементи рельєфу: рівнини, височини, пагорби, гори, урвища, яри, каньйони, скелі, западини. Їх утворення тісно пов'язане з будовою надр і геологічними процесами.

Певною мірою орографічні ресурси впливають на інші – кліматичні, водні тощо. Особливості рельєфу не оминають і господарську діяльність: складні його форми (крутосхили та урвища) незручні для використання, і тому тут краща збереженість природи.

Якщо йдеться про екологічний туризм, то передусім слід згадати Українські Карпати і Кримські гори. В цих регіонах увагу туристів привертають скелі, урвища, скупчення великих каменів.

Навіть у межах Києва є певні орографічні ресурси. Так, досить відомими є київські гори: Старокиївська, Володимирська, Батієва, Печерська, Михайлівська та ін. Зазначимо, що печерські пагорби не лише виділяються гарною архітектурою – з них відкриваються чудові краєвиди Дніпра. У місті є й чимало ярів: Бабин, Протасів, Кучмин та ін. Доволі часто тут трапляються фрагменти лісів, струмки та озера.

Клімат у туризмі, і зокрема в екотуризмі, відіграє таку важливу роль, що справді відповідає поняттю “ресурс”. Принаймні на це вказує його фактичне використання в туристичній сфері.

Величезна роль клімату полягає в його безпосередньому впливі на людину. Останній може бути негативним і позитивним. Так, помірна температура є сприятливою для життєдіяльності, а висока або низька — несприятливою і навіть загрозовою. Подібне стосується кількості опадів, швидкості вітру, вологості повітря.

Окремої згадки потребують небезпечні атмосферні явища: блискавка, град, ожеледиця, хуртовина та ін.

Водні ресурси в туризмі звичайно тлумачаться інакше, ніж у сфері водного господарства. У сфері туризму важливою є сама наявність водних об'єктів. Тут можна виділити екотуристичні ресурси джерел, річок (включно з водоспадами), озер, морів (включно із затоками і протоками), боліт, льодовиків. Водночас водність річок має другорядне значення.

Водні об'єкти у туризмі виконують цілу низку важливих функцій:

- збагачують ландшафт;
- дають можливість життєдіяльності коловодним видам рослин і тварин (іншими словами, тут багатший рослинний і тваринний світ);
- дають змогу купатися (або принаймні помити руки);
- тут є змога ловити рибу;
- існує можливість пересуватися на човні чи інших плавзасобах;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 21

– задовольняють питні та інші потреби (миття посуду, прання тощо).

Чимало водних об'єктів України та світу належать до так званих Рамсарських угідь. Свою назву вони отримали від м. Рамсар в Ірані, де в 1971 р. було підписано конвенцію про захист водно-болотних угідь, які є важливим місцем поширення водоплавних видів птахів. Нині рамсарський список налічує близько 2000 об'єктів, з яких понад 30 знаходяться в Україні. До найбільших за площею належать Сиваш, Каркінітська, Джарилгацька і Тендрівська затоки Чорного моря, Дністровські плавні, Шацькі та Придунайські озера.

Роль води в туризмі така велика, що її наявність або відсутність часто є найважливішим фактором привабливості окремо взятих територій. У зв'язку з цим рекреаційні ресурси, пов'язані з водою, звичайно мають не просторовий, а лінійний вигляд: відповідають береговій лінії морів, річок, озер і водосховищ.

Рекреаційна цінність водних об'єктів значною мірою зумовлена тим, наскільки більшою чи меншою є їх можливість задовольняти потреби людей. При цьому мають значення розміри водних об'єктів, чистота води, умови підходу (під'їзду), швидкість течії тощо.

Попри те що в Україні тече дуже багато річок (вважають, що близько 63 тис.), лише невелика їх частина придатна для подорожей водою. Так, багато малих річок улітку настільки зменшуються у розмірах, що вода в них ледь простежується. Дуже часто малі річки є зарослими водною та повітряно-водною рослинністю. До того ж багато з них зрегульовані: на деяких створено по кілька ставків і водосховищ. Про це свідчать такі дані: в Україні приблизно налічують 40 тис. ставків і 1,1 тис. водосховищ. Досить часто саме на цих штучних об'єктах збираються туристи.

Флористичними ресурсами, як це випливає з назви, є ресурси рослинного світу, дуже різноманітного, як за видовим складом, так і складом рослинних угруповань. Ці ресурси значною мірою залежать від природних умов: у високих широтах біорізноманіття менше, ніж у низьких. Крім температури важливу роль відіграють й умови зволоження. Важливо, що рослинні ресурси належать до відновлюваних, і тому їх обмежене використання (наприклад, збирання ягід) майже не впливає на обсяг та якість цих ресурсів.

Найбільшу увагу туристів привертають великі рослини та ще й незвичні. Це, зокрема, стосується великих дерев. В Україні найбільшими деревами є дуби, висота яких може перевищувати 35 м. Відомими є дуб Максима Залізняка в урочищі Холодний Яр і дуб Крістера в Києві. Ще більшої висоти сягає модрина європейська в Карпатах.

Фауністичні ресурси – це ресурси тваринного світу.

Не все фауністичне різноманіття можна віднести до екоресурсів. Доцільно згадати, що царство тварин поділяється на два підцарства: одноклітинні (інакше – найпростіші) та багатоклітинні. Зрозуміло, що основна увага в туризмі прикута до багатоклітинних тварин, яких поділяють на типи: молюски, членистоногі, хордові тощо. Одним із підтипів хордових є хребетні, які, у свою чергу, поділяють на класи: риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці (або звірі). Саме на представників цих систематичних груп тварин туристи звертають найбільшу увагу. Далі поділ є таким: ряд, родина, рід, вид. Так, пелікан рожевий належить до класу

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 22

Птахи, ряду Пеліканоподібні, родини Пеліканові. Найбільшим птахом України вважають дрохву – єдиного представника свого роду.

Відомо, що для багатьох птахів властива сезонна міграція.

Між іншим, вона відбувається не будь-як, а в межах певних ділянок, які мають назву “екокоридор”. Кілька екокоридорів виділяють і в межах України. До них, зокрема, належить Дніпровський, що відповідає Дніпру зі створеними на ньому водосховищами. Дуже багато птахів мігрує уздовж західного берега Чорного моря, використовуючи берег як орієнтир. Знаючи це, місцеві орнітологи ставлять сітки для птахів переважно перпендикулярно до лінії берега.

Крім птахів, великим є інтерес до ссавців. Найбільшим ссавцем на території України є зубр європейський, маса якого може сягати 1 т. Найбільшим ссавцем, що мешкає у воді, є представник дельфінів – чорноморська афаліна.

Ландшафтні ресурси, які містять усі інші ресурси: орографічні, кліматичні та ін. Цей факт робить ці ресурси найрізноманітнішими.

У загальному випадку цінність ландшафтів залежить від цінності їх окремих складових та їх різноманітності. Так, стиглий ліс з високими деревами та підліском є привабливішим, ніж молодий. Ліс з більшим видовим різноманіттям цікавіший, ніж той, в якому видове різноманіття обмежене. Ще краще, якщо в лісі є річка чи озеро, відслонення скельних порід і незвичні форми рельєфу. Зокрема цінність ландшафтів Південного берегу Криму зумовлена наявністю гір, водних об’єктів, багатством рослинності, які помножені на сприятливі кліматичні умови та добрі умови

зорового сприйняття. Яскравим прикладом різноманітності ландшафту може слугувати парк біля Воронцовського палацу (Воронцовський, або Алупкинський, парк) на Південному березі Криму. Те саме стосується парку “Софіївка” в Умані.

Слід зазначити, що взяття під охорону цінних об’єктів природи, проголошення їх об’єктами природно-заповідного фонду не перетворює їх на **об’єкти природно-антропогенного походження**, як це інколи вважають. Згадаємо передусім основну мету відповідної діяльності – збереження цінних, рідкісних і зникаючих об’єктів природи. Іншими словами, звичайно оберігають те, що не зазнало істотних змін унаслідок людської діяльності. В одних випадках поряд з об’єктом, що оберігається, можуть поставити табличку, в інших – шлагбаум чи огорожу. Досить часто факт проголошення якогось об’єкта природи об’єктом природно-заповідного фонду (ПЗФ) залишається лише на папері.

Прикладами об’єктів природно-антропогенного походження може слугувати біосферний заповідник “Асканія-Нова” та Воронцовський (Алупкинський) парк. Загалом до таких об’єктів належать такі, в яких роль людини є значною.

Іншими видами природних-антропогенних ресурсів можуть бути музеї природи, питомники з розведення рослин і тварин, зокрема страусини ферми, форелеві господарства та ін.

Окремо може бути виділена **цінність** або ж **значущість екоресурсів**. У цьому разі крім багатства має значення досяжність і попит. Зрозуміло, що до об’єкта, який знаходиться за тисячі кілометрів, багато туристів не поїде. Такий об’єкт у туризмі великої цінності не має.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 23

Навпаки, зручно розташований об'єкт є дуже цінним, наприклад Нікітський ботанічний сад на околиці Ялти.

Підвищити цінність може поліпшення транспортної інфраструктури, але це досягається не одразу і потребує коштів. Цінність залежить і від попиту: чим більший попит, тим більша цінність, і навпаки. У свою чергу, попит залежить від “розкрученості” об'єкта, зокрема його реклами. Крім того, попит залежить від рівня достатку людей та їх екологічної культури. Тут також існує прямий зв'язок (принаймні, на рівні країн): високий рівень достатку часто (хоч і не завжди) відповідає високій екологічній культурі, і навпаки.

Екотуристичні ресурси Землі, і зокрема України, великі та різноманітні. Насамперед це зумовлено тим, що значні території ще мало змінені. Це – важливе підґрунтя розвитку екотуризму як нині, так і в майбутньому.

4. Правова основа екологічного туризму

Найважливішими нормативно-правовими актами, що стосуються екологічного туризму, можна вважати закони України: “Про туризм” (1995 р.), “Про природно-заповідний фонд України” (1992 р.), та інші. Крім того, мають бути згадані Податковий кодекс України та Господарський кодекс України.

Порівняно з первісним виглядом, усі ці документи зазнали істотних змін, що потрібно враховувати у практичній діяльності.

Більше того, ці зміни відбуваються постійно і відбуватимуться у майбутньому. За цих умов керівникам туристичних фірм доводиться витрачати чимало часу на відстеження змін, а інколи звертатися до фахівців нормативно-правової сфери.

Закон “Про природно-заповідний фонд України” важливий тому, що стосується об'єктів, які часто привертають увагу екотуристів. Згідно із цим законом, до складу ПЗФ України входять природні території та об'єкти і штучно створені об'єкти, що мають найбільшу природну цінність. До перших належать природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Штучно створені об'єкти – це ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, а також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Відповідно до згаданого закону, на землях природоохоронного та історико-культурного призначення заборонено будь-яку діяльність, що негативно впливає або може негативно впливати на стан природних комплексів та об'єктів чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням.

Загалом, виконати сформульовану вимогу дуже важко, адже багато об'єктів стають об'єктами ПЗФ, коли в їх межах живуть люди, які звикли тут господарювати. Зрозуміло, що навіть збирання ягід і грибів можна розглядати як негативний вплив.

Згідно із законом, природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки є юридичними особами, тобто мають адміністрацію. Те саме стосується дендрологічних парків і зоологічних парків загальнодержавного значення.

Заказники поділяють на ландшафтні, лісові, ботанічні, загально-зоологічні, іхтіологічні, гідрологічні тощо. Подібним є поділ пам'яток природи.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 24

Об'єкти ПЗФ використовують лише з такою метою:

- природоохоронною;
- науково-дослідною;
- оздоровчою і рекреаційною;
- освітньо-виховною;
- для потреб моніторингу.

Відповідно до закону, перелічене не стосується всіх об'єктів ПЗФ. Так, оздоровча і рекреаційна функції не передбачені у природних заповідниках. Водночас ця функція є однією з головних у національних природних парках і регіональних ландшафтних парках. Насправді всі без винятку об'єкти ПЗФ можуть відвідувати туристи. Щоправда, для відвідання природних заповідників і заповідних зон біосферних заповідників потрібен дозвіл.

5. Вимоги до екотуризму

Головними вимогами до екотуризму є безпека туристів і мінімізація негативного впливу на природу. Цього досягають багатьма засобами, перелік найважливіших з них наведено нижче.

– Відповідна організація турів та інфраструктури, за яких мінімізується ризик для учасників туру.

– Мінімальний вплив туристів на довкілля. Ще на початку туру його учасників інформують про необхідність бережливого ставлення до природи. Сміття слід забирати з собою. Мінімальним є використання одноразового пластикового посуду або від нього повністю відмовляються. Крики і галас є недоречними.

Туристів ведуть стежками (їх ще називають екостежками), які прокладені не лише для зручності і безпеки пересування, а й для мінімізації тиску на природу. Коли є стежка, туристи не йдуть як кому заманеться. Цю вимогу – триматися стежки – формулює гід на початку маршруту. Зупинки на відпочинок організують у чітко відведених місцях, зокрема, з мінімальною небезпекою як для туристів, так і природи.

– Об'єкти, зведені для обслуговування екотуристів, мають перебувати в гармонії з навколишньою природою. Так, готелі не повинні мати яскравих архітектурних рішень, вони мають добре вписуватися в ландшафт. Інколи дахи будинків, в яких розміщені туристи, перекривають очеретом або іншим подібним матеріалом. Водночас прагнуть використовувати і деякі сучасні природоохоронні технології, зокрема, сонячні батареї. Зовнішнє освітлення має бути лише на рівні, необхідному для орієнтації та безпеки. У ванних кімнатах інколи вішають таблички, де йдеться про можливість швидкої заміни рушника за першої вимоги клієнта, а також про те, що миючі засоби забруднюють довкілля. Отже, клієнт має сам визначитися.

– Простота і природне походження їжі, пропонованої туристам. До її складу мають входити місцеві продукти. Досить часто пропонують фрукти, овочі, чай із трав. Можливим є частування гостей парним молоком. У цілому кількість пропонованих страв є обмеженою.

– Мінімальний вплив на довкілля транспортних засобів, передусім таких, що чинять значні викиди і шум. Зокрема, найцінніми об'єктами природи обмежується рух літаків і

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 25

вертольотів на невеликій висоті. Одним із способів пересування є коні.

Інколи їх використовують для їзди верхи, інколи запрягають у вози. Останнє, зокрема, практикують у біосферному заповіднику «Асканія-Нова».

– Належне інформаційне забезпечення, в якому головну увагу приділяють природі. Це наявність відповідних стендів, плакатів та ін. Тури проводять фахівці-природознавці.

– Розробка заходів, завдяки яким частина отриманих коштів залишається в місцях проведення екотурів. Для цього передбачені платність перебування, екскурсійного обслуговування, продаж друкованої продукції, сувенірів, а також харчування туристів.

– Час проведення подорожей має враховувати особливості життєдіяльності живих організмів. З цією метою обмежують, зокрема, проведення подорожей у період гніздування птахів і нересту риби.

Водночас потрібно сказати і про те, що туристам дозволяється. Можливим, зокрема, є торкання окремих рослин і тварин, взяття їх на руки, фотографування. Більше того, у межах національних і регіональних природних парків дозволено розводити вогнища, щоправда, у чітко визначених місцях, аби вони не були розкидані на всій території.

Питання для обговорення

1. Охарактеризувати негативний вплив екологічного туризму на довкілля.
2. Розкрити заходи, що забезпечують мінімальний ризик для екологічної безпеки територій і туристських об'єктів у процесі екотуристичної діяльності.
3. Пояснити особливості екологічного виховання школярів у процесі туристських подорожей.
4. Необхідність екологічного виховання населення в процесі туристичної діяльності.
5. Екотуризм як засіб формування екологічної культури туристів.
6. Актуальність екологічного виховання молодого покоління в процесі туристичної діяльності.
7. Технології мінімізації забруднення довкілля в процесі туристичних подорожей.

Практичні завдання

1. Скласти таблицю з описом видів екотуризму за походженням.
2. Порівняти ресурси екологічного туризму України та будь-якої іншої країни.
3. Запропонувати форми екологічного виховання туристів у процесі проведення екотурів. Стисло охарактеризувати їх.
4. Скласти перелік найбільш ефективних заходів, спрямованих на зниження ризику несприятливого екологічного впливу на природне середовище в процесі туристичних подорожей.

Тематика доповідей

1. Історія розвитку екотуризму в Україні.
2. Концепція сталого розвитку подорожей та туризму в XXI сторіччі («Порядок денний 21 для індустрії туризму та подорожей»).

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 26

3. Глобальний етичний кодекс туризму.
4. Динаміка зростання та ємність екотуристичного ринку в світі.
5. Динаміка зростання та ємність екотуристичного ринку в Україні.

ТЕМА 3.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЕКОЛОГО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

1. Екологічний стан місцевості та його врахування в туристичній діяльності.
2. Основні характеристики еколого-туристичного потенціалу території.
3. Методи і одиниці виміру рекреаційних навантажень.

1. Екологічний стан місцевості та його врахування в туристичній діяльності

Одним із важливих факторів, який беруть до уваги багато туристів, є екологічний стан району подорожі та відпочинку. Близьким за змістом є питання про те, де природне середовище перебуває у кращому стані, де меншим є забруднення повітря та води.

Відповідь звичайно є такою: там, де господарська діяльність мінімальна. Оскільки головним суб'єктом господарської діяльності є людина, відповідь можна трансформувати так: цим територіям властиві невелика густота населення, відсутність великих міст, підприємств гірничодобувної, хімічної та інших видів екологічно-небезпечних галузей. Водночас можливі й винятки. Відомо, зокрема, що у деяких малолюдних місцях у минулому випробували ядерну зброю. У колишньому СРСР це відбувалося в Казахстані (полігон біля м. Семіпалатинськ) та на островах Нова Земля. Крім того, в окремих місцях Землі траплялися екологічні катастрофи: нафтове забруднення моря, лісові пожежі тощо. Отже, організаторам подорожей, а також їх учасникам потрібно мати хоча б мінімальні знання про фактори, які впливають на екологічний стан місцевості і, власне, про те, яким він насправді є.

У першому наближенні екологічний стан якоїсь території оцінюють, використовуючи карти або космічні знімки. Останні порівняно з картами мають кілька переваг. Насамперед, вони є сучаснішими. Окрім того, на космознімках можна розглядити деталі, які на картах показати неможливо. Зокрема, на супутникових знімках можна побачити дим від промислових підприємств і місця скидів у річку або море стічних вод.

Загалом чистота води в місцях перебування туристів має дуже важливе значення, адже в забрудненій воді ніхто не купатиметься. Те саме стосується можливості використання води для приготування їжі.

Якщо йдеться про річкову воду, то загальні правила оцінювання її чистоти такі:

- у гірських річках вона чистіша, ніж у рівнинних;
- вище населених пунктів вона чистіша, ніж нижче за течією;
- у добре зволжених районах вона чистіша, ніж у посушливих;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 27

– у слабо населених районах вона чистіша, ніж у густонаселених.

Певні особливості має й якість води в морях:

- біля безлюдних берегів вода чистіша, ніж поблизу населених пунктів і гирл річок;
- біля мисів вона чистіша, ніж у глибині бухт;
- у відкритому морі якість вища, ніж біля берега;
- при згінному вітрі якість вища, ніж при нагінному;
- до дощу якість води біля берега звичайно краща, ніж після дощу.

Зупинимося на останній закономірності, яка, на перший погляд, може здатися парадоксальною. Поясненням є те, що по закінченні дощу з прибережної території у море збігають струмки, які несуть не лише ґрунт, а й побутове сміття.

Плануючи відпочинок на морі (немає значення свій чи для когось) варто взяти до уваги і наявність у морі течій. Часто вони мають панівний напрямок. Так, у Чорному морі існує так звана Основна чорноморська течія (ОЧТ), рух в якій спрямований проти годинникової стрілки. Біля берегів Криму вода рухається переважно зі сходу на захід – тут проходить так звана Кримська течія – складова ОЧТ. Отже, у східній частині Південного берега Криму якість води звичайно краща, ніж на захід від Ялти. Ще західніше – біля берегів Румунії – проходить Румелійська течія, яка відносить прісну дунайську воду на південь. Це один із головних чинників того, що морські береги Румунії майже не використовують для відпочинку. Тут немає жодного відомого курорту.

Розібратися в тому, в якій частині моря вода чистіша, інколи дає змогу аналіз супутникових знімків. Спробуємо з їх використанням оцінити стан морської води біля найбільшого болгарського курорту Сонячний Берег. З Інтернету можна з'ясувати, що цей курорт розташований у порівняно невеликій морській затоці. Разом з тим довжина місцевого пляжу сягає 10 км, а ширина – 100 м. Тут одночасно можуть відпочивати десятки тисяч людей. Звісно, що це не може не впливати на чистоту води у прибережній смузі.

На супутникових знімках видно, що на південному боці півострова, який вдається в море, є кілька хвильорізів. Зі східної їх частини накопичені пісок і галька, яких немає із західної. Отже, в затоці панує рух води проти годинникової стрілки.

Оскільки у відкритому морі якість води краща, ніж біля берега, можна дійти висновку, що в північній частині затоки якість води краща, ніж у південній. Додамо, що на якість води в затоці впливає також невеличка річка, що впадає у море в південній частині затоки. Якість води в ній, поза сумнівом, є гіршою ніж у морі.

Останнім часом увага до екологічних проблем простежується не лише в екологічному туризмі, а й у туризмі в цілому. Про це, зокрема, свідчить поширення екологізації туристичних фірм і місць відпочинку.

Особливої уваги потребують питання сертифікації пляжів, яка називається “Блакитний прапор”. Існує близько 30 вимог, яким має відповідати пляж. Зокрема, такі пляжі потрібно прибирати, тут не допускається купання тварин. Крім того, вода має відповідати санітарним стандартам. Зрозуміло, що наявність сертифіката “Блакитний прапор” є чинником, який багато туристів беруть до уваги під час планування своєї відпустки.

Нині сертифікат “Блакитний прапор” мають понад 4 тис. пляжів майже в 50 країнах

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 28

світу. В Європі лідерами за кількістю відповідного сертифіката є Іспанія та Греція. До речі, його має й згаданий вище курорт Сонячний Берег.

2. Основні характеристики еколого-туристичного потенціалу території

Еколого-туристичний потенціал території – це сукупність долучених до неї природних об'єктів та явищ, а також умов, можливостей та засобів, які придатні для формування еколого-туристичного продукту та організації і проведення відповідних турів, екскурсій, програм.

Основними критеріями оцінки потенціалу є атрактивність та рекреаційна ємність території. Найбільш зручний підхід до оцінки цих критеріїв – ландшафтний.

Атрактивність (привабливість) природних рекреаційних комплексів визначається такими параметрами як **екзотичність** – контрастність зі звичним середовищем постійного проживання, оригінальність, унікальна історична або художня цінність, інформативність, естетична привабливість (пейзажі) та лікувально-оздоровча значимість, можливість використання для різних видів та форм туристичних занять.

На практиці фахівці розглядають атрактивність ширше, ніж тільки естетичну (пейзажну) привабливість. Вона містить такі значення як: відпочиваючи тут, я можу купатися, кататися з гір, ловити рибу; пізнавати індивідуальні особливості місцевості та насолоджуватися природою.

Складніше формалізується така характеристика як **естетична цінність ландшафту**. Вона визначається як ступінь емоційної привабливості тої чи іншої території.

Сприйняття ландшафту відбувається всією сукупністю відчуттів та позначається в психології та естетиці терміном синестезія.

Синестезія ландшафту – чуттєвий акт його осяжності. Однак головним джерелом чуттєвого сприйняття ландшафту слугує його споглядання. Зір дає 90 % естетичної інформації про навколишнє середовище.

Основним поняття в естетичній оцінці ландшафту є поняття пейзажу.

Пейзаж – суб'єкт-об'єктивне поняття, яке позначає ландшафт ззовні, що сприймається візуального з певного кута зору по ходу маршруту, тобто це вид, який спостерігає турист пересуваючись від пункту до пункту подорожі.

Тісно взаємопов'язані з пейзажами видові пункти (фокусні, пейзажні підступи і т.д.). фокусні пункти у рівнинній місцевості – безлісисті вершини холмів, гряд, увалів, брівки обривів з яких відкриваються широкі та далекі види. Широкий обзір та віддалений горизонт частіше всього сприяє кращому емоційному сприйняттю пейзажу.

У рівнинних зонах найбільший ефект привабливості мають **крайові зони** – пограничні полоси між двома різнорідними середовищами: вода – суша, ліс – поляна, холм – рівнина.

Цінний пейзаж повинен відрізнятися високим ступенем природності та малою насиченістю вторинними елементами.

На сучасному етапі сформовано три методики оцінки пейзажів:

- 1) експертна оцінка пейзажних образів як цілісних візуальних систем;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 29

2) анкетування;

3) оцінка пейзажу шляхом аналізу його структурних складових з подальшим отриманням сумарних оцінок (структурно-фізіономічний метод).

Перший метод являє собою опитування фахівців (експертів), які по роду своєї діяльності пов'язані з оцінкою живописних пейзажів (наприклад, архітекторів).

Другий метод заснований на соціологічних дослідженнях. За результатами анкетування виявляються найбільш привабливі місця для тих або інших соціологічних груп туристів.

При оцінці естетичності ландшафту слід враховувати психологічні особливості людей, які її проводять (на оцінку впливає вік, виховання, освіта та інші). Необхідно визначати статистично достовірні групи людей (50-60 чол.).

Опитування проводиться у формі інтерв'ю, де використовуються чотири типи запитань: відкриті, зариті, з пропонуваними варіантами вибору та градуванням, а також у формі усних тестів. Закриті запитання анкети характеризують респондента: вік, спеціальність, рівень освіти, місце проживання. Запитання з пропонуваними варіантами вибору дозволяють оцінити особистість респондента, виявлення ландшафтів, яким він надає перевагу, періоду року та ключових компонентів ландшафту. Градувані запитання мають на меті виявлення відчуттів, які викликають різні компоненти ландшафту у особи, яку опитують. Частина запитань формулюється виходячи з правил семантичної диференціації у вигляді шкали, яка оцінює естетичні властивості ландшафту, яка складається із комплексу біполярних прикметників (додаток 1).

Результати анкетування (т.б. соціально-психологічного дослідження) підлягають порівнянню з результатами структурно-фізіономічної оцінки, на основі чого розробляються рекомендації про створення об'єктів рекреації, організації маршрутів екологічних екскурсій і т.д.

Структурно-фізіономічна оцінка

Існує декілька різних методів оцінки структурних елементів ландшафту.

Основними компонентами ландшафту, які привертають увагу є: ступінь розчленування рельєфу, характер рослинного покриву та наявність водойм.

Найбільш сильний фактор сприйняття пейзажу – виразність рельєфу. Недарма, у порівнянні з рівнинними, гірські пейзажі мають більшу виразність.

Друга важливіша ознака – наявність водних поверхонь.

Об'єкти гідрографії утворюють динамічні поверхні, які суттєво відрізняються по візуальних характеристиках від інших елементів ландшафту (вони змінюються в залежності від погодних умов, сезону року і т.д.). При інших рівних умовах пейзажі, в яких розташовані водні об'єкти, більше привертають увагу.

Характеристика рослинності може також серйозно впливати на оцінку пейзажної виразності та характеризується декількома параметрами: хвойна, листяна, змішана; літня, осіння та інші.

Додав ще декілька параметрів оцінки пейзажної виразності, можна отримати найбільш розповсюджену на сьогоднішній день шкалу пейзажної виразності (додаток 2).

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 30

Рекреаційна ємність території

Рекреаційна ємність – це кількість людей в одиницю часу, яка припадає на одиницю площі території, у межах якої можливо задоволення рекреаційних потреб людини.

Рекреаційна ємність визначається:

- 1) ємністю туристичної інфраструктури (технічна ємність);
- 2) соціально-психологічна ємність (психофізіологічний поріг щільності при різних формах відпочинку);
- 3) екологічною ємністю (часто під нею розуміють рекреаційну ємність у вузькому розумінні).

Ємність туристичної інфраструктури визначається місткістю стоянок для машин, наявністю еко-готелів в даному районі, кількістю об'їжджених польових стоянок і т.д.

Психофізіологічна ємність (ПФЕ) території, характеризує можливість одночасного проведення на конкретній площі будь-яких рекреаційних занять групою людей без порушення психофізіологічних і гігієнічних умов проведення цих занять для кожного з них. Наведемо для прикладу два способи.

1. Псіхокомфортну ємність одностежкових стежок можна визначити за формулою А.Б. Широкого: $E = (C - B / O + 1) \cdot 20$, де:

E – ємність стежки, чол;

C – довжина світлового дня, ч;

B – час проходження стежки, ч;

O – час максимальної зупинки, ч;

20 – оптимальна чисельність групи рекреантів, чол.

2. Психологічну ємність лісовій рекреаційній території (максимальна кількість людей, які можуть одночасно відпочивати, не відчувачи психологічного дискомфорту) визначають як $PE = 10000 / (3,14 \cdot B \cdot K)$,

де B – просматриваемість насаджень, м;

K – середня чисельність груп відпочивачих, чол.

Екологічна ємність (далі будемо говорити про рекреаційну ємність) розраховується для конкретного виду рекреаційних занять, для яких характерний свій режим використання території (постійний або епізодичний), своя інтенсивність впливу на природу.

Для розрахунку ємності необхідна інформація про ландшафтну структуру території, про площі, які займає природна геосистема, про її стійкість і допустимі навантаження.

Стойкість ландшафту до антропогенного навантаження – здатність протистояти цим навантаженням до певної межі, за яким відбувається втрата здатності його до самовідновлення.

Найбільшою стійкістю до впливів мають ландшафти з оптимальним співвідношенням тепла і вологи (гідротермічний коефіцієнт і коефіцієнт зволоження близькі до одиниці), а найменшою – ландшафти з різко вираженими лімітують факторами по теплу і зволоженню і більшими амплітудами їх коливань. Мінімально допустимі рекреаційні навантаження властиві гірським і тундровим ландшафтам.

Максимальні навантаження в помірних широтах витримують південно-тайгові і

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 31

притайгові ландшафти.

Фактори, що визначають стійкість ландшафтів: ґрунтові умови, ступінь зволоження, ухил місцевості, експозиція схилу і основні характеристики переважаючих порід деревостану (бонітет, вік).

Стійкість визначається не тільки безліччю взаємопов'язаних природних факторів, а й залежністю від типу організації території, яка зумовлює вид господарської діяльності, яка переважає в межах ландшафту.

Рекреаційне навантаження – інтегрований показник рекреаційного впливу, який визначається кількістю відпочиваючих на одиниці площі, часом їх перебування на об'єкті рекреації і видом відпочинку.

Законодавчо затверджених правових нормативних актів, які лімітували б гранично допустимі навантаження на навколишнє середовище, і зокрема ландшафти, немає.

Принципи та методи визначення рекреаційних навантажень і використання їх при організації рекреаційного природокористування, а також при проектуванні рекреаційних об'єктів розроблялися з 70-х років минулого століття Інститутом географії АН, МГУ Інститутом містобудування Ленінграда, Інститутами лісового господарства Москви і Ленінграда.

Таблиця 4.

Показники припустимого навантаження (чол./га) [по Стаускасу В.П.]

Компонент ландшафту	Критерії	
	Екологічний	Психологічний
Сосновий ліс на дуже сухих ґрунтах	0,5-1	0,5-1
Хвойний ліс на сухих ґрунтах	1-2	0,5-1
Змішаний та листяний ліс на сухих ґрунтах	2-3	0,5-1
Ліс на багатих вологих ґрунтах	3-5	–
Суходільні та інші сухі луки	5-10	–
Низові, поймові та інші вологі ліси	10-20	–

При цьому рекреаційне навантаження включає в себе: витоптування надґрунтового покриву і підросту, пошкодження дерев, деградацію рослинного покриву внаслідок збору грибів, ягід, квітів, ущільнення ґрунту, відлякування тварин, виснаження рибних угідь через аматорський вилов, антропогенну денудацію (осипання схилів та ін.), лісові пожежі, забруднення повітря вихлопними газами, захаращення території туристським сміттям.

Спостереження за поведінкою організованих і неорганізованих туристів показали, що люди під час короткочасного відпочинку при неорганізованому туризмі, прогулянках, пікнікові відпочинку виробляють незрівнянно більші зміни в ПТК, ніж організовані туристи.

При неорганізованому туризмі на більшій площі витоптується рослинний покрив, вирубується чагарник, ущільнюється ґрунт внаслідок встановлення наметів.

Найважливішу роль в оцінці рекреаційного навантаження відіграє зміна біотичного

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 32

компонента ландшафту. Стійкість по лісовим породам змінюється, у бік збільшення, так – ялина, дуб, сосна, листяниця, береза і осика. В основу оцінки покладено поняття рекреаційної дигресії, т.б. заміни корінних видів рослинності на нетипові (експлеренти) і поступової повної деградації рослинного покриву, знищення підросту, збільшення ступеня механічних пошкоджень дерев і т.д.

Стадія рекреаційної дигресії – етап зміни біогеоценозу в результаті впливу рекреаційного навантаження.

Таблиця 5.

Шкала стадій рекреаційної дигресії насаджень

Стадії дигресії	Відношення витоптаного ґрунту до загальної площі* ділянки	Заходи з оздоровлення ландшафту
1	До 1,0 %	Не потрібні
2	Від 1,1 % до 5,0 %	Облаштування дорожньо-тропової мережі для зменшення витоптування
3	Від 5,1 % до 10,0 %	Функціональне зонування з виділенням захисних зон, облаштування дорожньо-тропової мережі
4	Від 10,1 % до 25,0 %	Обмеження доступу, виділення захисних ядерних зон та зовнішніх буферних полос (опушек), зміна характеру зонування
5	Більше 25,0 %	Заборона на використання та проведення лісомеліоративних заходів з відновлення

*Площі, які витопані до мінерального горизонту поверхні надґрунтового покриву

Межа стійкості ПТК (після якого відбуваються незворотні зміни) проходить між 3 і 4 стадіями. За ПДН приймається 3 стадія дигресії.

Науковцями було проведено дослідження щодо вироблення єдиної методики та визначення одиниць виміру рекреаційних навантажень на лісові ландшафти «...обов'язкові для охорони навколишнього природного середовища, організації користування лісовим фондом в культурно-оздоровчих, туристських і спортивних цілях, проектування, будівництва і експлуатації об'єктів культурно-оздоровчого, туристичного і спортивного призначення на землях лісового фонду».

Основними етапами оцінки рекреаційного навантаження є:

1. Визначення методом пробних площ характеристики територіального варювання рекреаційних навантажень в обраних природних комплексах.
2. Виділенням методом трансектів стадій рекреаційної дигресії, в залежності від ставлення площі витоптаного до мінерального горизонту поверхні надґрунтового покриву до загальної площі ділянки.
3. Реєстрація відвідувачів і часу їх перебування на пробних площах реєстраційно-вимірювальним методом.
4. Обчислення рекреаційного навантаження і стійкості досвідчених площ в

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 33

ландшафтах ООПТ математико-статистичним апаратом.

Гранично допустиме рекреаційне навантаження – максимальне рекреаційне навантаження, при якому біогеоценоз зберігає свою життєздатність.

Сезон рекреації – календарний період року, протягом котрого здійснюється даний вид лісової рекреації.

3. Методи і одиниці виміру рекреаційних навантажень

Метод пробних площ призначений для характеристики територіального варіювання рекреаційних навантажень в лісових природних комплексах і заснований на закладці пробних площ способом типової вибірки.

Трансектний метод призначений для виділення стадій рекреаційної дигресії в залежності від ставлення площі витопаної до мінерального горизонту поверхні надгрунтового покриву до загальної площі ділянки згідно з таблицею 5. Він заснований на вимірюванні протяжності витопаної до мінерального горизонту поверхні на ходових лініях, яка рівномірно охоплює обстежувану ділянку, і визначенні вищевказаного відношення через співвідношення протяжності витопаної до ґрунту поверхні до загальної довжини ходових ліній.

Математико-статистичний метод призначений для планування вибіркового спостереження при вимірюванні рекреаційного навантаження на пробні площі і заснований на визначенні кількості спостережень з необхідною похибкою і ймовірністю, згідно з ГОСТ 8.207-76 і календарних дат спостережень, способом типової вибірки.

Реєстраційно-вимірювальний метод призначений для проведення спостережень і заснований на реєстрації відвідувачів і часу їх перебування на пробних площах.

Для вимірювання рекреаційного навантаження слід застосовувати позасистемні одиниці величин відповідно до табл. 6.

Таблиця 6.

Позасистемні одиниці величин, що застосовуються при вимірюванні рекреаційного навантаження

Величина			Одиниця	
Найменування	Позначення	Розмір	Найменування	Розмір
Основні одиниці				
Площа	S	S	Гектар	Га
Кількість відвідувачів	N	N	Чоловік	Чол.
Час, період	t, T	t, T	година, доба, місяць, рік	год., д., міс., р.
Похідні одиниці				
Рекреаційна щільність	Rd	NS ⁻¹	чоловік на гектар	чол./га
Рекреаційна	Re	NS ⁻¹ T ⁻¹	чоловік на	чол./(га? рік)

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 34

відвідуваність			гектар–рік, чоловік на гектар-місяць, чоловік на гектар-доба	чол./ (га?міс.) чол./ (га? д.)
Рекреаційна інтенсивність	Ri	$Nt^{-1}T$	чоловік-годину на гектар-рік, чоловік-час на гектар-місяць, человек-годину на гектар-добу	чол.? год/(га? рік) чол.? год/(га?міс.) чел.? год/(га? д.)

Для вимірювання рекреаційного навантаження слід застосовувати рекреаційну щільність R_d , а рекреаційну відвідуваність R_e і рекреаційну інтенсивність R_i обчислювати за такими формулами:

$$R_e = R_d \cdot T \cdot t^{-1}, (1)$$

$$R_i = R_d \cdot T, (2)$$

де T – тривалість періоду вимірювання рекреаційного навантаження;

t – середній час одного відвідування за період вимірювання.

Підготовка і проведення вимірювання. Підготовка об'єктів вимірювання методом пробних площ повинна включати вибір репрезентативних ділянок та закладку пробних площ.

Репрезентативні ділянки слід обирати в типових лісових природних комплексах диференційовано по стадіям рекреаційної дигресії.

Мінімальна довжина ходових ліній при необхідній похибці 10% і довірчій ймовірності 0,95 повинна складати 500 м на кожен гектар площі, що досліджується.

В обраних ділянках відповідно до методики ландшафтних описів повинні бути закладені ландшафтні площі, що включають лісотаксаційні характеристики і відомості про вид лісової рекреації та стадії рекреаційної дигресії.

Підготовка вимірювання на пробній площі математично-статистичним методом повинна включати визначення кількості і календарних дат вибірових спостережень за період вимірювання.

Період вимірювання слід приймати рівним по календарним термінам одного року і тривалістю 8760 год.

Мінімальна кількість вибірових спостережень для вимірювання з необхідною похибкою 10% і довірчою ймовірністю 0,95 має становити 160 спостережень в рік – по чотири спостереження на добу за 40 календарних дат.

Проведення спостережень реєстраційно-вимірювальним методом повинно включати реєстрацію кількості відвідувачів в момент спостереження і вимірювання часу їх перебування, на пробній площі.

Реєстрація кількості відвідувачів повинна проводитися в календарні дати

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 35

спостережень за чотири рази на добу – вранці, днем, ввечері, вночі. Відвідувачів, які залишилися ночувати, слід реєструвати при вечірніх спостереженнях.

Результати реєстрації і вимірювань повинні фіксуватися в протоколі виміру рекреаційної навантаженям в протоколі виміру рекреаційного навантаження згідно з таблицями 7, 8.

Таблиця 7.

Реєстрація відвідувачів

Дата спостережень	Час спостережень	День тижня	Одночасна кількість відвідувачів

Таблиця 8.

Вимір тривалості відвідувань

Дата спостереження	№ відвідування	Час відвідування		Тривалість відвідування
		Початок	Закінчення	

Обробка і оформлення результатів вимірювання. Результати обробки повинні представлятися у формі протоколу відповідно до таблиці 9 і включати наступні показники: рекреаційна щільність R_d , рекреаційна відвідуваність R_e , рекреаційна інтенсивність R_i , тривалість періоду вимірювання T , тривалість і календарні терміни сезону рекреації T_c , тривалість одного відвідування t .

Таблиця 9.

Результати обробки

Найменування показника	Позначення	Одиниця виміру	Значення
Рекреаційна щільність	R_d	чол./га	
Середньоквадратичне відхилення	$G(R_d)$	чол./га	
Оцінка середньоквадратичного відхилення	$S(R_d)$	чол./га	
Середній час відвідування об'єкта	T	год.	
Середньоквадратичне відхилення	$G(t)$	год.	
Оцінка середньоквадратичного відхилення	$S(t)$	год.	
Тривалість періоду вимірювання	T	год.	
Тривалість сезону рекреації	T_c	год.	

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 36

Рекреаційна відвідуваність	Re	чол./ (га? рік)	
Рекреаційна інтенсивність	Ri	чол.? год/ (га? рік)	

Спостереження провів _____

Спостереження опрацював _____

Спостереження перевірів _____

Тривалість сезону рекреації T_c слід визначати за даними реєстрації відвідувачів протягом року, як інтервал часу між початком і кінцем відвідувань.

При сезонному характері лісової рекреації обчислені значення рекреаційної щільності R_d , рекреаційної відвідуваності R_e і рекреаційної інтенсивності R_i слід збільшити пропорційно відношенню тривалості періоду вимірювання T до тривалості сезону рекреації T_c .

Результати вимірювань на пробних площах третьої стадії рекреаційної дигресії встановлюють для лісових природних комплексів гранично допустимі значення рекреаційної щільності R_d , рекреаційної відвідуваності R_e і рекреаційної інтенсивності R_i .

Існують спрощені методики оцінки гранично допустимих навантажень.

Через рівні інтервали від 1 до 5 м в землю встромляють малопомітні зволікання. Через 10 днів визначають число зволікань погнутих рекреантами. Експериментально встановлено залежність числа погнутих зволікань (Y) від рекреаційного навантаження (X) визначається кількістю осіб у 1 ч на 1 га виражена наступною схемою.

X	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	...	15	→
Y	4	8	12	16	21	26	31	37	43	50	...	100	→

При зіставленні зі стадіями рекреаційної дигресії даних природно-територіальних комплексів визначаємо навантаження відповідні 3-й стадії дигресії.

Принципи розрахунку допустимих рекреаційних завантажень [по Чижовій В.П.]:

1. Максимальне навантаження розраховується виходячи з конкретних природних і організаційних умов;
2. Початок і кінець туристичного сезону визначаються з екологічних міркувань;
3. Чисельність туристичної групи обчислюється з точки зору психологічного комфорту;
4. Експлуатацію нового маршруту слід почати з невеликої групи;
5. Перший рік експлуатації слід проводити екологічний моніторинг;
6. Величину допустимого навантаження слід коригувати щорічно;
7. Раціональне благоустрій маршруту (облаштування дорожньо-тропової мережі) дозволяє підвищити допустиме навантаження;
8. Необхідно дотримання природоохоронних вимог.

Для чого потрібна ця методика? У першому розділі ми вже навели приклади деградації природного середовища. А коли нічого буде показувати туристам – туризм зникне з цих місць. Знаючи ж стійкість ландшафтів, ми можемо здійснювати регульований туризм і

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 37

адекватно розвивати туристичний бізнес.

Додаток 1

Анкета опитування щодо естетичної цінності

АНКЕТА

1. Вкажіть, будь-ласка, Ваші дату народження, стать, спеціальність

_____

2. Ваша освіта (підкреслити): середня, незакінчена вища, вища

3. В яких населених пунктах Ви проживали і як довго? _____

4. Яким ландшафтам Ви надаєте перевагу (позначити в кожній групі один пункт)

- а) ліс луг степ сполучення заліснених і відкритих просторів
- б) морське узбережжя берег озера берег річки віддалені від великих водойм місця
- в) недоторкані ландшафти освоєні ландшафти
- г) гори рівнини

5. Ваш улюблений час року _____

Далі пропонуються запитання про ландшафти, які Ви бачите перед собою.

6. Які компоненти даного ландшафту привертають Вашу увагу перш за все (потрібно відмітити кілька пунктів):

- а) ґрунти
- б) рослинність
- в) повітря
- г) вода
- д) рельєф
- ж) тварини

7. Які відчуття викликають у Вас компоненти даного ландшафту (поставте позначку на ділянці шкали, яка відповідає Вашим відчуттям)?

	1	2	3	4	5	6	7	
Повітря	_____							
Вода	_____							
Рельєф	_____							
Рослинність	_____							
Ґрунти	_____							
Тварини	_____							

Вкрай негативні відчуття Вкрай позитивні відчуття

8. Як Ви оцінюєте естетичні властивості даного ландшафту (поставте позначку на ділянці шкали, яка відповідає Вашим відчуттям)?

	1	2	3	4	5	6	7	
Різноманітний	_____							Одноманітний
Дисгармонійний	_____							Гармонійний
Звичайний	_____							Екзотичний
Гарний	_____							Негарний
Безпечний	_____							Небезпечний
Недоторканий	_____							Освоєний

9. Як Ви оцінюєте Вашу реакцію на ландшафт (поставте позначку на ділянці шкали)?

	1	2	3	4	5	6	7	
Відчуття страху	_____							Радість
Роздратованість	_____							Задоволеність
Пригнічення	_____							Душевний підйом

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 38

Додаток 2

Шкала оцінки пейзажної виразності

Ознаки пейзажної виразності		Шкала оцінок	
Загальне враження від пейзажу	Наявність домінант	Не виділяється Виділяється	0 1
	Багатоплановість	Перший план Другий, третій план Більше трьох планів	0 2 1
	Барвистість	Невиразна Міняється раз у вегетативний період Міняється частіше	0 1 2
	Натуральність	Змінений Частково змінений Незайманий	0 1 2
Виразність рельєфу	Характер рельєфу	Рівна місцевість Слабо холмиста Сильно холмиста	0 1 2
	Характер схилів	Випуклі Складні Вогнуті, прямі	0 1 2
	Експозиція схилів	Більше 50% північної, північно-східної та північно-західної Більше 50% південної, південно-східної та південно-західної	1 2
Велика кількість водних об'єктів	Характер розміщення та величина водних об'єктів	Сухі балки, рідкі малі струмки та озера Середні озера та річки; часті малі озера і струмки Великі річки з долинними комплексами, озера	0 1 2
	Проглядність водних об'єктів	Погана – закрита рослинністю або схована у рельєфі Добра – проглядається, формує пейзаж	1 2
Просторова різноманітність рослинності	Тип просторів	Закритий – з залісненістю 60% відкритий – с залісненістю менше 20% та зверхвідкрите Напіввідкрите 20-60%	0 1 2
	Характер розміщення	Тільки насадження спеціального призначення Невеликі площі гаїв та повноцінні ліси Місцями утворюють масиви, скопища розсіяних гаїв	0 1 2
Природоохоронні та унікальні об'єкти	Наявність та характер об'єктів	Немає Однообразні Різноманітні	0 1 2
	Антропогенний вплив	Ступінь та характер змін	Умовно змінні Слабо змінні Раціонально перетворені
Використання території в рекреаційних цілях	Наявність пам'яток	Немає Є	0 1
	Придатність території для відпочинку	Незручна (важкодоступна або територія, що інтенсивно використовується у господарській діяльності) Зручна (екстенсивно використовується у господарській діяльності, легкодоступна територія)	0 1
	Наявність рекреаційних територій	Території епізодичного відпочинку Стаціонарні (санаторії, бази відпочинку, дитячі оздоровчі заклади)	0 1
Максимальна кількість балів			30

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 39

Питання для обговорення

1. Охарактеризувати екологічний стан місцевості та його вплив на туристичну діяльність.
2. Назвати основні характеристики еколого-туристичного потенціалу території.
3. Розкрити сутність методів і одиниць виміру рекреаційних навантажень.

Практичні завдання

1. Які прямі та непрямі регулятивні та організаційно-управлінські заходи регулювання впливу на природні комплекси, в контексті здійснення туристично-рекреаційної діяльності, реалізуються на рівні Житомирської області?
2. Які екологічні та організаційні чинники, на вашу думку, стримують розвиток екотуризму в Україні?
3. Зробити добірку правових та нормативних документів, які регламентують здійснення екотуристичної діяльності в Україні. Проаналізувати їх.

Тематика доповідей

1. Особливості екологоорієнтованої діяльності підприємств готельної галузі.
2. «Найвідоміші національні парки» (на прикладі будь-якої країни).

ТЕМА 4.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ТУРУ

1. Вимоги до екологічно орієнтованого туризму.
2. Проектування екологічно орієнтованого туру.
3. Проведення екотуру.
4. Розміщення і харчування екотуристів.
5. Безпека в екотуризмі.

1. Вимоги до екологічно орієнтованого туризму

Головними вимогами до екотуризму є безпека туристів і мінімізація негативного впливу на природу. Цього досягають багатьма засобами, перелік найважливіших з них наведено нижче.

1. Відповідна організація турів та інфраструктури, за яких мінімізується ризик для учасників туру.

2. Мінімальний вплив туристів на довкілля. Ще на початку туру його учасників інформують про необхідність бережливого ставлення до природи. Сміття слід забирати з собою. Мінімальним є використання одноразового пластикового посуду або від нього повністю відмовляються. Крики і галас є недоречними.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 40

Туристів ведуть стежками (екостежками), які прокладені не лише для зручності і безпеки пересування, а й для мінімізації тиску на природу. Коли є стежка, туристи не йдуть як кому заманеться. Цю вимогу – триматися стежки – формулює гід на початку маршруту. Зупинки на відпочинок організовують у чітко відведених місцях, зокрема, з мінімальною небезпекою як для туристів, так і природи.

3. Об'єкти, зведені для обслуговування екотуристів, мають перебувати в гармонії з навколишньою природою. Так, готелі не повинні мати яскравих архітектурних рішень, вони мають добре вписуватися в ландшафт. Інколи дахи будинків, в яких розміщені туристи, перекривають очеретом або іншим подібним матеріалом. Водночас прагнуть використовувати і деякі сучасні природоохоронні технології, зокрема, сонячні батареї. Зовнішнє освітлення має бути лише на рівні, необхідному для орієнтації та безпеки. У ванних кімнатах інколи вішають таблички, де йдеться про можливість швидкої заміни рушника за першої вимоги клієнта, а також про те, що миючі засоби забруднюють довкілля. Отже, клієнт має сам визначитися.

4. Простота і природне походження їжі, пропонованої туристам. До її складу мають входити місцеві продукти. Досить часто пропонують фрукти, овочі, чай із трав. Можливим є частування гостей парним молоком. У цілому кількість пропонованих страв є обмеженою.

5. Мінімальний вплив на довкілля транспортних засобів, передусім таких, що чинять значні викиди і шум. Зокрема, над цінними об'єктами природи обмежується рух літаків і вертольотів на невеликій висоті. Одним із способів пересування є коні.

Інколи їх використовують для їзди верхи, інколи запрягають у вози. Останнє, зокрема, практикують у біосферному заповіднику «Асканія-Нова».

6. Належне інформаційне забезпечення, в якому головну увагу приділяють природі. Це наявність відповідних стендів, плакатів та ін. Тури проводять фахівці-природознавці.

7. Розробка заходів, завдяки яким частина отриманих коштів залишається в місцях проведення екотурів. Для цього передбачені платність перебування, екскурсійного обслуговування, продаж друкованої продукції, сувенірів, а також харчування туристів.

8. Час проведення подорожей має враховувати особливості життєдіяльності живих організмів. З цією метою обмежують, зокрема, проведення подорожей у період гніздування птахів і нересту риби.

Щодо того, що туристам дозволяється: є торкання окремих рослин і тварин, взяття їх на руки, фотографування. Більше того, у межах національних і регіональних природних парків дозволено розводити вогнища, щоправда, у чітко визначених місцях, аби вони не були розкидані на всій території.

2. Проектування екологічно орієнтованого туру

Екологічно орієнтована туристична діяльність, як і будь-яка інша, розпочинається з ідеї, що якийсь об'єкт може бути цікавим і привабити туристів. Важливу роль тут відіграє природний ресурс, здатний привернути увагу.

Будь-яка ідея може виникнути сама по собі. Однак існують і певні технології. Однією з них є метод «мозкового штурму». Інколи ідея нового бізнесу з'являється в результаті

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 41

ознайомлення з чийось досвідом і думки про можливість організації подібного, спираючись на місцевий ресурс. Ідею можна обговорити з колегами і близькими. Уже на цьому етапі можна з'ясувати, наскільки вона реальна для втілення.

Коли ідея усвідомлена, аналізують можливість її втілення.

Розглядають власні можливості, а також шукають партнерів. Далі вивчають ринок: оцінюють попит та пропозиції, здійснюють аналіз можливих постачальників послуг, зокрема транспортних.

Звичайно, що простіше організувати новий вид діяльності, спираючись на наявну організаційну базу. Втім можливим є започаткування суто екотуристичного бізнесу. Для успіху потрібні ентузіазм, фахові знання, навички і капіталовкладення.

Вирішальну роль відіграє туристичний ресурс. Його потрібно знайти і вміло використати. У разі успіху відповідна діяльність змістовно та географічно розширюється.

З'ясувавши факт потенційної можливості екотуристичної діяльності, потрібно перейти до другого етапу, а саме створення (формування) екотуристичного продукту.

Головна його складова – **маршрут**. Ним є заздалегідь спрямований шлях пересування туристів, на якому їх забезпечують замовленими послугами.

Загалом **маршрути** поділяють за кількома ознаками (особливостями): **метою (подорожі з метою пізнання, відпочинку на природі, а також з певним фізичним навантаженням, комбіновані тури), просторовим видом (лінійний, кільцевий, радіальний, комбіновані маршрути), тривалістю (короткочасними та багатоденними (до 7 діб), способом пересування, складністю перебування в тих чи інших місцях.**

Екотури можна здійснювати на природоохоронних територіях і за їх межами. У першому випадку існує можливість використання створеної при об'єктах ПЗФ інфраструктури. Водночас потрібно враховувати і певні обмеження, передусім у природних заповідниках. У більшості об'єктів ПЗФ (заповідні урочища, пам'ятки природи) адміністрація відсутня. У будь-якому випадку сам факт існування об'єктів ПЗФ можна розглядати як підказку того, куди відправитися у подорож і на що звернути увагу.

За видами об'єктів відвідування екотури можуть бути поділені на гірські, ботанічні, зоологічні, водні тощо.

Можливий поділ екотурів і за активністю учасників: тут виділяють пасивні, активні та комбіновані. Особливість екотуризму полягає у великій складовій активного пересування.

Для створення турпродукту використовують ресурси Інтернету. Так, у розробці маршруту допомагають космічні зображення Землі, які дають можливість роздивитися, як виглядає місцевість згори. Ще однією важливою особливістю супутникових знімків є те, що на них показана сучасна обстановка, принаймні за кілька місяців до сьогоднішнього дня.

До найвідоміших Інтернет-ресурсів, які можна використати під час планування подорожі, належить Google Earth. Найбільшою цінністю цього ресурсу є те, що він дає змогу детально роздивитися вигляд земної поверхні. При цьому існує можливість повороту зображення та його нахилу. Можна визначити координати будь-якого об'єкта та його висотне положення. Крім того, існує можливість виміру довжини маршруту та побудови його вертикального профілю. Останнє дає змогу встановити перепад висот, похил

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 42

місцевості, що є цінним для оцінки складності подолання маршруту. Ресурс дає змогу завантажити фотографії, зроблені на місцевості та ще й з їх назвою (сервіс Panoramio).

Крім того, є змога завантажити об'ємне зображення будівель.

Набравши будь-яку назву у віконці Serch, можна швидко знайти розташування шуканого міста, села і навіть готелю. При цьому картинка зміниться так, що потрібний об'єкт опиниться у центрі екрана. Ресурс містить також опцію, що показує розташування природних парків і місць відпочинку. Вочевидь, усе це дає змогу краще уявити обстановку на місцевості.

Дуже корисним при плануванні майбутньої подорожі є також Інтернет-ресурс SAS.Planet. У цьому разі на додаток до можливостей ресурсу Google Earth є змога завантаження додаткової кількості супутникових знімків, а також великої кількості карт. Так, відкривши карту "Україна (luxena.com)", можна знайти розміщення наявних в Україні природних заповідників і національних природних парків. Цей ресурс дає змогу з високою точністю з'ясувати географічні координи місцевості, ставити мітки, вимірювати відстані. Існує можливість підтримки сервісу Wikimapia, за допомогою якого можна з'ясувати розташування об'єктів та їх назви. Подібно до ресурсу Google Earth, у ресурсі SAS.Planet є сервіс Panoramio.

Крім того, існує можливість визначення висоти місцевості. За допомогою Інтернет-ресурсу SAS.Planet можна накладувати на вибране зображення додатковий шар (наприклад, маршрут подорожі) та редагувати його. Цю можливість можна використати для картографування створеного маршруту.

Зрештою, за допомогою сучасних інформаційних технологій можна, не виходячи з дому, сформулювати досить добре уявлення про те, яким буде маршрут подорожі.

За цим необхідно розробити пакет послуг, які передбачається надавати. Можливим є також варіант поділу послуг відповідно до участі в їх формуванні самих туристів. Можна запропонувати туристам різні за якістю та ціною послуги з транспортування, розміщення, харчування, супроводу, анімації. Після їх вибору розраховують сумарну ціну.

Для багатьох турфірм, які тільки розпочинають свою діяльність в екотуризмі, основним видом діяльності є формування пекідж-турів.

Зрештою, підготовка екотуру завершується формуванням його програми. Складові цієї програми:

- маршрут подорожі;
- щоденна програма;
- склад екскурсій;
- задіяні виконавці, які надають послуги.

Особливу увагу приділяють активній частині подорожі, якщо вона передбачена. Щоб уникнути несподіванок, гід має пройти (проїхати) цією частиною маршруту не один раз за різних умов.

При цьому потрібно оцінити складність маршруту для різних потенційних учасників.

Увесь маршрут вкрай доцільно нанести на схему або карту.

Це можна зробити з використанням певних Інтернет-ресурсів і програмних пакетів.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 43

До речі, відсутність відповідних карт є однією з поширених помилок більшості туристичних фірм. Замість них звичайно використовують словесний опис маршруту. Очевидність цієї помилки полягає хоча б у тому, що більшість інформації людина отримує завдяки зору. Отже, відсутність карт з нанесеним маршрутом пояснюється або недостатнім професіоналізмом, або ігноруванням потреб клієнтів.

На карті туристичного маршруту мають бути нанесені всі найважливіші місця, що потребують уваги. Як уже вказано вище, такі місця називають дестинаціями. Шлях до цих місць має бути безпечним. Доцільно також, щоб дестинації були більш-менш рівномірно розміщені за довжиною маршруту.

У цілому існує таке правило: чим складніші умови подорожей, тим менша чисельність тих, кому цікаво в них опинитися.

Отже, в більшості випадків потрібно орієнтуватися на помірне навантаження та відсутність надмірного “екстриму”.

Потрібно враховувати і те, що швидкість руху групи обернено пропорційна її чисельності. Як не дивно, це стосується навіть подорожей, які повністю здійснюються на транспорті. Отже, велика група, хоч і видається економічно доцільнішою, ніж мала, з нею зазвичай і більше проблем. Водночас, якщо група мала (менш як 7-8 осіб), зникає прибутковість.

Доволі поширеним в екотуризмі є поняття екологічної стежки (екостежки), або, як її ще називають, еколого-пізнавальної стежки. Екостежки, зокрема, дуже поширені у заповідниках і національних природних парках. Екостежка – це наповнений цікавими природними об’єктами маршрут, зручний для пересування пішки. Звичайна довжина стежки 3–4 км, хоча буває менше і набагато більше. Бажано для кожної стежки придумати якусь влучну назву, що відповідає місцевості. Наприклад, вона може відповідати назві струмка, озера, панівній рослинності (“Букова”). Загалом в Україні розроблено кількості екостежок, а може і більше тисячі.

Для того, щоб туристи не сходили з маршруту, на деревах, скелях через кілька десятків метрів наносять позначки фарбою чи прив’язують якісь стрічки. Зустрівши хоча б якусь, ідуть стежкою, не надто побоюючись негативних наслідків.

Не зайвим є доповнення турпродукту якоюсь цікавою історією чи навіть міфом.

Коли турпродукт підготовлений, постає проблема його популяризації (просування). За будь-яких обставин тут не обійтися без реклами, насамперед, на початковому етапі.

Для популяризації своєї діяльності використовують велику низку заходів. Останнім часом дуже важливою є реклама в Інтернеті, яка найчастіше подається при відвідуванні сайтів турфірм.

Отже, дуже важливо, аби сайт був привабливим і водночас зручним щодо отримання з нього потрібної інформації.

Не останню роль відіграє спілкування в соціальних мережах, де є змога безкоштовно розміщувати фото та описувати враження.

Засобами своєї популяризації є участь у туристичних виставках, які відвідують не лише туристичні фірми, а й потенційні покупці турів.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 44

Іншими засобами реклами є виступи у засобах масової інформації, щоправда, за них звичайно потрібно платити. Не зайве користуватися й прихованою рекламою. Вона хоч і менш ефективна, але безкоштовна.

Важливою є й зовнішня реклама з використанням біг-бордів, банерів, сітілайтів, які розміщують на зупинках, інших місцях скупчення людей.

Чимало фірм рекламують себе, виготовляючи і поширюючи дрібні сувеніри і поліграфічну продукцію. До останньої належать, зокрема, календарі.

Невід’ємний елемент реклами – вивіска поряд з офісом (гостьовою садибою), яка має привертати увагу і добре читатися. Так, достатньо лише в’їхати в м. Вилкове, як на очі потрапить бігборд з інформацією про місцевого туроператора “Вилкове-пелікантур”. Такі бігборди зі стрілкою, що показує напрямок руху, розміщено на всіх перехрестях на шляху до гостьової садиби.

Дуже важливим є й те, аби пропонований турпродукт мав би якісь особливості, які ще не набули поширення. Звісно, що це має бути правдивим. Отже, за формулюванням “лише ми надаємо Вам змогу ...” має бути правда. Бажано щоб турфірма мала свій оригінальний бренд, іншими словами, вирізнялася від інших. Велика роль належить керівнику фірми, як фактичному, так і номінальному. В останньому разі це може бути знана людина, позитивно згадувана в засобах масової інформації, але водночас така, що лише частково задіяна у туристичному бізнесі.

Існує низка факторів, які впливають на можливість і бажання людей брати участь у турах. Ці фактори необхідно вивчати і враховувати. До можливостей людей належить їх фізична здатність подолати маршрут, а також спроможність оплатити вартість туру. Бажання взяти участь у турі значною мірою залежить від вражень, які можна отримати (та ще й за мінімальну вартість).

Проблем у цій діяльності кілька. Однією з найважливіших для всієї України є сезонність. Клімат України помітно прохолодніший, ніж у цілому в світі. Це стосується навіть Південного берега Криму. Для більшості людей подорожі є привабливими лише влітку. Недарма літо часто відповідає поняттю “відпускний період”. Значною мірою воно відповідає шкільним і студентським канікулам. Лише на півдні країни достатньо комфортно подорожувати у травні та вересні. Однак комфортність умов нівелюється зайнятістю, зокрема, в освітній сфері.

Додамо, що у теплий період року природа, як правило, перебуває в усій своїй красі. До того ж кращими є умови її сприйняття. Так, з настанням тепла в Україну прилітає багато птахів, зокрема, екзотичних. Влітку найтриваліший і світловий день – до 15-16 год.

Зрозуміло, що порівняно невеликий за часом теплий період, що найкращий для подорожей, обмежує екотуризм у часі, а також збільшує вартість туристичних послуг.

Можна організувати подорожі й у святкові дні. Разом з вихідними вони створюють можливість кількадечної подорожі. Це передусім стосується травневих свят.

На кожен зі зручних періодів бажано розробити свою програму, яка враховує кліматичні умови і стан живого світу. Так, водоспад Учан-Су можна побачити лише навесні, коли тане сніг у Кримських горах. Помилуватися квітучими нарцисами у Карпатському

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 45

біосферному заповіднику можна саме на травневі свята.

Про серйозність туристичної фірми, зокрема тієї, що спеціалізується в екотуризмі, свідчить наявність офісного приміщення, нехай навіть зовсім невеликого, з одним чи двома працівниками.

Відвідувачі офісу мають отримати тут якомога повнішу інформацію про майбутню подорож. Тому на стінах офісного приміщення бажано повішати та фотографії.

Дуже добре, коли крім офісного приміщення на шляху подорожі створено візит-центр. Доцільність його існування викликана кількома чинниками. Насамперед у візит-центрі можна провести якийсь час у разі погіршення погоди. Тут можна розсадити гостей і донести їм найважливішу інформацію про об'єкт подорожі. У візит-центрі цілком природно запропонувати туристам придбати сувеніри, книги, буклети, CD-диски. Важливо й те, що у візит-центрах можна організувати харчування і відвідання туалету.

Хоча все це ніби є очевидним, але, на жаль, через брак коштів офісних приміщень і візит-центрів, куди можна запросити туристів, немає навіть у деяких природних заповідниках України. Відвідання природи передбачає перебування на відкритому повітрі з мінливим станом погоди. У зв'язку з цим, готуючись до проведення туру, необхідно передбачити різні погодні умови.

Про це потрібно проінформувати туристів, зокрема, розповісти, як одягтися та які взяти речі. Обов'язково у гіда має бути хоча б маленька аптечка.

Заключним етапом просування туру є його експериментальна перевірка, яку виконують, залучивши близьких людей, турагентів, журналістів. У цьому разі всім учасникам надається значна знижка.

Як видно, існує чимало варіантів створення туристичних послуг і спеціалізації туроператорів. Їх можна поділити за географічними та змістовними ознаками. Як і в інших видах туризму, послуги можуть бути надані як всередині країни, так і за її межами.

Останній етап створення турпродукту – його реалізація.

Звичайно його реалізують в офісах, але інколи і поза їх межами.

Так, у багатьох курортних містах і містечках у літній період можна побачити людей, що сидять просто неба чи під парасолею і пропонують взяти участь у різноманітних екскурсіях. Багато з цих екскурсій проводять у місцях, що цінні своєю природою.

Бізнесовий зиск в екотуризмі забезпечується тим, що власні витрати турфірм є меншими за отримані від туристів кошти. Завдяки чому це досягається? Насамперед туроператор звичайно виступає як оптовий покупець послуг: з розміщення, транспортного обслуговування, харчування та організації дозвілля. У цьому разі тарифи на одного туриста звичайно є меншими, ніж у випадку їх індивідуального придбання. Іншим джерелом прибутку є продаж послуг, які туроператорам дістаються безкоштовно. Це забезпечується відвіданням об'єктів, де немає сплати. Щоправда, останніми роками знайти безкоштовні ресурси стає усе важче – поступово місця, які відзначаються своєю привабливістю та відвідуваністю, стають платними. Для прикладу, стало платним відвідування г. Ай-Петрі, Великого каньйону Криму та ін. Платними є в'їзд у національні природні парки та перебування в них.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 46

Плата збирається за автомашину, встановлення намету та ін.

Втім у цілому вартість послуг є помірною. Останнім часом відомості про вартість цих послуг почали розміщувати на офіційних сайтах природних заповідників і національних природних парків.

Ще одно джерело прибутку – надання послуг з використанням власних засобів: автобуса, катера, готелю та ін.

Специфічною в туризмі і, зокрема, в екотуризмі є роль конкуренції, яка неодмінно з'являється. Конкурентна боротьба, з одного боку, потребує заходів щодо удосконалення туристичної діяльності, з іншого – обмежує ресурси для їх досягнення. Часто боротьба на ринку послуг призводить до припинення діяльності слабшого або його поглинання сильнішим. Разом з тим для самих туристів конкурентна боротьба у цілому є позитивним явищем, оскільки дає змогу отримати кращі послуги за меншу вартість.

Розробка та опис екоорієнтованих маршрутів складається з таких етапів:

1. Підготовчий етап (загальна рекреаційна оцінка).
2. План-опис екоорієнтованого маршруту.

1. Підготовчий етап (загальна рекреаційна оцінка)

Процес підготовки та проведення екоорієнтованого маршруту передбачає такі види робіт:

- 1) проектування: підготовка проекту і обґрунтування маршруту;
- 2) організація: обладнання та благоустрій стежки;
- 3) робота гіда: проведення екскурсії з елементами анімації і гостинності.

В реальних умовах виникають ситуації, коли ці види робіт виконують різні групи людей. Наприклад, замовником виступає національний парк. Ви, представник закладу вищої освіти, проектуєте стежку, передаєте інформацію про неї у вигляді звіту адміністрації парку, яка сама її облаштовує і наймає гідів для проведення по ній екскурсій.

На вибір маршруту впливає розміщення населених пунктів, доріг, мережа стежок і т.д. Основним інструментом планування є карти:

- 1) ландшафтні (відображають стан природних комплексів, але, на жаль, не завжди є карти великого масштабу місцевості, де проектуються екологічні маршрути. Для створення екологічних стежок, важлива оцінка основних морфологічних одиниць природно-територіальних комплексів: ландшафту: урочищ і фацій);
- 2) лісовпорядні (менш інформативні, ніж ландшафтні, але в хорошому масштабі відображають основні ландшафто-утворюючі елементи (типи лісу), просіки, дороги);
- 3) топографічні (служать гарною допомогою при проектуванні маршруту, особливо в разі якщо ця карта доповнена ландшафтною або лісовпорядною);
- 4) схема функціонального зонування (в деяких ситуаціях, наприклад в національних парках, вона є необхідною, тому що дозволяє запобігти конфлікту рекреаційного з уже існуючими видами природокористування).

Підготовчий етап включає в себе опрацювання існуючих літературних, фондових і картографічних джерел з метою загальної рекреаційної оцінки території щодо існуючих об'єктів, а також факторів, що негативно впливають на розвиток рекреації.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 47

Наприклад, при проведенні рекреаційної оцінки території необхідно знати і враховувати наявність небезпечних комах, тварин і рослин.

Деякі хвороби мають приуроченість до тих чи інших місцевостей, визначаються ландшафтами і відносяться до природно-вогнищевих захворювань. До найбільш небезпечних природно-очагових захворювань відноситься кліщовий енцефаліт – гостре інфекційне вірусне захворювання, що вражає центральну нервову систему. Передається людині трансмісивним шляхом через укуси кліщів, аліментарним шляхом через сире молоко кіз. Носії вірусу – переважно мишоподібні гризуни, а також білка, заєць-біляк, їжак, і домашні тварини. Переносники іксодові кліщі. Початок активності кліща доводиться на третю декаду квітня, а максимум – на травень – початок червня. Формуванню вогнищ кліщового енцефаліту особливо сприяє поширення вторинних дрібнолистих лісів, чагарників, вирубок, захаращених порубкових залишків і багатих гризунами. До пухкої лісової підстилки дрібнолистих лісів приурочені основні біотопи іксодових кліщів. Найменш небезпечні як надлишково вологі геосистеми (сфагнові болота і сфагнові типи лісів), так і сухі (лишайникові бори) території. Радикальна трансформація рослинного покриву лісових урочищ – повне знесення деревно-чагарникових форм і заміщення їх культурно похідними фітоценозами – практично повністю ліквідує умови існування деяких видів кліщів.

Істотну роль в створенні дискомфорту для рекреації (та й взагалі для будь-якої людської діяльності) грає фактор присутності комах.

Комарі. Масова поява окрилених комарів має місце в першій половині літа, але загальна чисельність їх в різні роки не однакова. Більшість комарів регіону належить до видів, активно розшукує видобуток і розлітається до 30 км і далі від місця свого виплоду.

Існують рослини, які відлякують комарів: базилік звичайний, полин, м'ята, гвоздика, пижма, герань рожева, плоди лимона, хвоя ялиці, плющ звичайний. Агресивність комарів знижується, якщо кілька зубчиків часнику перетерти на тертці і покрити цією сумішшю тильні сторони рук, комір, головний убір.

Мошки – двокрилі комахи. Довжина їх тіла коливається в межах 2-5 мм. Період їх активності триває з середини червня до кінця серпня, при найбільшій його інтенсивності в липні. Мошки нападають на здобич днем, виключно на відкритому повітрі. У приміщення вони не залітають. Напади комах припиняються з настанням сутінків, однак вони мають широкий температурний діапазон від + 6° до + 29 °С.

Мокреці – найбільш дрібні кровосалні комахи. З'являються ранньою весною. Температура, при якій їх активність максимальна, лежить в межах +7°-+ 16° С; при її зниженні або підвищенні активність знижується, хоча мокреці можуть харчуватися при температурі від +4° до +23° С. З посиленням інтенсивності світла активність мокреців спочатку зростає, але потім світло починає діяти на них гнітюче.

Гедзі – велике сімейство двокрилих комах. Перші гедзі з'являються в кінці весни, в червні, і тримаються протягом 1,5 місяців. Максимальний літ їх відзначається в липні. Добова динаміка льоту залежить від температури повітря, відносної вологості і швидкості вітру.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 48

З комах можуть бути небезпечними також бджоли і шершні (до 4 см). Укол жала шершня дуже хворобливий, може викликати набряки, непритомність, задуха. Від швидко наступаючого шоку може настати смерть. Безпричинно шершні на людину не нападають, але якщо їх потривожити, миттєво стають агресивними.

На відміну від бджіл, які після укусу гинуть, шершні можуть жалити 10 і більше разів.

З отруйних змій може зустрічатися гадюка, отрута якої особливо небезпечна навесні.

При укусі змії: 1) в перші хвилини можна відсмоктати і сплюнути отруту (при відсутності ранок в порожнині рота) або зробивши невеликий надріз видавити отруну кров з рани; 2) закапати 5-6 крапель санорина в ніс і в ранку від укусу, при укусі змії необхідно забезпечити протягом 2-х годин введення проти зміїної сироватки; 3) прикласти холод до місця укусу; 4) при укусах кінцівок – накласти перев'язку, забезпечити нерухомість потерпілого; 5) дати рясне солодке і солоне питво, глюканат кальцію (2-3 таблетки); 6) у разі нудоти, судом дати димедрол (супрастин, тавегіл); 7) при втраті свідомості перевернути на живіт.

Серед представників рослинного царства також зустрічаються отруйні і небезпечні для людини екземпляри.

Наприклад, багно болотний може викликати інтоксикацію людини, якщо він виявиться в жарку безвітряну погоду на болоті протягом тривалого проміжку часу.

Отруйні, при попаданні всередину людини, ще деякі види рослин: віх отруйний, блекота чорна, вороняче око, борщівник, вовчий ягідник.

Також можуть викликати отруєння при вживанні біла поганка (найбільш небезпечний гриб) і деякі види мухоморів.

До їстівних грибів також слід ставитися з обережністю, гриби часто накопичують шкідливі речовини (наприклад біля автодоріг).

Полінози – узагальнюючий термін, що має на увазі поширені алергічні захворювання, викликані пилом рослин. З кількох тисяч поширених на Землі видів рослин лише близько 50 продукують пилок, яка може викликати поліноз. В основному це вітрозпилювані рослини, що виділяють велику кількість дрібної (0,02-0,04 мм) пилку, яку переносять вітром на великі відстані. В нашому регіоні полінози можуть викликати – пилок сосни в період цвітіння, а також деякі інші рослини.

2. План-опис екоорієнтованого маршруту

При складанні плану-опису екологічно-орієнтованого маршруту дотримуються такої послідовності дій.

1. Дослідження місцевості. Вивчається історія розвитку ландшафтів регіону. По ходу маршруту, намічаються точки показу об'єктів, відпочинку, оглядові майданчики і т.д.

2. Проведення ландшафтних досліджень району. Складання ландшафтної карти-схеми. Основною метою даного етапу є робота з ландшафтоведення, що дозволяє виявляти особливості процесів формування природних комплексів, розуміти закономірність поєднання елементів ландшафту в залежності від місця розташування.

3. Вибір ключових ділянок для організації екологічних стежок. Основними критеріями вибору маршруту для екотури є:

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 49

– привабливість (маршрут повинен проходити в місцях багатих об'єктами туристичного інтересу);

– доступність (маршрут повинен бути доступним для туристів);

– інформативність (стежка повинна задовольняти пізнавальні потреби людей).

Кожен з цих критеріїв може бути, в процесі організації екомаршруту, скоректований людською діяльністю. Привабливість підвищується за рахунок операцій ландшафтного планування. Доступність – прокладанням нових доріг і стежок. Інформативність збільшується за рахунок створення інформаційних щитів, буклетів і т.д.

Слід уникати збільшення тропінчатості. Прокладка стежки через тендітні біоценози повинна заборонятися, наприклад через лишайники, на відновлення яких потрібно десятки років.

4. Нанесення маршруту на карту. Робочою картою є топографічна з нанесеними точками ландшафтних описів.

5. Виділення екскурсійних, видових і рекреаційних пунктів. Екскурсійними пунктами вважаються ті, на яких екскурсивод зупинившись здійснює подачу пізнавального матеріалу. Видовими пунктами є пункти огляду атрактивних пейзажів. На рекреаційних пунктах здійснюється відпочинок або харчування. Пункти відзначаються на карті. Їх прив'язка здійснюється за допомогою компаса або GPS-навігатора.

6. Розчищення території і організація культурних стоянок. Розчищення території передбачає збирання антропогенного сміття з маршруту, розпил дерев, що перегороджують стежку. Облаштування стоянок має на увазі розчищення території стоянки, спорудження вогнища і «лави» навколо нього, викопування смітцевої ями і т.д.

7. Складання лінійної розповіді і профілю. Заповнення паспорта екостежки. Лінійна розповідь – це тезовий виступ екскурсивода по маршруту і на екскурсійних пунктах.

Профіль, який ілюструє вертикальну будову стежки, підбирається в відповідних горизонтальному і вертикальному масштабах.

Паспорт екостежки в формі бланку відображає основні характеристики маршруту:

– загальна характеристика території (місце розташування району в системі фізико-географічних і адміністративно-територіальних одиниць);

– супутня інформація (використовуваний транспорт для доставки до маршруту, умови проживання та розміщення);

– назва та вид. Стежка може використовуватися з різними цілями: пізнавальними, оздоровчими або спортивними. Важливо, щоб стежка мала такого назва, яке виконує функцію бренду екомаршруту;

– довжина і тип маршруту. Довжина для пішохідних екскурсій коливається від 3-х до 6 км, з урахуванням зупинок її проходження може зайняти 4-5 годин. Вказується також тип маршруту кільцевий (як правило, найбільш зручний, оскільки дозволяє уникнути повторень під час дороги назад), лінійний (поширений варіант, але він вимагає транспорту для повернення до місця базування або навпаки закидання на вихідну точку), радіальний (складний вид);

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 50

- землекористувачі. Часто стежка проходить, не тільки по території спеціально організованої для відпочинку, але і по землях іншого цільового призначення. Наприклад, по землям держлісфонду, або приватної організації. В цьому випадку потрібно робота з узгодження з власниками землі можливості організації стежки;
- морфометрія. Відображає основні морфометричні характеристики рельєфу: перепад висот, мінімальну і максимальну точки маршруту;
- оцінка мальовничості. Важлива характеристика: оцінюються видові (оглядові) точки;
- ємність природно-територіальних комплексів за якими проходить маршрут;
- сезонність. В який сезон передбачається використання стежки;
- спосіб пересування. Найбільш поширений спосіб проходження маршруту – пішки. Однак можуть бути варіанти. Наприклад, верхи, на велосипеді, взимку на лижах і т.д.;
- час проходження маршруту. Основна характеристика, що показує час ходьби по маршруту без зупинок;
- час проходження маршруту з урахуванням запланованих зупинок: екскурсійних, видових, рекреаційних;
- кількість зупинок. Кількість всіх зупинок, які плануються в ході проведення екскурсії;
- умови руху. Вказуються особливості рельєфу, що складають маршрут: круті схили, болота, переправи і т.д.;
- на кого розрахований. Маршрут може бути розрахований на конкретну групу людей або кілька груп (індивідуальний, груповий, сімейний, шкільний);
- оптимальна чисельність групи. Виражається в кількості людей, які з комфортом можуть пройти по стежці, розміститься на стоянці і з зручністю, не заважаючи один одному слухати екскурсовода;
- необхідний рівень підготовки груп. Проходження стежки може знадобитись спеціальна спортивної підготовки і відповідно мати обмеження для якоїсь категорії туристів;
- необхідне спорядження. У цьому пункті можуть зазначатися елементи одягу і екіпірування, які можуть бути необхідні при проходженні стежки або роблять цей процес більш комфортним (наприклад чоботи і плащ, в разі можливого дощу, репеленти від комарів і т. д.);
- харчування на маршруті. Вказується кількість передбачених прийомів їжі і номер пункту;
- рекреаційні можливості маршруту. У наших широтах це можуть бути збір грибів або ягід, якщо маршрут проходить через ягідник, рибна ловля з берегів озер;
- основні об'єкти показу № пункту відповідно до позначки на карті. Вказуються пунктів точок, які є основними при організації маршруту, т.б. там, де розташовані найбільш атрактивні об'єкти;
- необхідні заходи з благоустрою стежки. Настил дощок через тонкі місця, установка лавок, розчищення стежки від впалих дерев і т.д., тобто ті заходи, які необхідно проводити періодично при догляді за стежкою.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 51

8. Проведення екскурсії. Передбачається розповідь по маршруту, елементи гостинності та анімації. Розповідь здійснюється адаптованим науковою мовою, зрозумілою для простого екскурсанта.

Підготовка до виступу. Екскурсолод повинен мати ясне і певне уявлення про те, що він буде говорити. Тема виступу повинна глибоко його зацікавити і викликати його інтерес.

Плюсом є загальна ерудиція екскурсолода, по темі розповіді що виходить за його рамки, що дозволяє насичувати свою розповідь цікавими фактами і відповідати на виникаючі у екскурсантів питання.

Для успішного виступу необхідно скласти план, набір тез, причому бажано зробити це письмово, так як якщо не вдасться викласти план на папері, значить, він ще не продуманий. При підготовці виступу і під час його, особливу важливість представляє розуміння, що основні тези необхідно передавати у вигляді образів (яскравих живих вражень).

Під час розповіді не слід викладати матеріал особою по ходу руху – в кращому випадку вас почує тільки наступний за вами екскурсант. Робіть невеликі зупинки, поверніться обличчям до групи і дочекавшись останніх учасників групи починайте розповідь.

Елементи гостинності повинні включати: правильне встановлення намету в місці останньої стоянки для відпочинку, розведення багаття та приготування на ньому їжі. В якості гостинності необхідно нагодувати групу туристів. Вибір страв краще здійснювати з набору національних страв (нехай навіть самих простих) і можливостей їх приготування в похідних умовах.

Елементи анімації здійснюються, як на останній стоянці, так і в процесі лінійного розповіді, але ні в якому разі не повинні забивати пізнавальну суть екскурсії. При обладнанні стежки слід підготувати інформаційний стенд.

3. Проведення екотуру

Проведення екотуру істотно залежить від його особливостей: тривалості, способу пересування, складу учасників та ін. Тим не менш в усіх випадках доцільно дотримуватися певних правил. До них, насамперед, належать правила поведінки гіда. Перед групою гід має поводитися так, щоб увага людей зосереджувалася на ньому. Цього легше досягти у тихому місці, а також коли група не дуже велика. Часто використовують мікрофон, адже, якщо чути погано, люди відволікаються. Крім того, бажаним є те, щоб одяг гідів мав би якісь особливості, наприклад виділявся кольором.

Коли група зібрана, гід необхідно привітатися, назвати себе, з'ясувати склад групи (звідки, професія та ін.). У подальшому це дасть змогу цілеспрямованіше подавати інформацію. Ще на початку туру гід розказує про те, якою буде подорож: її довжина, тривалість проходження, умови пересування тощо.

Оскільки в екотуризмі найважливіша складова полягає у перебуванні на маршруті просто неба, саме їй приділяють найбільшу увагу. Доцільним буває ще на початку маршруту когось зі старших учасників призначити приглядати за іншими та їм допомагати.

Якщо складовою туру є піший перехід, потрібно розраховувати на добовий перехід

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 52

завдовжки щонайбільше 20 км і тривалість ходи щонайбільше 8 годин. Маса рюкзака у звичайних умовах має не перевищувати 12 кг. Долаючи цей шлях, потрібно давати туристам можливість відпочити. Протягом усієї подорожі гід наповнює її зміст, звертаючи увагу на різні цікавинки і розповідаючи про них.

Для того щоб розповідь була ґрунтовнішою, доцільно використовувати допоміжні засоби, зокрема ламіновані фотографії об'єктів, зняті за інших умов. Останнім часом те саме можна зробити з використанням смартфона чи планшета.

Гіду бажано виявляти увагу до всіх учасників подорожі, з кимось заприятелювати, знайти спільні інтереси.

Темп руху на маршруті має бути таким, щоб його міг виконувати найслабший учасник туру. Для того щоб цей учасник рухався швидше, можна взяти частину його речей та йти поряд, намагаючись розмовою, прикладом відволікти від слабкості. Має бути врахований і варіант того, що комусь проходження маршруту виявиться не під силу. У цьому разі потрібно передбачити можливість скорочення і спрощення маршруту.

По закінченні подорожі її організатор (чи організатори) обов'язково має висловити всім подяку за спільно пережите.

Бажано, аби в організатора туру залишилася можливість зворотного зв'язку з його учасниками. Для цього обмінюються візитівками або записами електронної адреси. Це робиться не лише для обміну фото, зробленими під час подорожі, а й для подальших контактів. Лист, надісланий протягом кількох наступних днів, дає можливість працівнику турфірми в майбутньому зробити нову пропозицію. У будь-якому разі це дає підставу для подальших взаємовідносин.

4. Розміщення і харчування екотуристів

Існує багато видів закладів розміщення туристів. Найпоширенішим закладом є готель. Водночас готелі, орієнтовані на обслуговування екотуристів, мають деякі особливості. Звичайно це невеликі заклади, що добре вписуються у наколишній ландшафт.

Розміру готелів відповідає невеликий набір послуг. Звичайно спеціалізації готелю відповідає його назва.

Іншими засобами розміщення екотуристів є туристичні бази. Як правило, це кілька невеличких будинків, що не мають опалення.

Стоянка – місце розміщення туристів для нічлігу. Звичайно це зручне і безпечне місце, де є вода і дрова. На стоянці може бути кілька споруд (як правило, дерев'яних), які переважно захищають від вітру та дощу. Крім того, на стоянці є місце (якийсь контейнер) для збору сміття.

Певну специфіку в екотуризмі має й харчування. Перша особливість полягає у більшій кількості та калорійності, оскільки фізичні навантаження в подорожах природознавчого спрямування більші, ніж у звичайних туристичних поїздках. Іншими особливостями є спрощеність приготування, невелика кількість або навіть повна відсутність консервів. Як уже зазначалося, частину раціону складають місцеві продукти – фрукти, овочі, ягоди, молоко, мед.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 53

Для приготування їжі використовують дрова або взяті із собою спеціальні засоби: примус, сухе пальне. Зрозуміло, що під час розведення вогнища дотримуються протипожежних правил безпеки. Розводити вогонь можна лише на віддалі від рослинності, що може зайнятися.

5. Безпека в екотуризмі

Питання безпеки важливе в усіх видах туризму, проте в екотуризмі воно відіграє особливо велику роль. Це пояснюється тим, що екотури звичайно проводять у місцях з відносно незайманою природою. До того ж у разі необхідної допомоги вона зазвичай досить віддалена у просторі та в часі. Останнє свідчить про те, що туристу значною мірою доводиться покладатися на себе: на власні сили та навички.

Про необхідність серйозного ставлення безпеки свідчить і статистика, як вітчизняна, так і зарубіжна. Кількість людей, загиблих у подорожах, дуже велика. Про це, зокрема, можна довідатися із сайту Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також ЗМІ. Усе це вказує на важливість питання безпеки, що особливо стосується організаторів подорожей. Саме вони несуть відповідальність за життя і здоров'я туристів у разі виникнення небажаних подій.

Щоб мінімізувати негативні наслідки будь-яких несподіваностей під час подорожей, життя і здоров'я людей прийнято страхувати. Проте страхування дає можливість отримати певні кошти, але не дає змоги повернути здоров'я і навіть життя, які можна втратити.

Таким чином, в усіх екотурах, незалежно від того застрахований учасник чи ні, доцільно дбати про безпеку. Відповідно про неї потрібно дещо знати.

Загалом безпекою вважають стан захищеності людини та суспільства. Це поняття є протилежним поняттю “небезпека”, під яким розуміють потенційне джерело негативного впливу.

Вирушаючи в подорож, доцільно детально вивчити маршрут.

Для цього корисними є всі можливі засоби, зокрема, згадані вище Інтернет-ресурси. Дуже зручними для туристів, які подорожують у Карпатах і Гірському Криму, є карти масштабу 1:75000 (в 1 см – 750 м), укладені Державним науково-виробничим підприємством “Картографія”. На цих картах різним кольором показано основні туристичні маршрути. На місцевості їм відповідають зручні стежки. Багато з цих стежок проходять гребнями гір, і саме цими стежками варто пересуватися. Додамо, що на картах подано номери телефонів загонів аварійно-рятувальної служби, а також місцевих готелів.

Плануючи подорож, дуже важливо з'ясувати очікувану погоду. Таку можливість надає Український гідрометцентр (сайт – www.meteo.com.ua), а також відповідні установи інших країн.

Звичайно погоду прогнозують на 5 діб наперед, що для екотурів у цілому достатньо. У разі несприятливого прогнозу подорож або відмінюють, або переносять. Доцільно цікавитися прогнозом погоди і під час подорожі використовуючи мобільний зв'язок та радіозв'язок.

Напередодні подорожі важливо скласти список необхідних речей, до яких

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 54

обов'язково входить хоч маленька аптечка. До її складу мають бути включені пероксид водню, йод, бінт, лейкопластир, а також ліки, якими звичайно користується турист. Аптечку розміщують так, щоб її можна було швидко знайти і скористатися.

До найважливіших речей у подорожах належать сірники (разом із сухим пальним – у поліетиленовому пакеті), ніж, голка з нитками.

Вони важать мало, а користь від них може бути значною.

Взуття не повинно бути абсолютно новим. Бажано взяти додаткову пару, принаймні тому, що взуття може намокнути. Одяг має бути зручним і теплим. Майже в усіх походах можливий дощ, отже, потрібна поліетиленова накидка (плащ) чи куртка з капюшоном.

У будь-якій подорожі, навіть короткій, не можна залишатися зовсім без документів. Їх перелік визначається умовами, зокрема подорожжю у власній країні чи за кордоном. Бажано, аби документів було щонайменше два. Хоча б один із документів має бути постійно із собою. Документи для кращого збереження доцільно покласти у поліетиленовий пакет. Це особливо важливо у подорожах на воді та у дощових умовах. Корисно, насамперед, у подорожах за кордоном, мати в мобільному телефоні фотознімки власних документів, зокрема закордонного паспорта.

Гроші беруть із певним надлишком і кладуть щонайменше у 2 місця.

Їжа має бути калорійною і такою, що швидко готується, наприклад, вівсяні пластівці.

Дуже ризиковано вирушати наодинці. У будь-якому разі хтось має бути проінформованим про наміри подорожі – принаймні одна близька людина.

Під час самої подорожі не варто без потреби ризикувати.

“Зрізання” маршруту збільшує ймовірність небезпеки. Передусім це загрожує падінням, втратою орієнтира, пошкодженням шкіри та одягу гілками дерев і кущів.

Якщо починається дощ, його бажано перечекати. Це дає змогу не лише залишитися сухим, а й уникнути падіння і травмування.

До ночівлі потрібно готуватися принаймні за годину до настання темряви. Головні вимоги до відповідного місця: безпека, наявність води і дров.

Розглянемо детальніше небезпеки, які можуть трапитися під час подорожі. Загалом їх безліч, але в екотуризмі до них насамперед належать небезпеки природного походження. Їх прийнято поділяти на літосферні, атмосферні, гідросферні та біосферні – відповідно до того, які сфери існують на Землі. До речі, якщо йдеться про небезпеки загалом, то крім природних виділяють ще техногенні, соціально-політичні та комбіновані.

Літосферні небезпеки пов'язані з проявами сил надр, а також з рельєфом. Це землетруси, зсуви, обвали, осипи, каменепад. Можна згадати і виверження вулканів, проте на території України вони не спостерігаються.

Отже, чимало небезпек пов'язано з горами та сходженнями на них. У горах, зокрема, можливий каменепад. Причиною падіння каменю може бути і сам турист. Якщо каміння почало падати, потрібно щонайменше простежити його рух, а в разі небезпеки для когось попередити про загрозу криком – “камінь”. Члени групи, що піднімаються, не повинні сильно віддалятися один від одного, оскільки падаючий камінь з відстанню набуває більшої швидкості.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 55

Досить небезпечними є й осипи – скупчення каміння, яке має малу стійкість. Коли людина потрапляє на осип, каміння може прийти в рух, і це загрожує травмою. Небезпеку перебування на осипі можна оцінити за кольором каміння. Світле є небезпечнішим – свідчить про наявність свіжих відламів і подряпин.

В Україні найвищу висоту має г. Говерла (2061 м). Як показує досвід, сходження на цю гору являє певну загрозу для життя і здоров'я. На Говерлі сталося чимало травм, бували й смертельні випадки.

Отже, слід мати на увазі, що сходження в гори супроводжується великими втратами енергії. До того ж у горах діють щонайменше три чинники, які призводять до переохолодження:

- зі збільшенням висоти на 1 км температура в середньому знижується на 6 °С;
- підвищується вологість повітря;
- зростає швидкість вітру.

Крім того, у горах порівняно з рівниною кількість опадів істотно більша. Під час дощу ймовірність травм, зокрема забиттів і вивихів, істотно зростає.

Доцільно мати на увазі, що при сходженнях така загалом потрібна річ, як парасолька, великої цінності не має. Насамперед вона досить важка. Коли її тримаєш, одна рука зайнята. Це особливо незручно, коли доводиться йти крутосхилом і через чагарник. Поривом вітру парасольку може вивернути. За таких умов (насамперед улітку) доречніше взяти накидку (плащ) з поліетиленової плівки, який і краще захищає, і менше важить. До речі, цю річ продають у багатьох місцях на риночку біля підніжжя Говерли.

Отже, плануючи сходження в гори, слід подумати про одяг з урахуванням помітного зниження температури повітря і збільшення швидкості вітру.

Для того, аби зменшити негативні наслідки для туристів, у горах налагоджено роботу аварійно-рятувальної служби (скорочено – АРС), в якій створено пошуково-рятувальні групи. За кожною групою закріплена якась ділянка гір. Прізвища рятувальників і номери їх мобільних телефонів можна знайти на сайті організації “Карпатські стежки” (www.stezhky.org.ua). Про всяк випадок, ці телефони потрібно записати.

Окремої уваги потребують атмосферні небезпеки. Практично в усіх турах, які здійснюють на природі, важливу роль відіграють погодні умови, а отже, і їх передбачення.

Щоденна ймовірність опадів в Україні становить 25-50 %.

Це означає, що протягом подорожі тривалістю в 4 доби і більше майже гарантовано буде дощ.

Бувають випадки, коли формулювання у прогнозах погоди не зовсім чіткі. До того ж Гідрометслужба не дає прогноз на кілька годин наперед і на кожен клаптик Землі. Особливо складним є прогнозування погоди в горах, де на відстані у кількості метрів погодні умови можуть бути істотно різними.

Отже, тут потрібні відповідні знання. Наведемо кілька прикмет, які характеризують погоду на найближчий час. Так, ознакою холодної ночі є відсутність хмар на вечірньому небі. За цим на ранок улітку слід чекати на рясну росу. Якщо сонце сідає у суцільні хмари, потрібно чекати на опади наступного дня. Вітряну погоду на завтра віщує багряне небо,

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 56

наближення шторму на морі – низьке літання ластівок, наближення дощу – потемніння неба.

Особливу увагу слід приділяти небезпечним атмосферним явищам: грозі, пиловій бурі, хуртовині, високій та дуже низькій температурі. Під час злив, які супроводжуються блискавками, необхідно уникати перебування на відкритих місцях. Знаходячись у лісі, не слід стояти під найвищими деревами. Особливо небезпечним є перебуванням під дубами і тополями. При низькій температурі можливе обмороження. Для його уникнення потрібен не лише теплий одяг, а й деякі допоміжні заходи: розтирання відкритих частин тіла, рухливість. При високій температурі загрозою є тепловий удар. Для його уникнення потрібно найбільшу увагу приділити захисту голови. Обов'язковим є головний убір, а за його відсутності – будь-який інший захист, навіть носова хустинка. Слід подбати і про воду (бажано холодну), якою доцільно зволожувати голову. Знаючи, що подорож відбуватиметься у спеку, можна заздалегідь покласти у морозильник пляшку води і, виходячи з дому, взяти її із собою. Слід пам'ятати, що в спекотну погоду потреба у воді зростає, а в їжі зменшується.

Чимало небезпек пов'язано і з водою. Про гідросферні небезпеки красномовно свідчить статистика: кількість утоплених в Україні становить близько 4 тис. щороку. До небезпечних явищ, пов'язаних з водою, належать повені, затори, селі, снігові лавини. Окремо потрібно сказати і про перебування на воді, під водою та на кризи.

Повінню називають значні (інколи до 10 м) підйоми рівня води і затоплення великої території. Формування повені триває від кількох діб до місяця. Лише у гірських районах вона може сформуватися протягом доби.

Якщо рівень води істотно підвищився і цей процес продовжується, потрібно передбачити можливість затоплення житла і можливість евакуації. Залишаючи житло, слід взяти цінні речі, теплий одяг, продукти харчування. За будь-яких обставин необхідно уникати низинних ділянок, особливо віддалених від людей.

Сель – бурхливий потік, що складається з води і великої кількості гірської породи. Утворюється у гірських районах. В Україні селі трапляються в Карпатах і Кримських горах під час злив. Про наближення селю свідчить гуркіт.

Снігові лавини поширені у горах у холодний період року.

Спостерігаються тоді, коли стає значною товщина снігу або під час відлиг. У разі виникнення лавини потрібно відійти убік або сховатися за навислою скелею.

В екологічному туризмі практикують перехід річки вброд.

Рухатися потрібно дивлячись проти течії. Тіло при цьому також має бути трохи нахилено назустріч течії. У взутті пересуватися безпечніше, ніж без нього. Тож, якщо ситуація критична, варто йти взутим.

Хоча вода і являє певну безпеку, загубившись, можна йти уздовж річки, яка обов'язково виведе до людей.

Можливим є перебування туристів у човні, катамарані. Основні вимоги: не перевантажувати, не розхитувати. Бажано мати на собі рятувальні жилети, насамперед на дітях. Можливими є випадки швидкого виникнення сильного вітру, які здатні перевернути човен. У разі такої загрози потрібно швидко грести до берега.

З екотуризмом певною мірою пов'язаний і дайвінг – перебування під водою з

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 57

використанням аквалангу. Підводний світ захоплює усе більше людей, але водночас і забирає чимало життів.

Головні правила:

- не виконувати занурень на самоті;
- мати поряд досвідченого напарника;
- перші спроби виконувати на невеликій глибині і з використанням рятувальної мотузки;

- не занурюватися у складних місцях і за умов розбурханого моря.

У разі пересування по кризі слід дотримуватися таких порад:

- надавати перевагу місцям, де є свіжі сліди інших людей;
- уникати місць, вкритих снігом;
- уникати місць, де є швидка течія (у затоках товщина криги більша, ніж на стрижні).

Обережність має бути від самого берега, де легко підсковзнутися. Ідучи по льоду, бажано не відривати ніг від нього. Якщо лід почав тріщати чи на ньому з'явилася вода, слід повертатися.

За будь-яких обставин небезпечним є біг. Рухаючись по льоду, не слід тримати руки в кишені. Бажано мати палку в руці. Не можна перевіряти міцність льоду ударом ноги, це краще робити палкою. Рюкзак слід повісити на одне плече, а коли ситуація стає небезпечною, краще тягти його за собою на мотузці.

Досвідчені рибалки знають, що вибратися з ополонки допомагають металеві стрижні (цвяхи, викрутки), які тримають про всяк випадок у кожній руці – встромивши їх у кригу, можна вибратися з ополонки.

В екотуризмі існує реальна загроза від живих організмів: як від найпростіших, так і великих ссавців. Усе це об'єднано поняттям “біосферні небезпеки”. Так, мікроорганізми є збудниками низки небезпечних хвороб: малярії, холери, сибірської виразки, ботулізму, сказу. Успіхи медицини сприяли тому, що деякі з цих хвороб практично подолано. Разом з тим інші набувають нових форм і завдають людству суттєвих втрат. Небезпечними для відвідування вважають Індію, африканські країни, де є ризик захворіти на малярію, холеру та інші інфекційні хвороби. Особливо обережним потрібно бути із вживанням води, навіть із крана. Один ковток може стати причиною хвороби, а інколи і смерті. Вважають, що відомий російський мандрівник Микола Пржевальський помер від черевного тифу, випивши води безпосередньо з річки.

У сусідній Росії дуже поширений кліщовий енцефаліт, насамперед у тайзі на сході країни. Туристам, що планують там подорож, потрібно зробити щеплення. Там же – в Росії – влітку часто дошкуляють комарі та мошка. Останнє стосується й України. Зменшують напади комарів за допомогою диму, для отримання якого можна підпалити у металевій бляшанці кілька шишок. Існують і більш сучасні засоби.

У разі укусу бджоли уражене місце треба охолодити. Допомагає також примочка із солі або соди. Доцільно випити таблетку глюконату кальцію. Особливо небезпечно, якщо бджола вжалить всередині горла.

У Криму, хоч і рідко, зустрічається павук каракурт, якого ще називають “чорна

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 58

вдова”. Реальний, але болісний спосіб зменшення ураження – підняти температуру в місці укусу, наприклад приклавши запалений сірник. Діяти у цьому разі потрібно дуже швидко – упродовж двох хвилин. Після цього можна прийняти уже згаданий глюконат кальцію.

Небезпечним для людей є вживання грибів – передусім у промислово розвинутих та уражених аварією на ЧАЕС регіонах.

Симптомами отруєння є нудота, блювота, біль у животі, посилене потовиділення, судоми. Особливо небезпечно це для дітей і вагітних жінок. У випадку отруєння бажано звернутися за медичною допомогою. За будь-яких обставин слід промити шлунок.

Після цього доцільно випити активоване вугілля (4-6 пігулок).

Небезпечними для людини є й тварини. Вони можуть укусити чи скалічити, і до того ж є збудниками багатьох хвороб.

Зокрема, це стосується уже згаданого сказу, на який хворіють не лише собаки (що добре відомо), а й лисиці. Коли в організм людини потраплять мікроорганізми хворих тварин (а вони практично всі хворі), фізичний стан значно погіршується. Отже, слід уникати диких тварин. Більше того, не можна вживати в їжу продукти, що ними пошкоджені, навіть звичайними мишами. В останньому випадку існує загроза захворіти на туляремію. Ця хвороба супроводжується сильною температурою. Лікують її антибіотиками, зокрема стрептоміцином. До речі, антибіотиками є органічні речовини, які утворюють мікроорганізми для свого захисту від інших мікроорганізмів.

Щоб убезпечити себе, продукти харчування кладуть у жорстку тару. На ніч продукти ховають у намет, аби їх не пошкодили тварини.

Слід мати на увазі, що хижі тварини мають чутливі органи нюху, і цим у разі небезпеки можна скористатися, розкидавши сильно пахучі речовини, зокрема, червоний перець.

Реальною небезпекою для людини є собака. Щоб зменшити ризик укусу, слід увесь час бути обернутим обличчям до нього.

Певну небезпеку здоров'ю і життю становлять отруйні змії.

В Україні отруйними є гадюки, найпоширеніші з них гадюка звичайна (по всій території), степова і Нікольського. У разі укусу бажано видалити частину отрути. Крім того, доцільно вживати багато рідини, яка зменшує концентрацію отрути і водночас посилює її виділення з організму. Ще одна порада полягає у мінімізації руху ураженої частини тіла. За будь-яких обставин необхідно звернутися до лікаря.

Певну небезпеку становлять і пожежі у природному середовищі, зокрема, лісу та очерету. Щоб зменшити ризик, бажано триматися ближче до води. У крайньому разі можна використати метод зустрічного вогню.

В екотуризмі важливим є вміння орієнтуватися на місцевості.

Нині доступним і водночас точним способом цього є мобільний телефон, в якому вмикають режим GPS. Завантаживши опцію “карти”, на екрані телефону можна побачити місце свого розташування. Фотографування з увімкненим режимом GPS дає змогу встановити свої координати з точністю до десятої частки секунди, або кількох метрів. Знаючи їх, можна телефоном повідомити про своє місцезнаходження і за потреби просити

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 59

про допомогу.

Відомим, але дещо менш точним є спосіб орієнтування за компасом. Велику точність має спосіб орієнтування за Полярною зіркою, яку шукають, спочатку знайшовши сузір'я Великої Ведмедиці (Великого Возу). Удень досить точним є спосіб орієнтування за Сонцем. У цьому разі потрібно враховувати те, що Сонце досягає своєї найбільшої висоти, коли знаходиться на півдні. У теплу пору року, а точніше протягом дії “літнього часу” це відбувається близько 13-00, у холодну пору року – близько 12-00. До зазначеного часу Сонце перебуває на схід від півдня, за цим – на захід.

Інші способи орієнтування – за місцевими предметами та їх особливостями: мурашниками, мохом. Варто знати, що соняшник не обертається за Сонцем, як вважає більшість людей, а повернутий на схід.

На закінчення наведемо такий вислів: “Бійся небезпеки, коли її немає, а коли з’являється – її долай”.

Питання для обговорення

1. Що таке екологічний тур? Чим він відрізняється від інших видів туристичних подорожей?
2. Які принципи організації екологічних маршрутів?
3. Назвати обов’язкові вимоги до екологічних турів.
4. Класифікація екологічних турів.
5. Що таке проектування екотурів?
6. Обов’язкові й рекомендовані вимоги до проектування екотурів.
7. Основні етапи проектування екотуру.
8. Методичні прийоми розробки екологічних турів.
9. Технологія комплектування туристичної групи.
10. Сформулювати основну мету екологічних турів.
11. Назвати вимоги до керівника екологічного туру.
12. Дати характеристику основних етапів підготовки екологічного туру.
13. Назвати основні вимоги, які ставлять до екотуристів перед виходом на маршрут.
14. Подати типологію учасників екологічних турів залежно від їх мотивації.

Практичні завдання

1. Відповідно до характерних психологічних, поведінкових та мотиваційних аспектів вибору туру скласти маркетинговий профіль екотуриста за такими показниками:
  - вік;
  - стать;
  - освіта;
  - чи надає перевагу груповому обслуговуванню (*любить подорожувати удвох, з родиною, одинаком*);
  - оптимальна тривалість туру;
  - бажання витратити гроші під час подорожі в т.ч. й на природоохоронні цілі;
  - наявність атрактивних елементів туру (*дика природа, дослідження живої природи,*

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 60

прогулянки тощо).

2. Скласти перелік необхідних професійних та особистісних якостей, які повинен мати керівник екологічного туру.
3. Скласти пам'ятку „Правила поведінки туристів під час екотуру”.
4. Описати техніку виконання одного виду екологічного маршруту (пішохідний, водний, гірський та ін.).
5. Розробити екотур за вибраною Вами тематикою для учнів молодшого, середнього або старшого шкільного віку (техніка розробки: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendacii-schodo-rozrobki-navchalno-ekologichno-stezhki-v-zagalnoosvitnih-zakladah-238363.html>).

ТЕМА 5.

ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

1. Природа як середовище екотуризму.
2. Морське узбережжя України.
3. Червона книга України.
4. Об'єкти природно-заповідного фонду.

1. Природа як середовище екотуризму

Передусім спробуємо розібратися в тому, що являє собою природа. Під цим поняттям у широкому сенсі розуміють органічний і неорганічний матеріальний світ, іншими словами Всесвіт. У вужчому розумінні природою вважають все те, що не створено людиною.

У природному середовищі виділяють кілька сфер: літосферу, атмосферу, гідросферу та біосферу, сутність яких вивчають у середній школі. Кожна з цих сфер дуже різноманітна, і ще різноманітнішим є їх поєднання. Зокрема, дуже різноманітною є літосфера, яку ще називають твердою оболонкою Землі: від найвищих гір до урвищ і печер. Значні відмінності має й клімат, який залежить від географічної широти, висоти місцевості, віддаленості від Світового океану та інших чинників. Зрештою, це і дало змогу виділити на Землі кілька кліматичних поясів і висотних зон. Звичайно виділяють сім основних і шість перехідних поясів: поблизу екватора – екваторіальний, а з віддаленням і по обидва боки від нього ще тропічний, помірний та полярний.

Між основними поясами є два субекваторіальні, два субтропічні, а також субарктичний та субантарктичний пояси. Ще різноманітнішими є природні зони: від арктичних пустель до саван і вологих тропічних лісів.

І хоча діяльність людини істотно змінила природне середовище на Землі, значна частина планети залишилася майже незайманою. Насамперед це стосується регіонів з несприятливими природними умовами: полярні широти, високогір'я та ін. Навіть у густонаселеній Європі близько третини її площі займають ліси.

У цілому на Землі досить просто знайти місце для подорожей у природному

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 61

середовищі. Те саме стосується й України, де на порівняно невеликій за світовими мірками території природа дуже різноманітна. Зокрема істотно різняться за природою Карпати і Степ, Полісся і Південний берег Криму.

Найвищим місцем України, як уже зазначалося, є г. Говерла, найнижчим – Куяльницький лиман. Рівень води в останньому становить мінус 5,0-6,0 м. Останніми роками через зменшення надходження води його розміри зменшилися, а рівень знизився. Щоб уникнути подальшого погіршення стану лиману наприкінці 2014 р. було збудовано трубопровід, який з'єднав його з морем. Пуск води відбувся в грудні 2014 р.

Найтеплішим місцем в Україні є Південний берег Криму.

Про це свідчать матеріали спостережень Гідрометслужби, які узагальнюють у Центральній геофізичній обсерваторії. Найвищою є температура повітря на метеостанції Ялта, де за даними багаторічних спостережень вона у середньому становить 12,9 °С.

Можна припустити, що південніше – біля Алупки – температура ще на кілька десятих градуса вища. Найнижча температура повітря спостерігається в Карпатах. На найвищих метеостанціях Плай (Закарпатська область) і Пожежевська (Івано-Франківська область) вона становить лише плюс 2,6-2,7 °С. На найвищих вершинах ще холодніше, але наскільки, сказати важко, тому що довготривалі спостереження там не проводять.

Найвища температура повітря, зафіксована в Україні, становить 42,0 С. Її було виміряно на метеостанції Луганськ 12 серпня 2010 р. Там же – у Луганську – зафіксовано найнижчу температуру повітря – мінус 41,9 °С (8 січня 1935 р). Найвологішим місцем, за даними спостережень, є метеостанція Плай – тут у середньому випадає 1650 мм опадів на рік. Водночас на метеостанції Стрількове (Херсонська область) норма опадів становить лише 368 мм. Цікавим є той факт, що максимальну добову кількість опадів зафіксовано в Криму на метеостанції Карадаг. За одну добу 2 вересня 1991 р. тут випало 278 мм опадів.

Додамо, що протягом останніх 100 років на території України спостерігаються певні зміни клімату. Насамперед підвищилася температура повітря – приблизно на 1,5 °С. Певною мірою це торкнулося й інших складових докільля, зокрема, вплинуло на рослинний і тваринний світ.

З рельєфом і кліматом країни пов'язані водні об'єкти країни, кількість яких неможливо перелічити. Крім десятків тисяч річок дуже багато й озер. Найбільшою рікою можна вважати Дніпро, який перетинає всю країну з півночі на південь. Ще більший Дунай, по якому проходить кордон з Румунією. Доволі великими є Дністер і Південний Буг. Усі ці річки широко використовують у туризмі. Те саме стосується озер, яких є дуже багато.

Різноманітний та цікавий рослинний і тваринний світ України. Загалом в її біоті налічують понад 72 тис. видів: понад 27 тис. видів у флорі та понад 45 тис. – у фауні. Фауна хребетних має 117 видів ссавців, майже 400 видів птахів, 21 вид плазунів, 17 видів земноводних, 182 види і підвиди риб (загалом понад 700 видів). Представники деяких видів стають рідкісними і зникають. Натомість з'являються нові види. Зокрема, внаслідок потепління клімату на територію країни поширилися деякі теплолюбні види рослин і тварин, яких не було раніше. Так, на півдні почав траплятися шакал.

З огляду на те що природа у світі підпорядкована закону географічної зональності,

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 62

розглянемо, що потребує основної уваги у межах природних зон, в яких розміщена Україна.

Згідно із сучасним фізико-географічним районуванням, на території країни виділяють чотири природні зони:

- мішаних лісів (Полісся);
- широколистих лісів;
- Лісостепу;
- Степу.

Раніше зону широколистих лісів у межах України окремо не виділяли – вважали цю територію частиною Лісостепу.

У межах України виділяють ще два надзвичайно цінні для туризму природні регіони (фізико-географічні краї): Українські Карпати і Гірський Крим.

Південна межа Полісся проходить поблизу Луцька, Рівного, Житомира, Києва, Ніжина, Глухова. Хоч цю зону називають Поліссям, але внаслідок господарської діяльності лісистість тут не така й велика – у цілому менш як 30 %. Це пояснюється тим, що багато лісів протягом історичного періоду знищено. Нині значні території на Поліссі зайняті сільськогосподарськими угіддями, населеними пунктами, шляхами сполучень. Найпоширенішим деревом на Поліссі є сосна звичайна. Такі ліси, в яких домінує сосна, називають борами. Ще одним характерним для Полісся деревом є дуб звичайний. Ліси, які складаються з сосни і дубу, мають назву субори. З інших порід дерев мають бути згадані береза бородавчаста, вільха чорна (або вільха клейка).

Остання найчастіше росте у добре зволоженій місцевості. У поліських лісах багато ягід і грибів.

Наявність лісів зумовлює те, що на Поліссі мешкає досить багато великих тварин, зокрема лось, олень благородний, козуля європейська, свиня дика (або кабан дикий). Найбільшим за розміром є зубр, популяція якого в Україні становить близько 300 особин. На Поліссі можна також побачити лисицю звичайну, бобра європейського, видру європейську. Повсюдно поширений заєць сірий (або заєць-русак). З плазунів можлива зустріч із гадюкою звичайною та черепахою болотяною. Багато на Поліссі і вужів, зокрема, на берегах р. Уж. Отже, назва цієї річки не випадкова. У водних об'єктах досить багато риби. Важливим є те, що вода на Поліссі порівняно чиста, хоч і має коричневий відтінок.

Поширення лісів визначає те, що поліські ландшафти є закритими. Тут мало піднятих ділянок, з яких можна побачити далечінь. У зв'язку з цим основну увагу туристи зазвичай приділяють лісам, а також річкам та озерам. Зокрема, саме в межах Полісся знаходяться Шацькі озера, які нині є головною складовою Шацького національного природного парку.

На жаль, використання туристичних ресурсів Полісся дещо обмежено кліматичним фактором, а саме невеликою тривалістю періоду з комфортною температурою. Вже у вересні тут стає прохолодно; водночас восени частішають дощі і тумани. Негативну роль відіграє й радіоактивне забруднення поліських лісів.

Насамперед це стосується північної частини Київської, а також Житомирської областей.

Закритість ландшафтів і малолюдність зумовлюють те, що туристам під час

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 63

подорожей необхідно бути уважними щодо свого місцезнаходження, адже в лісі реально заблукати.

Позитивною стороною подорожей у межах Полісся є те, що вартість послуг з розміщення і харчування тут порівняно невеликі.

Зона широколистих лісів знаходиться на заході України. Охоплює Тернопільську і частину прилеглих областей: Львівської, Волинської та ін. Відмінності від Полісся полягають у меншій лісистості та іншому складі лісів. Домінують дуб звичайний, граб звичайний і бук європейський. Водночас ця територія помітно вища: тут є кілька височин з численними пагорбами, з яких відкриваються мальовничі краєвиди. Це, наприклад, Кременецькі гори на півночі Тернопільської області.

У цілому в зоні широколистих лісів найбільшу увагу приділяють лісам, водним об'єктам, а також їх поєднанню. У лісах реальніше побачити представників тваринного світу. Водночас велику увагу привертають підняті форми рельєфу, зокрема, численні пагорби у межах височин.

Про багатство цієї зони на природні ландшафти свідчить наявність кількох природних заповідників і національних природних парків. До останніх, зокрема, належить “Подільські Товтри”.

Лісостепова зона, подібно до Полісся, перетинає всю територію України із заходу на схід. Південна межа проходить по лінії Котовськ – Кіровоград – Кременчук – Куп'янськ. Як видно, усі ці міста починаються на літеру “к”.

На відміну від Полісся, природні ландшафти тут збереглися гірше – значну їх частину змінили сільгоспугіддя. Найпоширенішою деревною породою є дуб, і такі ліси мають назву діброви.

На заході зони трапляються бук і граб – останній переважно на схилах. На лівобережжі крім дуба поширені клен, липа та ясен.

На піщаних ґрунтах росте сосна.

Порівняно невелике поширення природної рослинності у межах Лісостепу в туризмі компенсується різноманітністю рельєфу. Значна частина Лісостепу лежить у межах горбистих Подільської та Придніпровської височин. Так, мальовничі краєвиди відкриваються з Тарасової гори і загалом високого правого берега Дніпра. Урізноманітнюють ландшафт численні відслонення у межах Українського кристалічного щита. Зокрема, дуже багато таких місць на берегах Росі та Південного Бугу.

Сполучення наявних екотуристичних ресурсів дає змогу основну увагу в Лісостепу зосередити на річках, їх високих берегах, пагорбах, лісовій рослинності.

З-поміж усіх інших, степова зона в Україні є найбільшою – вона займає близько 40 % території. Порівняно з іншими зонами, Степ є найбільш теплим і сонячним. Тут найменше опадів і днів з туманом, що для туризму дуже важливо. Разом з тим негативними чинниками є велика розораність території та, відповідно, мала поширеність природних ландшафтів. Рівнинність рельєфу позначилася на тому, що в Степу переважають одноманітні ландшафти. Тут домінують відкриті простори, водночас піднятих ділянок досить мало. До останніх належать Донецький кряж і Приазовська височина. Важливо, що степова зона межує з

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 64

Чорним та Азовським морями, численними їх затоками та лиманами. Прибережна смуга на значній протяжності зайнята об'єктами рекреації.

Не можна оминати увагою і степові річки. Хоч їх і порівняно небагато, але поєднання води і тепла сприяє тому, що деякі річки та створені біля них ставки і водосховища ніби магніт притягують туристів. Передусім слід згадати р. Південний Буг, у нижній течії якої створено Національний природний парк (НПП) «Бузький Гард». З інших річок назвемо Оріль, Самару і Сіверський Донець. На берегах останнього розташований НПП «Святі Гори».

Отже, найбільшу цінність для туристів мають ділянки з водою.

Це можуть бути узбережжя морів або береги нечисленних річок.

У цілому в Степу домінує трав'яна рослинність. Зокрема, доволі поширеною є ковила, якої налічується багато видів. Дене-де трапляються чагарники і фрагменти лісів – передусім у низинах, зокрема, в балках та ярах. Це так звані байрачні ліси, яких найбільше на сході.

Головними лісовими породами Степу є робінія звичайна (більш відома як біла акація), гледичія, ясен і клен. Дуже поширений і лох вузьколистий – невисоке дерево з ламкими гілками.

Інша його назва – маслинка вузьколиста. Крім того, на півдні є посаджені ділянки лісу – переважно із сосни звичайної та сосни кримської.

Тваринний світ Степу найбагатший у гирлах річок, насамперед Дунаю, Дністра і Дніпра. Тут доволі багато риби, а відповідно, і птахів – баклана, мартина, чаплі, пелікана, лебедя-шипуну.

Ссавці переважно дрібні – полівка, ховрах. З плазунів інколи зустрічаються отруйні змії.

Українські Карпати, які вважають фізико-географічним краєм, належать до найсприятливіших регіонів для розвитку екотуризму. Це зумовлено низкою чинників. Найважливішими є добрий стан природи, велика лісистість, велика кількість водних об'єктів, зокрема річок і джерел та ще й з чистою водою! Деякі гірські річки можна використовувати і їх справді використовують для сплаву туристів – Прут, Черемош, Дністер. Сприяє туризму й доволі потужна туристична інфраструктура. Потребує згадки і гостинність місцевого населення.

Поряд з позитивними рисами, які сприяють туризму, в Українських Карпатах є й негативні. Передусім це часті дощі (інколи тривалістю кілька діб), а також порівняно невисока температура. Ці чинники обмежують сприятливий для подорожей час, а також впливають на безпеку туристів. Особливо це стосується осінньо-зимового сезону, для якого характерні тумани, а взимку ще й сильний вітер і снігові замети. За поганих погодних умов у Карпатах часто трапляються випадки травмування і загибелі людей, останнє через падіння, замерзання, ураження блискавкою, сходження снігових лавин.

З природних екотуристичних ресурсів Карпат найбільшу цінність мають ліси. У передгір'ї переважають листяні ліси, в яких домінують дуб, граб і бук. Вище, де температура знижується, поступово більшає частка ялини, яку місцеві жителі називають смерекою. Зазначимо, що ці поняття тотожні. Рідше трапляється ялиця біла (або гребінчаста), яка

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 65

вирізняється від ялини більшими голочками. Дуже поширений мох.

Хвойні ліси в Карпатах поширені до висоти 1500-1600 м.

Менше значення відповідає прохолоднішому північно-східному макросхилу, більше – теплішому південно-західному. На більших висотах хвойні ліси змінюються чагарниками, які переважно складаються з ялівця звичайного. Поряд з цим до висоти 1700-1800 м росте сосна гірська (або альпійська). Інколи це невисоке дерево називають “жереп”. Висота гірської сосни обернено пропорційна висоті поширення. Отже, навіть дорослі дерева бувають нижчі за людину. Найвищі гори Карпат є безлісими – вони вкриті гірськими луками – полонинами.

Цей факт, безлісість карпатських вершин, визначає те, що вони часто привертають найбільшу увагу туристів. Буває, що лише піднявшись на вершину гір, можна побачити гарний краєвид.

Потребує згадки і підлісок, оскільки у ньому багато їстівних ягід. Загалом у цьому регіоні багато чорниці, малини, ліщини, ожини, шипшини. Багато також їстівних грибів: білих, підберезників, підосичників, маслюків, опеньків. Особливо багато чорниці, яку тут інколи називають афіною чи яфіною. З огляду на прохолоду місцевого клімату ягоди в Карпатах визрівають пізніше, ніж на рівнині. Так, чорниця стає придатною для вживання лише з липня, і цей період триває до кінця літа. Під час подорожей у Карпатах можна розраховувати на цей продукт як додатковий у харчуванні та вгамовуванні спраги.

У Карпатах досить добре зберігся і тваринний світ. Поряд зі звичними білкою і зайцем тут живуть олень благородний, лисиця звичайна, свиня дика, борсук європейський. Рідкісною твариною є ведмідь бурий. Те саме можна сказати про саламандру плямисту, яку, як і ведмедя, занесено до Червоної книги України. У карпатських лісах чимало і птахів.

Не випадковим є те, що у межах Карпат, які в цілому займають лише кілька відсотків території України, чимало природних заповідників і національних природних парків. Судячи з усього, саме в цьому регіоні України екотуризм набув найбільшого розвитку. Щороку його відвідують сотні тисяч туристів, як організованих, так і неорганізованих.

Іншим гірським регіоном (фізико-географічним краєм) є Кримські гори. Вкотре зауважимо, що ні Україна, ні більшість країн світу російську анексію Криму не визнали.

Кримські гори відрізняються від Карпат низкою відмінностей. З одного боку, ці гори нижчі, з іншого – крутіші і мальовничіші. Тут утворилося багато скель, урвищ, скупчень каміння та ін. Численними є карстові печери. Відмінність Кримських гір від Карпат ще й у наявності кількох каньйонів.

Помітно іншим, ніж у Карпатах, є клімат. Насамперед тут значно тепліше та сухіше. Кількість опадів у Кримських горах приблизно вдвічі менша, ніж у Карпатах. Зволоженість гір зменшується в напрямку із заходу на схід – від Севастополя до Феодосії. Річок у горах досить багато, але не стільки, скільки в Карпатах. До того ж вони незрівнянно менші. На деяких річках є мальовничі водоспади, найвідомішими з яких є Учан-Су і Джур-Джур.

Більша порівняно з прилеглою місцевістю зволоженість Кримських гір зумовила те, що тут доволі поширені ліси. На невеликих висотах домінує дуб пухнастий. У підліску багато шипшини та ожини, часто трапляються плющ і рускус. Вище посихлах гір поширені дуб скельний і сосна кримська. Вершини найвищих гір є безлісими. Ці гірські луки називають

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 66

яйлами.

Яйлу, зокрема, можна побачити, піднявшись на г. Ай-Петрі.

Зауважимо, що Кримські гори належать до вітряних місць.

Інколи, переважно в холодну пору року, вітер навіть заважає пересуватися.

У Криму чимало видів живих організмів, які занесені до Червоної книги України. Так, можна згадати сунічник дрібноплодий – єдине вічнозелене листяне дерево на території України. Майже острівне положення Криму зумовило поширення тут багатьох ендемічних видів, тобто таких видів організмів, які зустрічаються лише тут. Антонімом цього поняття є космополіт – рослина чи тварина, що має дуже велике поширення (великий ареал).

Особливий тваринний світ гір. Значною є чисельність видів, проте кількість особин у популяціях звичайно невелика. Із ссавців можна побачити козулю європейську, оленя благородного, свиню дику. У горах мешкає кілька видів великих птахів, зокрема кілька видів орла. Багато птахів мешкають біля води, зокрема баклан великий.

На жаль, привабливість Кримських гір має і зворотний бік – досить велика ймовірність бути травмованим, а інколи навіть скаліченим. Найбільшою є небезпека упасти і забитися. Існує небезпека травмуватися внаслідок каменепаду.

Говорячи про природу України, неможливо оминати увагою Чорне та Азовське моря, до яких має вихід Україна, а також про наявний тут рослинний і тваринний світ.

Площа Чорного моря 422 тис. км², максимальна глибина сягає 2245, середня – 1315 м.

Важлива особливість моря – його значна ізольованість від Світового океану. Воно сполучається з океаном кількома вузькими протоками. Найвужча з них — Босфор, на берегах якої стоїть м. Стамбул. У найвужчому місці ширина Босфору лише трохи перевищує 700 м. Над протокою перекинуто два мости без проміжних опор.

У Чорне море впадає багато річок, з яких найбільшою є Дунай. Крім того, у море впадають досить великі Дніпро і Дністер.

Особливістю Чорного моря є вже згадана Основна чорноморська течія, яка охоплює значну частину акваторії. Напрямок руху течії – проти годинникової стрілки, швидкість – 1-2 км/год.

Надходження значної кількості прісної води зумовлює те, що солоність води в Чорному морі становить 15-18 ‰, що вдвічі менше, ніж у Світовому океані. Доволі велика глибина та ізольованість моря визначають те, що вертикальне перемішування в ньому обмежене. Водна товща складається з поверхневого шару завтовшки 150-200 м, та шару, що лежить нижче. Останній позбавлений кисню. Натомість тут є газ сірководень (H₂S).

Слабкий водообмін зі Світовим океаном, а також значний обсяг річкового стоку призвели до того, що Чорне море у цілому є забрудненим. Особливо це стосується північно-західної частини, до якої має вихід Україна. Це пояснюється низкою чинників. Саме в цю частину моря впадають Дунай і Дніпро, якість води в яких гірша, ніж у морі. Негативну роль відіграє і Одеса – найбільше місто на березі Чорного моря. Крім того, північно-західна частина моря є наймілкішою – тут переважають глибини до 50 м.

Викладене свідчить про те, що фактор чистоти води слід враховувати під час

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 67

планування відпочинку. Чистішою в цілому є вода в місцях, віддалених від населених пунктів та місць впадіння річок. Перебуваючи на морі, доцільно з'ясувати місця скиду стічних вод і відпочивати на віддалі від них.

Представниками тваринного світу, на яких найбільше звертають увагу туристи, є дельфіни – родина, що має багато видів.

У Чорному морі поширені три види: афаліна, білобочка і так звана азовка. Найбільша за розмірами – до трьох метрів – афаліна. Білобочку справді виділяє світла черевна частина. Найменша за розмірами азовка.

Азовське море є найвіддаленішим від океану і водночас наймілкішим у світі – його максимальна глибина становить лише 13,5 м. До того ж море дуже мале за площею – лише 38 тис. км², а із затокою Сиваш – 40 тис. км². Порівняно невелика площа і мала глибина зумовлюють те, що за об'ємом води море є найменшим у світі.

Особливість Азовського моря – його порівняно невелика солоність – близько 10 ‰.

Час від часу на морі формуються згінно-нагінні явища. При цьому рівень води може змінюватися на метр і більше.

Мілководність моря визначає те, що порівняно з Чорним у ньому більші коливання температури. Улітку температура води в ньому може сягати 30 °С. Узимку ж море замерзає. Азовське море виділяється досить великою продуктивністю, яка, на жаль, стала помітно меншою, ніж у минулому. Тим не менш декому з туристів вдається ловити тут рибу. Звичайно ловлять бичків, яких є кілька видів.

Зрозуміло, що різні частини будь-якої країни різняться за своєю природною цінністю та атрактивними особливостями. У зв'язку з цим доцільно ще раз навести перелік семи природних чудес України, які визначені в результаті всеукраїнського опитування: Асканія-Нова; Гранітно-степове Побужжя; Дністровський каньйон; Мармурова печера; Подільські Товтри; озера Світязь і Синевир.

Вкотре зауважимо, що заповідник “Асканія-Нова” створений не лише природою, а значною мірою людьми. Людьми насаджено дендропарк, створено зоопарк, здійснюється полив та ін. Детальнішу інформацію про цей заповідник наведено нижче.

Гранітно-степове Побужжя охоплює долину Південного Бугу між містами Первомайськ та Южноукраїнськ.

Дністровський каньйон являє собою долину Дністра, що врізана в гірські породи. Основна частина каньйону тягнеться на межі Тернопільської та Чернівецької областей Мармурова печера знаходиться у Кримських горах приблизно посередині між Сімферополем та Алуштою. Довжина печери становить 2 км, її вхід має висоту 920 м.

Подільські Товтри – мальовнича територія на півдні Хмельницької області, що тягнеться до Дністра.

Озеро Світязь розташоване у північно-західному куточку України. Є найглибшим озером країни і, як уже зазначалося, головною складовою Шацького національного природного парку.

Озеро Синевир – найбільше в Українських Карпатах. Лежить на висоті 989 м у Закарпатській області біля м. Межигір'я.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 68

Не оминула увага громадян України і такі об'єкти:

- Балаклавську бухту (АР Крим);
- Олешківські піски (Херсонська обл.);
- печеру Оптимістичну (Тернопільська обл.);
- Базальтові стовпи (Рівненська обл.);
- г. Говерлу;
- Кам'яні могили (Запорізька обл.).

Можна припустити, що увага до Балаклавської бухти зумовлена не лише її красою, а й умовами цю красу побачити. Найкраще бухту видно з невеличкої фортеці Чембало, що височить над входом у бухту. Наведемо ще й такий факт: печера Оптимістична за довжиною (понад 240 км) є другою в світі і першою в Європі.

Більшість названих об'єктів належать до природно-заповідного фонду: заповідників, національних природних парків та ін.

Наведемо й такий цікавий факт: територія України становить 6 % площі Європи, але їй належить 35 % європейського біорізноманіття. Біота країни налічує понад 72 тис. видів, з них флора – 27 тис., фауна – понад 45 тис. видів.

2. Морське узбережжя України

Добре відомо, що Україна має вихід до двох морів. Протяжність морського узбережжя без закритих заток (Дністровського та Дніпровського лиманів, Сивашу) сягає 2,1 тис. км. Приблизно 1300 км припадає на чорноморські береги і 800 км – на береги Азовського моря. Насправді, навіть без берегів затоки Сиваш протяжність морських берегів істотно більша – близько 3,0 тис. км. Зокрема, довжина морських берегів стає більшою, якщо враховувати довжину берегів островів. Так, довжина о. Джарилгач становить 42 км, а його берегів — близько 90 км. Ще більшою є довжина о. Тендрівська Коса.

Величезна роль морського узбережжя в туризмі полягає в тому, що тут сконцентровані чи не найбільші туристичні і, зокрема, екотуристичні ресурси.

Дамо коротку характеристику узбережжя Чорного та Азовського морів починаючи від дельти Дунаю.

На перших кілометрах берег нестійкий, адже дельта Дунаю щороку просувається в напрямку моря внаслідок осідання тут річкових наносів. Чимало тут й островів, як великих, так і зовсім малих. Значна частина дельти є складовою Дунайського біосферного заповідника. З місць, які потребують згадки і відвідання, є так званий “Нульовий кілометр” – знак, установлений у гирлі рукава Полуденний. Дістатися сюди можна лише водою — на човні або катері.

Північніше гирла Дунаю утворилася невелика затока (Жебріянська бухта), причому саме завдяки Дунайській дельті. Тут біля берега лежить досить велике с. Приморське – місце відпочинку на морі. За кілька кілометрів від цього села берег являє собою дамбу, створену в 70-х роках ХХ ст. Її побудовано для того, аби відгородити затоку (її назва – Сасик) від моря та перетворити на прісноводну водойму. Потім передбачалося використовувати цю водойму як джерело прісної води для зрошення прилеглих земель.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 69

Далі берег переходить у піщану косу, яка є межею між морем і мілководними лиманами. Перші з них невеликі – Джантшейський і Малий Сасик. Наступні лимани значно більші – Шагани, Алібей і Бурнас. Під час штормів коса, що відокремлює лимани від моря, може переливатися хвилями. Тут утворюються протоки, деякі існують майже постійно. Згадані лимани належать до Рамсарських угідь, а порівняно недавно – з 1 січня 2010 р. – стали головною складовою Національного природного парку “Тузловські лимани”.

Загалом ця територія досить приваблива для екотуристів.

Тут чисте повітря, цікавий і різноманітний рослинний і тваринний світ. У цих місцях реально усамітнитися, на певний час забути про людський гамір і вихлопні гази. Разом з тим бажаючих сюди поїхати не так багато. Певною мірою це й добре.

Далі, від с. Лебедівка до с. Курортне, берег Чорного моря стає корінним – високим та урвистим. Як видно із самої назви с. Курортне, воно є місцем відпочинку. Зазначимо, що в кінці високого берега на околиці цього села є дуже зручний майданчик для милування краєвидом Будацького лиману та його фотографування. Подібно до інших лиманів, він відокремлений піщаною косою. На ній приблизно за 20 км північніше розташоване селище Затока – відоме місце відпочинку.

Далі на північний схід, за Цареградським гирлом, тягнеться коса, що відокремлює Дністровський лиман від Чорного моря.

Тут також багато відпочиваючих.

Ще далі на північ і північний схід берег знову стає корінним. Тут поряд з колишнім Сухим лиманом стоїть м. Іллічівськ – нині великий морський порт.

За кілька кілометрів у напрямку на північний схід починається міська забудова Одеси. Берег у цьому місті переважно високий та урвистий. Тут є кілька чудових місць, з яких відкриваються мальовничі краєвиди. Численними є й пляжі. Водночас якість води біля міста не завжди є ідеальною.

Ділянка берега за Одесою переважно має широтний напрямок. Тут у берег вдається Мала Аджалицька затока, яка нині є акваторією порту Південний. На краєчку с. Григорівка, що на березі затоки, є місце, з якого відкривається чудовий краєвид.

За кілька кілометрів Одеська область закінчується і починаються землі Миколаївської. Межею між ними є Тилігульський лиман з невеличкою протокою, яка з’єднує його з морем. На узвишші за цією протокою лежить с. Коблеве, поряд з яким на березі моря створено однойменну зону відпочинку.

За с. Коблеве берег тягнеться до с. Рибаківка і Березанського лиману, що протокою з’єднаний з морем. За цим лиманом на виступі берега стоїть м. Очаків. Місто розташовано там, де Кінбурнська протока сполучає Дніпровсько-Бузький лиман і Чорне море. Через те що лиман майже прісний і часто “цвіте”, для відпочинку його використовують мало. Водночас Кінбурнська коса, що відокремлює лиман від моря, є знахідкою для любителів природи. На ній створено Національний природний парк “Білобережжя Святослава” та регіональний ландшафтний парк “Кінбурнська коса”.

Східна частина Кінбурнської коси, що омивається з півдня Ягорлицькою затокою, входить до складу Херсонської області. Тут переважають низинні береги, які частково

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 70

належать до Чорноморського біосферного заповідника. Поряд з ним лежить селище Залізний Порт. За м. Лазурне берег Чорного моря водночас є берегом Каркінітської затоки – доволі великої і водночас мілководної.

Поблизу м. Скадовськ у широтному напрямку тягнеться о. Джарилгач – найбільший на Чорному морі. Колись цей острів у своїй західній частині сполучався з берегом вузькою смугою піску, по якій можна було не лише пройти, а навіть проїхати. Щоб острів не став “паркувальним майданчиком”, у піщаній косі зробили каналу, яка під дією течій і хвиль розширилася. Нині її ширина сягає 100 м. Отже, потрапити на острів цим шляхом стало проблемним. Це дещо обмежує кількість людей на острові. Водночас утворення протоки сприяло поліпшенню водообміну з морем і позитивно вплинуло на якість води у Джарилгацькій затоці.

Ще далі на схід на невеличкому півострові розташоване с. Хорли. Море тут дуже мілководне. Уже на краю села, де глибини зовсім малі, берег стає майже безлюдним. Натомість у цій частині затоки зустрічається багато птахів, зокрема лебедів.

Від Перекопського перешийку починаються береги Криму.

Спочатку вони досить низькі та мало відвідувані, адже море тут залишається мілким. Неподалік розташовані так звані Лебедячі острови, сама назва яких не потребує коментарів. З місць, що привертають увагу відпочиваючих в цій частині Криму, можна виділити Бакальську косу біля с. Стерегущє. Наступне місце – с. Міжводне. Назва досить влучна, оскільки село лежить між морем і солоним озером. Далі на південний захід, насамперед за м. Чорноморське, береги поступово стають крутішими. На Тарханкутському півострові особливу увагу туристів привертають ділянки, що мають назву Джангуль та Атлеш. Найкрасивішими є скельні береги Джангулю. Можна вважати, що ця територія має добрі перспективи для екотуризму, щоправда за умов належної культури людей, що сюди приїжджають. Не випадково, що тут створено Національний природний парк “Чарівна Гавань”.

За мисом Тарханкут берег моря тягнеться переважно в широтному напрямку – до оз. Донузлав. Хоч ця водойма і має у своїй назві слово “озеро”, насправді вона є затокою моря.

Наступна ділянка – від оз. Донузлав до м. Євпаторія. Згадане місто вважають дитячим курортом – значною мірою за пологі піщані пляжі та досить добре прогрівання води.

За Євпаторією до м. Саки тягнеться коса, по якій проходять автошлях і залізниця.

З населених пунктів на західному узбережжі Криму можна виділити с. Миколаївка. Сюди легко діставатися мешканцям Сімферополя – відстань до моря тут найменша – близько 40 км.

На крайньому південному заході Криму стоїть м. Севастополь. Своєму розвитку воно має дякувати дуже зручній бухті, яку звичайно називають Севастопольською. Водночас у ній самій виділяється ще кілька бухт, найбільша з яких – Південна.

На жаль, обмежений водообмін та надходження в Севастопольську бухту забруднювальних речовин, зокрема від військових суден, призвели до того, що купатися тут або не можна, або небажано. У бухті є лише один пляж неподалік відкритого моря.

Крайня західна частина Кримського півострова, що адміністративно належить до

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 71

Севастополя, також має кілька бухт, які на відміну від Севастополької, відкриті на північ. Саме тут свого часу існувало стародавнє місто Херсонес. Залишки міста добре збереглися і привертають увагу багатьох туристів.

Від Севастопольського мису – найзахіднішої частини Криму – берег півострова змінює свій напрямок і тягнеться на південний схід. Тут у море видається мис Фіолент. Наявність високих пагорбів зумовлює те, що берег на цій ділянці набуває великої привабливості. Мис Фіолент – одне з улюблених місць відпочинку севастопольців – сюди курсує міський автобус.

Ще за кілька кілометрів у берег Криму вдається дуже мальовнича Балаклавська бухта. На схід від неї є два популярні пляжі (Срібний та Золотий), куди можна дістатися катером або пішки.

За кілька кілометрів у море видається мис Айя, який вважають західною межею Південного берега Криму. Передати кількома реченнями те, що собою являє цей берег, дуже складно нереально. Про нього написано багато книг і видано безліч путівників.

Назвемо лише кілька найвідоміших місць: Воронцовський палац з прилеглим парком, Нікитський ботанічний сад, селище Новий Світ з реліктовим ялівцевим гаєм, потухлий вулкан Карадаг. Масив Карадаг вважають східною межею Південного берега Криму.

На Південному березі є велика кількість екостежок. Так, біля Лівадії є Сонячна, або Царська екостежка. Існують екостежки і в Новому Світі, і в Карадазькому природному заповіднику.

Від Феодосії у напрямку на схід береги Криму порівняно безлюдні – певною мірою через відсутність прісної води та малу родючість землі. На цій ділянці створено Опукський природний заповідник.

Крайньою східною частиною Криму є Керченська протока, яку звичайно відносять до Азовського моря. На значній своїй довжині вона зайнята міськими спорудами Керчі, зокрема портовими.

У самій протоці є невеличкий о. Тузла. Ще кілька десятиліть тому тут було село, яке нині являє собою дачне поселення. На острові функціонує база відпочинку Керченського морського торговельного флоту. Дістатися острова можна катером, який влітку курсує кілька разів на день. Узимку острів майже знелюднює.

Мальовничими і цікавими є північні береги Керченського півострова, які омиваються Азовським морем. Увагу туристів привертає тут с. Курортне, а поряд з ним Чокрацьке озеро. Воно відокремлене від моря вузькою піщаною косою. Вода в озері така солоня, що на її поверхні можна лежати, читаючи книгу. Додамо, що дно озера вкрито лікувальними багнами. Неподалік – на невеличкому півострові – створено Казантипський природний заповідник.

Від Керченського півострова у північно-західному напрямку тягнеться коса Арабатська Стрілка завдовжки 112 км. Південна частина коси належить Криму, північна – Херсонській області.

На північній частині у межах Херсонщини лежать три села: Генгорка, Щасливцеве і Стрілкове. Улітку тут багато відпочиваючих, зокрема з дітьми. Останнє пояснюється

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 72

сприятливими умовами відпочинку: тут невеликі глибини і пологий пляж, а температура води влітку навіть вища, ніж на Південному березі Криму.

Біля Генічеська знаходиться Тонка протока, що з'єднує затоку Сиваш із морем. Певною мірою Сиваш нагадує славнозвісне Мертве море. Тут дуже багато солі, що часто залягає на поверхні.

Північно-східні береги Азовського моря переважно низинні.

Разом з тим трапляються ділянки, що піддаються розмиву і є джерелом наносів, які переносяться хвилями і течіями. Як наслідок, морська вода тут буває каламутною.

Цікавою природною особливістю північно-західних берегів Азовського моря, які належать Україні, є п'ять піщаних півостровів – кіс. Їх розмір збільшується в напрямку з північного сходу на південний захід. Причиною є переважаючий східний вітер, під дією якого формується вздовжбереговий потік наносів. Найменша з кіс – Крива біля селища Седове, трохи більша – Білосарайська, ще більша – Бердянська і ще більша – Обитічна.

Найбільшою ж є Федотова коса, яка складає одне ціле з Бірючим островом. Останній являє собою частину Азово-Сиваського національного природного парку.

Як видно, морське узбережжя України велике за протяжністю і дуже різноманітне. Недарма воно приваблює мільйони відпочиваючих. Разом з тим тут часто спостерігаються надмірне антропогенне навантаження, втрата природних ландшафтів.

3. Червона книга України

Червона книга України (ЧКУ) – це офіційне видання, що містить відомості про рідкісні, зникаючі та невизначені види рослин і тварин, які потребують особливої охорони. Загалом уже побачили світ три видання Червоної книги України. Перше вийшло друком у 1980 р., друге – у 1994 (тваринний світ) і 1996 рр. (рослинний світ). Наприкінці 2009 р. після тривалої перерви надруковано третє видання.

Третє видання, як і друге, складається з двох великих томів, які є справді червоного кольору. Перший том містить відомості про 542 види тварин, другий – про 826 видів рослин. Основну роль у підготовці книги відіграли установи Національної академії наук України, а саме Інститут ботаніки та Інститут зоології. Головними редакторами томів стали директори цих установ.

Усі види живих організмів занесено до ЧКУ за кількома статусами, або категоріями.

Зміст Червоної книги викладено так, що опис кожного виду подано на окремій сторінці. Тут подано фото або рисунок представника виду, показано ареал його поширення, висвітлено біологічні особливості виду, чинники негативного впливу. Зі змістом книги можна ознайомитися, не лише взявши її в руки, а й з Інтернету.

Том “Тваринний світ” починається з опису представників класу гідроїдів і п'явок, а завершується ссавцями. Остання стаття має назву “Кінь дикий”.

Ознайомлення зі змістом книги вкотре показує, наскільки багата і різноманітна природа. Так, в описі представників класу ракоподібних можна знайти статтю про прісноводного краба, який мешкає в гірських річках Криму. Втім, як уже було зазначено вище, основну увагу туристи звичайно звертають на великих тварин, зокрема представників

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 73

хордових: на риб, птахів, земноводних, плазунів і ссавців.

Зокрема, до Червоної книги України занесено всі види родини осетрових, що зустрічаються в межах України. Можна уточнити: зустрічалися і продовжують зустрічатися. Так, уже зник осетер атлантичний, але ще трапляється осетер російський. Різке зниження його чисельності, крім вилову, спричинено погіршенням умов нересту. Коротко ці умови для осетрових є такими – швидка течія і кам'янисте (галькове) дно. Зарегулювання стоку річок, насамперед Дніпра, призвело до того, що умови для відтворення осетрових дуже погіршилися. Ще один негативний чинник – вилучення, зокрема, бракон'єрськими методами. Найгіршою виявилася доля білуги, яка стає статевозрілою у віці 16-17 років. Маса цієї риби може перевищувати 1 т, при цьому частка ікри може сягати 10-12 %.

У Дніпрі, зокрема біля Києва, зрідка зустрічається стерлядь прісноводна. Проте, розмір цієї риби незрівнянно менший, ніж білуги, – маса до 16 кг, довжина до 1,2 м.

Згадуючи осетрових, можна додати, що на півдні України у гирлі Дніпра діє своєрідне підприємство – Херсонський рибоводний завод. Особливість цього заводу в тому, що його “продукцією” є молодь осетрових видів риб, яку випускають у природні умови. Цей завод цілком може бути об'єктом екотуризму.

У Червону книгу потрапила і морська голка – вид, який немає промислового значення, але є об'єктом сувенірного лову. Те саме стосується морського коника.

З класу земноводних до Червоної книги занесено саламандру плямисту – вид, який поширений у Карпатах, а також (значно рідше) на лівобережжі верхньої течії Дністра. Там же зустрічаються близькі родичі саламандри: тритон альпійський та карпатський.

До ЧКУ занесено 10 видів плазунів, з яких 2 – гадюка степова і гадюка лісостепова (Нікольського) – належать до отруйних. Більше поширена гадюка степова. Найчастіше її можна побачити на півдні країни. У книзі дослівно написано: “Отруйна, але загрози життю людини не становить”. Зауважимо, що професійний інтерес авторів відповідних статей до змії зумовив те, що в них можна прочитати: “має велике наукове значення”.

У статті про мідянку звичайну сказано, що для людини вона не отруйна. До ЧКУ занесено і найбільшу змію України – полоз лісовий ескулапів, який поширений у Карпатах. Його довжина сягає 2,8 м. Неотруйний.

Найбільшу увагу екотуристів, звісно, привертають птахи і ссавці.

Згадаємо відомих красивих і великих птахів. Це, зокрема, 2 види пеліканів: рожевий і кучерявий, яких можна спостерігати на півдні України – найбільше в літній період. З інших видів можна виділити такі: косар (колпиця), чапля жовта, коровайка, орлан-білохвіст, гриф чорний. Розмах крил орлана-білохвоста сягає 2 м, а грифу — навіть 3 м. Орлан-білохвіст, хоч і рідкісний птах, але його ареал досить великий. Інколи його можна побачити навіть у межах Києва, а саме над дніпровськими островами.

Щодо грифу, то у відповідній статті можна прочитати, що він зустрічається лише у Криму. Його популяція не перевищує 50 особин, з яких гнездиться 5-11 пар. До Червоної книги занесено і дрохву – птаха, якого виділяють великі розміри і насамперед маса. У чоловічих особин вона сягає 17-18 кг. Статус цього виду – зникаючий. З видів птахів, що поширені на Поліссі, згадані тетерук та глушень (глухар).

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 74

До ссавців, яких занесено до ЧКУ, належать зубр, ведмідь бурий, корсак, їжак вухатий, кіт лісовий, заєць білий, видра річкова, рись, усі види дельфінів (афаліна, білобочка та азовка).

Чисельність особин цих видів варіює від кількох десятків до багатьох тисяч. Так, популяція ведмедя налічує близько 200 особин і практично повністю зосереджена в Карпатах. Трохи більшою є популяція рисі, яка також переважно зосереджена в Карпатах. Статус цього виду – рідкісний. У Карпатах зустрічається і кіт лісовий; його статус – вразливий. Заєць білий поширений на крайній півночі країни, найбільше – на півночі Чернігівської та Сумської областей. У Червоній книзі вказано, що його чисельність не перевищує 70 особин. Слід звернути увагу на те, що близький родич зайця білого – заєць сірий – навпаки має дуже велику чисельність, що сягає 2 млн. Чисельність корсака (лисиця степова) не перевищує 20 особин. Його ареалом є східні райони України. Існують популяції тварин, які складаються навіть з кількох особин.

Варто сказати і про деякі помилкові уявлення щодо наявності у Червоній книзі окремих видів тварин. Так, у ЗМІ інколи трапляються відомості щодо занесення до книги бобра. Насправді, цього виду в книзі немає; його існування не викликає занепокоєнь. Те саме стосується вовка, лося та багатьох інших тварин.

З представників рослинного світу, зокрема судинних голонасінних рослин, можуть бути згадані тис ягідний, сосна крейдяна, сосна Станкевича. Не можна обійти увагою і сунічник дрібноплодий. Його можна побачити лише на Південному березі Криму – у північній частині ареалу поширення цього виду. Тут налічують лише кількості його дорослих особин. Надає краси кримській місцевості й ялівець високий – представник родини кипарисових.

Це дерево, зокрема, характерне для ботанічного заказника “Новий Світ”. Крім того, воно росте на мисі Мартьян. Додамо, що ялівець високий виділяється великою тривалістю життя – його вік може сягати 2 тис. років. Вважають, що одне дерево такого віку росте на Південному березі Криму біля мису Сарич.

З покритонасінних можуть бути згадані сон великий і сон лучний – види квітів, які було прийнято дарувати дівчатам ще кілька десятиліть тому. Чимало у Червоній книзі і ковил, зокрема українська, дніпровська, Лессінга.

Зазначимо, що деякі з видів, які занесені до ЧКУ, назвати рідкісними чи зникаючим важко. Наприклад, досить поширеною рослиною останнім часом став водяний горіх – особливо багато його в Київському і Канівському водосховищах. Певною мірою ця рослина навіть ускладнює господарську діяльність, принаймні риболовство. Разом з тим факт наявності горіху в ЧКУ свідчить про неможливість боротьби з цією рослиною. У Червону книгу потрапила і черемша (інша назва – цибуля ведмежа) – рослина, яку масово збирають і реалізують навесні як джерело вітамінів.

4. Об’єкти природно-заповідного фонду

Знання про об’єкти ПЗФ потрібні з кількох причин. Насамперед вони справді становлять великий інтерес, оскільки природа тут особливо багата. Крім того, на деяких

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 75

об'єктах ПЗФ (але далеко не всіх) надають певні послуги, зокрема екскурсійні. Існування об'єктів ПЗФ є підказкою того, що саме потрібно відвідати в тому чи іншому регіоні.

Як уже зазначалося, до ПЗФ належать природні території та об'єкти, а також штучно створені об'єкти.

Заповідними територіями та об'єктами природного походження є природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Загалом виділяють 11 категорій об'єктів ПЗФ.

Нині в Україні налічують понад 8,0 тис. об'єктів ПЗФ загальною площею майже 40 тис. км². Це відповідає 6 % території держави. Кількість і площа заповідних територій поступово збільшується, проте ще залишається меншою, ніж у сусідніх країнах і в цілому у світі.

Об'єкти ПЗФ залежно від їх екологічної та наукової цінності поділяють на дві групи: загальнодержавного і місцевого значення. Перших помітно менше, ніж других – їх близько 650. Загальнодержавне значення мають природні та біосферні заповідники, національні природні парки, а також регіональні ландшафтні парки (РЛП). До складу таких об'єктів належать також деякі зоопарки, дендропарки, заказники, пам'ятки природи, паркипам'ятки садово-паркового мистецтва. Окремі об'єкти ПЗФ можуть бути складовою об'єктів вищого рангу.

Найбільшу площу в Україні займають заказники, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Насамперед це пояснюється їх доволі великою кількістю, а також м'якістю вимог щодо господарської діяльності.

Найявні об'єкти ПЗФ підпорядковані різним відомствам і установам. Найбільше об'єктів загальнодержавного значення підпорядковано Міністерству екології та природних ресурсів України: Карпатський біосферний заповідник, природні заповідники “Сланецький степ”, “Торгани”, “Казантипський”, національні природні парки “Карпатський”, “Яворівський”, “Святі Гори”, “Нижньодністровський”, “Голосіївський” та ін. Крім того, існує підпорядкування Національній академії наук України (Чорноморський і Дунайський біосферні заповідники), Національній академії аграрних наук (біосферний заповідник “Асканія-Нова”, Нікітський ботанічний сад), Державному агентству лісових ресурсів (Шацький НПП), Державному управлінню справами (Азово-Сиваський НПП).

Об'єкти ПЗФ використовують лише у природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих і рекреаційних, освітньовиховних цілях і для потреб моніторингу. Головна відмінність заповідників від інших об'єктів (зокрема, національних природних парків) полягає в тому, що у заповідниках не передбачений відпочинок відвідувачів. Їх перебування погоджують з керівництвом заповідника, і звичайно воно відбувається в супроводі працівника заповідника. Інколи виконати це досить складно, адже деякі заповідники великі за розмірами і не мають огорожі. Те саме стосується багатьох інших об'єктів ПЗФ.

Доволі часто місцеве населення виступає проти утворення об'єктів ПЗФ, оскільки це обмежує їх звичну діяльність. Так, у межах цих об'єктів заборонено вирубку лісу, зокрема на

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 76

дрова.

Водночас цінні об'єкти природи привертають увагу туристів, що привносить певні кошти, які для деякого стають основним джерелом прибутків. Цей прибуток може бути отриманий з кількох джерел. Насамперед у багатьох об'єктах ПЗФ є певний штат, більшість якого набирають з місцевих жителів. Крім того, тут виникають і нові можливості: надання житла в оренду, транспортне обслуговування туристів, робота гідами. Разом зі збільшенням туристів зростає відвідування магазинів, ринків, закладів харчування.

За даними Державної служби статистики України, щороку об'єкти ПЗФ відвідують мільйони туристів та екскурсантів. Водночас точні відомості про це відсутні, оскільки відвідання більшості таких об'єктів не потребує будь-яких погоджень і є безкоштовним. До найбільш відвідуваних належать національні природні парки “Голосіївський”, “Карпатський”, “Шацький”, “Святі Гори” та ін. Щоправда, в останньому разі більшість відвідувачів є паломниками Святогірської лаври. Великою є кількість відвідувачів дендрологічних парків “Софіївка” та “Олександрія”, деяких ботанічних садів.

Кількість штатних працівників в установах ПЗФ України приблизно становить 4,5 тис. осіб.

Біосферні заповідники

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд”, біосферні заповідники є природоохоронними, науководослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найтипівіших природних комплексів. Крім збереження природи біосферні заповідники створюють для проведення в них наукових досліджень, виконання так званого фонових моніторингу. У межах біосферних заповідників виділяють кілька зон: заповідну, регульованого заповідного режиму, буферну, антропогенних ландшафтів. Хоча в законі не говориться про використання цих заповідників у туризмі, насправді ця сфера існує і приносить певні кошти, необхідні для виконання покладених на заповідники функцій.

Нині в Україні створено чотири біосферні заповідники, кожен з яких є чарівним куточком природи.

Найвідомішим і найвідвідуванішим в Україні є Біосферний заповідник “Асканія-Нова” імені Ф.Е. Фальц-Фейна. Як уже зазначалося, він зайняв першу сходинку в конкурсі “7 чудес України”. У 1984 р. рішенням ЮНЕСКО заповідник включено до світової мережі біосферних резерватів.

Заповідник заснований Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном (1863-1920 рр.) – нащадком німецьких колоністів. Першим кроком у створенні заповідника стало відкриття на початку 80-х років XIX ст. зоопарку. За кілька років з ініціативи Ф.Е. Фальц-Фейна з використанням штучного поливу було закладено дендрологічний парк. У 1898 р. заповідною стає ділянка степу площею понад 500 га.

Вважається, що саме в 1898 р. було створено заповідник і закладено основні засади його діяльності.

Різноманітні події, що сталися в країні в наступні десятиліття, на щастя, не зруйнували того, що було зроблено наприкінці XIX ст.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 77

Нині заповідник підпорядковано Національній академії наук України, і це сприяє проведенню тут наукових досліджень.

Заповідник знаходиться майже в центрі Херсонської області.

Загальна площа становить 33,3 тис. га, з яких 11 054 га є абсолютно заповідними. На частині території дозволено виконувати господарську діяльність, що має обмежений вплив на довкілля.

Умовно в заповіднику можна виділити чотири частини: дендропарк, зоопарк, ділянку напіввільного утримання копитних тварин і ділянку заповідного степу. Останні дві частини є абсолютно заповідними.

Асканійський дендропарк досить великий – 167 га. Його можна вважати дивом хоча б тому, що навколо лежить посушливий степ. Утім для цього дива усе ж є пояснення. Створити дендропарк вдалося завдяки штучному поливу з використанням підземної води. За допомогою свердловин вода піднімається на поверхню, а потім маленькими струмочками її подають у кожен куточок дендропарку. Завдяки тривалому та розумно організованому догляду парк є справжньою оазою з віковими деревами.

Найбільш поширені ясен звичайний, дуб звичайний, сосна кримська, гледичія звичайна, робінія звичайна, липа серцелиста, софора японська. Насправді наявні тут види дерев важко перелічити, адже їх у парку кількості. З-поміж них чимало рідкісних – метасеквойя китайська, тюльпанове дерево, тис ягідний. У парку є й кілька залитих сонцем галявин.

Поряд із дендропарком розташований зоопарк. Його площа 77,5 га. Зоопарк здатен здивувати тим, що багато птахів походжають у ньому поза вольєрами. Тут є штучно створений ставок, на якому збирається чимало видів водоплавних птахів.

Ділянка напіввільного утримання копитних тварин займає 2376 га. Хоч ця територія й огорожена парканом, тварини тут почуваються майже так, як у природному стані. Насправді їм навіть краще, адже за скрутних умов їх підгодовують, забезпечують водою, захищають від сильного вітру. На цій ділянці утримують десятки, а деяких видів навіть сотні особин: ланей, оленів, антилоп, куланів, коней Пржевальського, бізонів, буйволів.

Зазначимо, що вказана територія лежить у межах так званого Великого Чапельського поду – замкненої улоговини, на дні якої збирається вода. Для того щоб її вистачало для водопою у посушливі роки, сюди прокладено канал із зоопарку. Інколи – після багатосніжних зим – наявна тут водойма перетворюється на досить велике озеро. Згодом воно помітно зменшується, але напоєний водою степ ще довго залишається зеленим. Це, зокрема, спостерігалось в 2010 р. Водойма в центрі Великого Чапельського поду привертає також увагу великої кількості мігруючих птахів – інколи до сотень тисяч.

З огляду на велику площу території, екскурсантів тут возять на автомобілях або на запряжених кіньми возах.

Добрі умови утримання тварин у заповіднику сприяють тому, що їх чисельність, навіть екзотичних, зростає. Це дає змогу реалізовувати частину особин, чисельність яких стає надмірною. Тому деяких тварин з “Асканії-Нова” продають, деяких на певних умовах передають в інші об’єкти ПЗФ для збагачення фауни.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 78

Четверта складова заповідника – ділянка заповідного степу.

Її площа 8678 га. Переважну частину ділянки (7522 га) ніколи не орали. Власне, і решту 1156 га в останнє орали понад 50 років тому – у 1961 р. Отже, степ тут справді перебуває у природному стані. Побачити заповідний степ можна зі штучного пагорба, що виник з того ґрунту, який виїнято під час створення ставків.

Окрім того, його відвідують у супроводі працівника заповідника.

Хоча заповідник “Асканія-Нова” дуже відомий, відвідувачів тут менше, ніж могло би бути – близько 90 тис. осіб щороку. Це пояснюється особливостями транспортної інфраструктури Херсонської області: заповідник знаходиться на віддалі від залізниці і важливих автошляхів. До того ж розклад руху поїздів та автобусів не враховує інтереси туристів. Приїхати поїздом в Херсон, відвідати заповідник і того самого дня вирушити додому – проблематично.

На жаль, у 2014 р. кількість відвідувачів “Асканії-Нова” помітно зменшилася. Основною причиною стала російська анексія Криму, адже раніше чимало людей відвідувало заповідник, їдучи у Крим або у зворотному напрямку. Нині таких відвідувачів стало небагато.

Чорноморський біосферний заповідник розташований на південному заході Херсонської та частково у межах Миколаївської областей. Його створено в 1927 р. Біосферний статус надано в 1985 р.

Це найбільший з-поміж інших біосферних заповідників України – його площа 109,2 тис. га. Щоправда, переважну частину складає акваторія моря – передусім Ягорлицька та Тендрівська затоки. Сухопутна частина охоплює шість материкових ділянок і кілька островів. Три материкові ділянки розташовані на Кінбурнському півострові. До складу заповідника належать острови Тендрівська Коса (її включено в 2009 р.), Довгий, Круглий та ін.

У межах суходолу поширені піски, солончаки, луки. Трапляються також озера та ділянки лісів.

Найбільшою цінністю заповідника є орнітофауна – тут зустрічається понад 300 видів птахів, з-поміж яких чимало занесено до Червоної книги України. Понад 100 видів птахів гніздяться у заповіднику. Великим є не лише біорізноманіття, а й чисельність птахів – тут зимує понад 100 тис. особин. Вони літаються сюди не лише з усієї України, а й Росії, Білорусі та інших країн.

На заповідній території налічують також понад 50 видів ссавців.

Поміж них – тушканчик великий, якого занесено до ЧКУ. З представників рослинного світу поширені ковили. На берегах можна побачити рослину, трохи подібну до капусти, – катран морський, якого занесено до ЧКУ.

Дуже цінними є лісові ділянки заповідника, насамперед “Волижин ліс”. Ця ділянка лежить приблизно посередині Кінбурнського півострова і примикає до Дніпровсько-Бузького лиману. Тут ростуть віковічні дуби з діаметром стовбура до 2 м. Їх може охопити лише кілька людей.

Адміністративний будинок заповідника розташований у м. Гола Пристань – фактично на березі Дніпра. Це досить далеко від заповідної території. Загалом через віддаленість її

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 79

відвідати досить проблематично. Разом з тим за бажання цю проблему можна розв'язати.

Дунайський біосферний заповідник створено в дельті Дунаю біля м. Вилкове. Спочатку він був філіалом Чорноморського заповідника, на основі якого було створено заповідник “Дунайські плавні”. У 1999 р. рішенням ЮНЕСКО заповідник включено до світової мережі біосферних резерватів. Він транскордонний – заповідною є прилегла територія в суміжній Румунії. Румунська частина більша за українську.

Сучасна площа заповідника 50,25 тис. га. Значна його частина, насамперед заповідна, розташована на островах. Крім дельти Дунаю до складу заповідника належать Жебріянські плавні, які перерізані каналом Дунай – Сасик. Заповідною є також невеличка приморська ділянка на східному березі оз. Сасик.

Найбільшу площу в заповіднику займає повітряно-водна рослинність, зокрема очерет звичайний.

З хребетних тварин найчисленішими є птахи – їх нараховують понад 250 видів. Відомими і помітними є пелікани. З інших птахів, зокрема, занесених до Червоної книги України, можуть бути згадані косар і коровайка. Крім того, в заповіднику налічують понад 100 видів риб.

Характеризуючи заповідник, не можна обійти увагою той факт, що місцеві мешканці з давніх-давен ловлять у дельті рибу, косять очерет та випасають на луках худобу. У цій сфері існують певні традиції, на які потрібно зважати.

З людської діяльності можна згадати також будівництво та експлуатацію судноплавного каналу, що проритий на виході з рукава Бистрий. Акваторію цього рукава Дунаю напередодні виконання робіт відповідним указом президента було вилучено зі складу заповідника.

Офісний будинок збудовано у м. Вилкове. Звідси можна на катері вийти в Дунай, а за потреби і в Чорне море.

Опинившись у цій місцевості, доцільно приділити увагу м. Вилкове, яке відоме як “Українська Венеція”. Таку назву місто отримало через те, що чимало вулиць у ньому є каналами, якими пересуваються на човні. Цікавою є й історія міста. Воно було засновано на березі моря в середині XVIII ст. так званими старообрядцями – людьми, які не прийняли церковної реформи 1650-1660 рр. Монументальним свідченням прибуття сюди переселенців є пам'ятник засновникам міста, встановлений на березі Дунаю. Після розформування в 1775 р. Запорізької Січі сюди прибули і запоріжці.

Хоча Дунайський біосферний заповідник і м. Вилкове дуже привабливі для туристів, їх тут порівняно небагато. Як і в багатьох інших випадках, їх відвіданню заважають віддаленість від великих міст і далеко не найкраща транспортна інфраструктура.

Особливо це стосується ділянки автошляху біля м. Вилкове.

Карпатський біосферний заповідник розташований на сході Закарпатської області, здебільшого в горах. Його створено в 1968 р., а в 1992 р. занесено до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Сучасна площа заповідника 57,9 тис. га. Його особливістю є наявність восьми окремих ділянок, які відображують усю різноманітність природи Карпат. Найвищим є

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 80

Чорногорський масив, який межує з г. Говерла. Найнижча місцевість відповідає рівню води в Тисі біля м. Виноградів; висота цієї місцевості – 180 м.

Більша частина заповідної території вкрита ялиновим лісом, який переважає на гірських ділянках. Вік деревостану сягає тут 100 років і більше. У передгір'ї дуже поширений бук, який вважають візитівкою заповіднику. Одну з його ділянок у 2007 р., разом з подібною в Німеччині, занесено до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Її назва – “Букові праліси Карпат”. Досить значним є й поширення тису ягідного – представника ЧКУ. Поблизу м. Хуст є добре відома ділянка, що має назву “Долина нарцисів”.

З огляду на велику площу і різноманітність природних умов, Карпатський біосферний заповідник виділяється найбільшою чисельністю видів, занесених до ЧКУ: рослинний світ – 183, тваринний світ – 84.

Однак заповідник привертає увагу туристів не лише багатим рослинним і тваринним світом. Неподалік від Рахова – приблизно за 15 км на південь від міста – встановлено стелу “Центр Європи”. До послуг туристів тут є музей-колиба. На південній околиці Рахова функціонує “Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах”. І справді, експозиція музею складається з двох основних розділів: перший характеризує природу Карпат, другий – історію використання місцевих природних ресурсів. Поряд з музеєм розміщені адміністративні будівлі заповідника.

Загалом в його межах розроблено близько 20 туристичних маршрутів: з Рахова, Ясіні, Лазещини та ін. Для туристів збудовано міні-готелі та кімнати для приїжджих. Є й зовсім прості дерев'яні прихистки, які захищають подорожніх від вітру і дощу.

Насамкінець зазначимо, що в біосферному заповіднику склалася добра традиція проведення міжнародних конференцій, які є місцем зустрічі природознавців з усього світу.

Відвіданню заповідника почав сприяти той факт, що з 2014 р. став курсувати поїзд за новим маршрутом Київ – Рахів.

Природні заповідники

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд”, природні заповідники – це природоохоронні, науководослідні установи загальнодержавного значення, які створюють насамперед для збереження типових або унікальних природних комплексів і вивчення процесів, що тут відбуваються. Отже, заповідники передусім слугують для збереження типової для країни природи або збереження унікальних природних об'єктів.

Хоча природні заповідники ніби і не призначені для туризму, але насправді він тут існує. Інша річ, що головна мета їх створення – збереження природи – накладає на туристичну сферу певні обмеження. Зокрема, у заповідниках обмежено вільне відвідування, строго регламентується поведінка відвідувачів – вони мають поводитися так, аби не страждала природа. Звичайно заповідники відвідують разом з його працівниками, які проводять екскурсії.

Нині в Україні налічують 19 природних заповідників, які більш-менш рівномірно розміщені на території.

Наведені в таблиці дані свідчать про те, що наявні заповідники дуже різняться за розміром. Зрозуміло, що вони дуже різняться і за своєю природою. Можна додати й те, що їх

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 81

суспільна роль різна: деякі є відомими і добре відвідуваними, в інших туристи є рідкістю. Тим не менш саме існування заповідників є поштовхом для їх відвідання.

У цілому природні заповідники досить добре репрезентують природу України. Як видно з табл. 2.3 і рис. 2.2, найбільше їх (шість) у Криму. Це пояснюється унікальністю природи півострова. Кілька заповідників створено на Поліссі (зоні мішаних лісів) біля кордону з Білоруссю. Збереженню природи тут сприяли доволі складні умови для господарювання, зокрема надмірна зволоженість та обмаль корисних копалин.

Черемський природний заповідник створено на заході Українського Полісся – у Маневицькому районі Волинської області. З чотирьох “поліських” заповідників є найменшим. Характерні лісові та болотні ландшафти. Домінує сосна звичайна, менш поширена вільха чорна. Є кілька озер. Заповідник розташований достатньо далеко від транспортних потоків, і тому туристів тут небагато.

Рівненський природний заповідник створено на півночі однойменної області, на межі з Білоруссю. Це один із найбільших в Україні, а з так званих поліських – найбільший. Складається з чотирьох ділянок загальною площею 42,3 тис. га.

Найбільшу площу в заповіднику займають соснові ліси. Поширена також береза. У межах заповідника є кілька глибоких озер карстового походження: Біле, Сомине та ін. Значну площу займають і болота.

Найвідомішим є болотний масив Переброди, що належить до Рамсарських угідь. Місцеві річки течуть у північному напрямку – до Прип’яті.

Важкодоступність цієї території сприяла тому, що тут збереглося чимало рідкісних видів рослин і тварин, що занесені до ЧКУ. Серед ссавців зустрічаються борсук європейський, видра річкова, бобер європейський, горностай, рись звичайна, зубр.

Офіс заповідника розміщений у м. Сарни.

Поліський природний заповідник, подібно до Черемського та Рівненського, розташований на Поліссі, а саме на півночі Житомирської області. Найближче місто – Овруч. Заповідні території вкриті лісами (вони поширені на площі понад 80 %), а також болотами. Серед деревних порід найбільше сосни, помітно менше – берези. Частина лісів є посадженою. Із ссавців поширені заєць сірий, свиня дика, бобер, лисиця, вовк. З рідкісних тварин тут мешкає рись звичайна. Трапляється і занесений до ЧКУ заєць білий – вид, що властивий для північних широт.

Древлянський природний заповідник створено в 2009 р. у Народицькому районі Житомирської області. Певною мірою це пов’язане з аварією на ЧАЕС, наслідки якої призвели до істотного зменшення тут господарської діяльності. Радіоактивне забруднення території простежується і нині. Це, зокрема, стосується грибів, вживання яких є недоцільним.

Заповідник розташований на правому березі р. Уж. Поширення лісів сприяло тому, що тут добре почувуються такі тварини, як лось і рись. Зустрічаються також вовки. Адміністрація заповідника працює в селищі Народичі, яке також зазнало радіоактивного забруднення.

Природний заповідник “Медобори” створено в Тернопільській області, а саме на

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 82

південний схід від обласного центру. На сході територія обмежена р. Збруч.

Віссю і водночас основою заповідника є так звані Подільські Товтри – пасмо пагорбів, відносна висота яких над прилеглою місцевістю становить 50-100 м. Абсолютна висота цих пагорбів подекуди перевищує 400 м. Вважають, що Подільські Товтри сформувалися багато мільйонів років тому з рештків морських Існує думка, що назва “Медобори” походить від багатства цієї місцевості на медоносні рослини.

Офісне приміщення заповідника розміщено в селищі Гримайлів.

Природний заповідник “Розточчя” створено у Львівській області, приблизно посередині між державним кордоном та обласним центром. Загалом же Розточчя являє собою пасмо пагорбів, що тягнеться з території Польщі до околиці Львова. Абсолютна висота цих пагорбів сягає 380-400 м. Додамо, що Розточчя не даремно набуло такої назви – звідси беруть початок багато річок, які течуть не лише в різні боки, а в напрямку різних морів – Чорного та Балтійського.

Велика частина заповідника, як і самого Розточчя, зайнята лісами. Домінують дуб, бук і граб. Звичайно вищі місця займає бук, нижче ростуть дуб і граб, унизу – сосна. Через заповідну територію тече р. Верещиця – притока Дністра.

Заповідника легко дістатися зі Львова: сюди веде автошлях у напрямку пункту перетину кордону “Краковець”. Офісне приміщення розміщено в с. Івано-Франкове.

Природний заповідник “Горгани” створено в Карпатах, а саме у Надвірнянському районі Івано-Франківської області. Своєї назви набув за поширення каменів, які тут називають “горгани”, або “греготи”.

На північному заході заповідник прилягає до р. Бистриця Надвірнянська, що тече через Івано-Франківськ і є правою притокою Дністра.

Заповідник порівняно невеликий (5,3 тис. га), як і гірський хребет, який дав заповіднику свою назву. Водночас природні умови тут дуже різноманітні, зокрема через відмінності у висоті місцевості – перепад висот сягає 1000 м. Найнижча ділянка має висоту 710, найвища – 1755 м (г. Довбушанка). Тож у межах заповідника виділяють три рослинні пояси: широколистяних лісів, хвойних лісів і субальпійської рослинності.

Загалом лісова рослинність займає близько 85 % заповідної площі. Найбільш поширена ялина. Вважається, що тут вона сягає найвищої в Українських Карпатах висоти – 40 м. Ростуть також ялівець звичайний і бук. Проте символом заповідника є сосна кедрова європейська – тут налічують понад 2000 дерев цього виду.

На значних висотах (вище 1000 м) поширена сосна гірська. Представниками тваринного світу є олень благородний, ведмідь бурий.

Адміністративний центр заповідника розміщений у м. Надвірна – поряд з його територією.

Канівський природний заповідник є одним із найстаріших в Україні – його створили в 1923 р. Розташований поблизу м. Канів – трохи на південь від нього. Заповідник загальною площею 2,0 тис. га охоплює ділянку на правому березі Дніпра, а також прилеглі острови (Круглик, Шелестів). Хоча заповідник знаходиться у зоні Лісостепу, більша його частина зайнята лісом: домінують граб, дуб, липа.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 83

У межах заповідника функціонує навчальна база Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де частина студентів, зокрема біологічного факультету, проходить практику. Університету заповідник і підпорядковано.

Природний заповідник “Михайлівська цілина” свого часу був філією Українського степового. Цікаво, що заповідник, хоч і знаходиться в Сумській області, але справді має степову ділянку.

Тут, зокрема, зустрічається ковила. Самостійний статус отримав в 2009 р., при цьому його територію було розширено.

Дніпровсько-Орільський природний заповідник набув такої назви тому, що розташований на лівому березі Дніпра у місці впадіння в нього р. Оріль. Особливість заповідника полягає в тому, що він знаходиться дуже близько до двох великих міст – Дніпропетровська і Дніпродзержинська. Отже, заповідник можна побачити з деяких міських будинків, адже його територія межує з Дніпром.

Більшу частину заповідника займають ліси (осокір, сосна, верба); у пониженних місцях поширені водна і повітряно-водна рослинність. Багатим є й тваринний світ, зокрема орнітофауна.

Природний заповідник “Єланецький степ” створено в Єланецькому районі Миколаївської області. Його невеличка територія (лише 1676 га) знаходиться біля с. Антонівка, між Кіровоградом і Миколаєвим. Заповідник організований насамперед для збереження найбільшої у Правобережній Україні ділянки цілинного степу.

На сході України створено Український степовий природний заповідник. Складається з кількох ділянок (відділень) та ще й досить віддалених. Більша частина території розташована в Донецькій області; водночас є одна ділянка, що лежить на межі із сусідньою Запорізькою. Раніше до його складу належала ділянка “Михайлівська цілина”, яка нині має самостійний статус.

Сама назва заповідника свідчить про його природу: панування степу з характерною для нього степовою рослинністю.

Ймовірно, найцікавішою для туристів є ділянка “Кам’яні Могили” на межі Донецької та Запорізької областей біля с. Назарівка. Саме тут знаходиться найвища частина Приазовської височини з високими пагорбами, що мають назву “могили”.

Найвищі з них: Токмак-Могила, Бельмак-Могила. Тут численні відслонення кристалічних порід.

Ще одна цікава ділянка – “Крейдяна флора”, що біля р. Сіверський Донець, нижче впадіння в неї р. Казенний Торець.

На сході України створено Луганський природний заповідник.

Охороняти природу тут розпочали ще в 20-х роках минулого століття, коли було створено заповідник “Стрілецький степ”.

Нині це одне з чотирьох відділень, що розкидані на досить великій відстані одне від одного. Символом заповідника є бабак (або ж байбак), якого люблять фотографувати туристи. Офісне приміщення розташоване у селищі Станично-Луганське.

У Гірському Криму створено Кримський природний заповідник.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 84

Його територія з північного боку прилягає до м. Ялта. Один із найстаріших в Україні: охороняти природу тут почали ще наприкінці XIX ст., що було пов'язано з імператорською родиною: спочатку Олександра III, а потім Миколи II. У 1913 р. тут було створено імператорський заказник, а в 1923 р. – природний заповідник.

У 1913 р. цією територією прокладено Романівську дорогу, що сполучає Алушту та Ялту гірським шляхом. Це найвища заасфальтована дорога України – висота Нікітського перевалу (він тяжіє до Массандри) 1448 м. У межах заповідника довжина дороги становить 45 км із 77 км загальної. Поряд із дорогою на краєчку гірського плато збудовано Альтанку вітрів, з якої відкриваються чудові краєвиди Південного берега Криму.

На заповідній території знаходяться найвищі вершини Криму: Роман-Кош і Чатир-Даг, а також одне із семи природних чудес України – Мармурова печера. Остання розташована в північній частині заповідника.

Домінантною рослинністю є ліси, які складаються з ялівця, дуба пухнастого і скельного. Зустрічається також сосна кримська.

До складу заповідника належать і Лебедячі острови в Каркінітській затоці – приблизно за 150 км від основної ділянки. Заповідною є й частина затоки, що їх оточує.

Адміністрація Кримського заповідника функціонує в Алушті. Там створено музей природи.

Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник являє собою досить вузьку смугу, що тягнеться від Фороса до Гурзуфа.

Його територія з півночі прилягає до найвідвідуванішої частини Криму з населеними пунктами Форос, Берегове, Понізовка, Алушка, Ялта.

У межах заповідника височить г. Ай-Петрі – ймовірно, найвідвідуваніша гора України. Її висота 1234 м. Неподалік від неї і водночас поблизу дороги, що прокладена від Ялти до АйПетрі, знаходиться водоспад Учан-Су.

Більша частина заповідника вкрита лісом, який складається з дуба пухнастого і скельного, ялівця високого. Росте також сосна кримська. Де-не-де тут можна побачити і згадані вище червонокнижні види, зокрема суничник дрібноплодий. З представників фауни зустрічаються олень благородний, козуля європейська, кабан дикий, лисиця. На заповідній території влаштовано понад 20 екологічних стежок.

Адміністрація заповідника розміщена в Ялті.

Найменшим природним заповідником Криму та України є “Мис Мартьян”, розташований у межах Нікітського ботанічного саду, що біля Ялти. Його площа – лише 240 га, з яких половина є акваторією моря, а половина суходолом. Отже, площа сухопутної частини лише трохи більша за 1 км².

Додамо, що заповідник “Мис Мартьян” – найтепліший в Україні. Тут поширені численні середземноморські види рослин: суничник дрібноплодий, ялівець високий, дуб пухнастий, рускус понтійський. Хоч заповідна територія і невелика, але відзначається багатством видів, занесених до ЧКУ.

Казантипський природний заповідник створено на півночі Керченського півострова — на однойменному півострові. Слово “казантип” з тюрської мови означає дно казана. I,

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 85

справді, певний сенс у цій назві є, адже півострів має форму, близьку до круглої, а його середня частина опущена. Що ж до заповідника, то він має вигляд розірваного кільця. Це пояснюється тим, що заповідною є прибережна частина півострова, за винятком центральної частини, де видобувають нафту. Сюди прокладено два автошляхи.

Місцеву природу коротко можна схарактеризувати так: горби, що складені вапняком і вкриті сухостеповою рослинністю.

Щоправда, де-не-де є деревна і чагарникова рослинність: лох вузьколистий, шипшина, тамариск. З представників тваринного світу зустрічаються коловодні птахи, ховрахи та лисиці. У межах заповідника є й залишки невеличкого античного міста.

Крім суходільної ділянки заповідною є прилегла частина Азовського моря. Тим не менш заповідник дуже маленький – загальна його площа 450 га, з них на суходільну частину припадає 394 га.

Офісне приміщення заповідника знаходиться в м. Щолкине.

Карадазький природний заповідник створено на Південному березі Криму між селищами Курортне та Коктебель. Гірський масив Карадаг – це потухлий вулкан, що діяв близько 150 млн. років тому. Назва заповідника походить від слів “кара: – чорний, і “даг” – гора. Заповідання цієї території започатковано ще в 1914 р. Із загальної площі в 2874 га на сушу припадає 2065, на прибережну ділянку – 809 га. Найвищою точкою вулканічного масиву є гора Свята (576 м).

Гірський масив Карадаг представлений великою різноманітністю форм: урвищами, скелями, крутосхилами. Зовсім близько від берега з води постає скеля-острівець Золоті ворота, яка є одним із символів Криму.

На схилах Карадагу та в його прибережній частині трапляються напівдорогоцінні мінерали: аметист, сердолик, агат та ін.

Різноманітність природних умов та південне розташування заповідника зумовлюють те, що в його межах надзвичайно багатий рослинний і тваринний світ. Тут дуже багато видів, занесених до Червоної книги України: понад 100 видів рослин і понад 200 видів тварин. Цікавим є той факт, що на південних схилах гірського масиву ростуть кактуси, а саме опунція. Наприкінці літа вона вкривається червоними плодами. Деревної рослинності порівняно небагато – домінують дуб скельний, сосна кримська.

Де-не-де трапляється шипшина. Представники тваринного світу, яких можуть побачити туристи, – кабани і козулі.

Адміністрація заповідника розташована в селищі Курортне. Тут створено невеличкий музей. У Карадазькому заповіднику налагоджено добре екскурсійне обслуговування. Довжина екологічної стежки 7,2 км, подолання якої розраховано на 3,5-4 год. Починається стежка на околиці селища Курортне. Після проходження більшої частини маршруту екскурсанти, за бажанням, можуть повернутися в Курортне або піти в м. Коктебель.

Популярними для приїзжих є морські прогулянки уздовж заповідника, які здійснюють на певній відстані від берега. Велику увагу туристів під час екскурсій привертає вже згадана скеля Золоті ворота.

Опукський природний заповідник створено у Криму, на півдні Керченського

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 86

півострова, приблизно посередині між Керчу та Феодосією. Назва походить від гори Опук, яку можна вважати пагорбом, оскільки її абсолютна висота становить лише 185 м.

Це приблизно відповідає висоті печерських пагорбів у Києві. Гора являє собою більшу частину заповідника, зовсім невеликого за площею – 1,6 тис. га.

Природа Опукського заповідника певною мірою подібна до природи сусіднього Казантипського заповідника. Це безводна і до того ж майже безлюдна частина півострова, в якій домінує степова рослинність. Щоправда, слово “безводна” стосується прісної води. Що ж до солоної, то її тут більш ніж удосталь – у Чорному морі та в Кояшському солоному озері.

Заповідник має відокремлену від суходолу частину – так звані Скелі-кораблі. Вони височать за 4 км від берега на південний захід від гори Опук. Висота найвищої скелі сягає 20 м.

Ще одна особливість заповідника – близькість кількох військових об’єктів. З’явилися повідомлення, що біля берегів Опука поселився сирій тюлень.

Національні природні парки

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд”, національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Як видно, важливою відмінністю національних природних парків від природних заповідників є те, що в перших передбачена рекреація, а в інших – ні. Більше того, рекреація, а також культурно-освітня діяльність належать до найголовніших завдань, задля яких НПП створюють. Важливо додати, що перебування тут туристів не потребує будь-яких дозволів. Разом з тим тут усе ж потрібно виконувати певні природоохоронні вимоги.

Перебування у національних природних парках звичайно платне, але сума сплати прийнятна.

Створення та подальше існування НПП супроводжується кількома проблемами. Перша – необхідність фінансування (отримані з гостей кошти не покривають усіх витрат), друга – супротив місцевої влади, а часто і місцевої громади. Інколи НПП створюють з уже наявних об’єктів ПЗФ, наприклад НПП

“Бузький Гард” – на базі уже наявного регіонального ландшафтного парку “Гранітно-степове Побужжя”.

Ще порівняно недавно в Україні було близько 15 НПП. Їх кількість значно збільшилася, згідно з указами Президента В.А. Ющенка наприкінці його каденції: у 2009 р. і на початку 2010 р. За цим мало існувати 47 національних парків. Проте згодом рішення про створення Сіверсько-Донецького НПП скасував Вищий адміністративний суд України. Отже, цей парк так і не створили. Разом з тим, у 2013 р. було створено інший НПП – “Мале Полісся” в Хмельницькій області. Нині це наймолодший НПП країни (табл. 2.4).

Хоча НПП існують в усіх природних зонах України, їх розташування не зовсім рівномірне. Найбільше їх у трьох регіонах: на заході, північному сході і півдні. Особливо

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 87

багато НПП у західному регіоні, зокрема в Карпатах. Так, лише в одній Івано-Франківській області є п'ять НПП. Водночас їх практично немає в центрі країни.

Зокрема, немає жодного НПП в Житомирській, Кіровоградській, Дніпропетровській та Луганській областях (рис. 2.3).

Шацький НПП – один із найстаріших, найвідоміших і найбільш відвідуваних. Його створили в 1983 р. Розташований у північно-західній частині Волинської області. Найбільше місто – Шацьк. Площа НПП 49,0 тис. га.

Найважливіша складова парку – Шацькі озера, яких загалом налічують близько 20. Найбільшим за площею і найглибшим є оз. Світязь. Живиться підземною водою, атмосферними опадами і поверхневим стоком. Є проточним. На захід від оз. Світязь лежить Пулемецьке озеро (або Пульмо). Досить великі також озера Луки і Люцимер. Усі ці озера проточні. Вони належать до басейну Західного Бугу.

Навколо оз. Світязь є автошлях, яким можна проїхати на велосипеді. Цей автошлях і є екотуристичним маршрутом завдовжки 35 км. Початком і кінцем є с. Світязь, що лежить на південний схід від озера.

На території НПП переважають соснові ліси. У підліску багато ягід, передусім чорниці.

Національний парк має розвинену туристичну інфраструктуру, зокрема у сфері розміщення. Тут функціонують пансіонат “Шацькі озера”, кілька баз відпочинку. Ще більшою є кількість приватних готелів і садиб. Щороку НПП приймає сотні тисяч відвідувачів – переважно із Західної України.

Адміністрація парку функціонує в с. Світязь. Науковим куратором НПП є Волинський державний університет ім. Лесі Українки. Отже, тут можна знайти знавців парку, які вже не один рік вивчають його природу.

НПП “Прип'ять-Стохід” отримав свою назву від назви двох основних річок, що тут течуть: Прип'яті та Стоходу. Розташований у Любешівському районі Волинської області; створений у 2007 р. Скласти уявлення про цей національний парк можна навіть за назвою р. Стохід, що свідчить про наявність у неї багатьох рукавів – ста ходів. Отже, для НПП характерні численні річки, луки, болота, а також ліси. На окремих ділянках національний парк межує з Білоруссю.

НПП “Цуманська пуца” створено у Волинській області на північний схід від Луцька в 2010 р. Охоплює найбільший лісовий масив, що зберігся біля обласного центру. Виділяється найбільшим поголів'ям зубрів в Україні. У парку розроблено кілька екотуристичних маршрутів – кінних, водних, велосипедних.

Дермансько-Острозький НПП розташований у південній частині Рівненської області у межах так званого Малого Полісся. Найближче відоме місто – Острог, в якому розмістилася адміністрація НПП. Проте парк розташований дещо на захід – біля великого с. Буца. Рівнинні ділянки тут поєднані з високими пагорбами, де трапляються великі валуни з пісковика. Більша частина НПП вкрита лісом: домінують дуб, граб, бук. Відвідувачі парку мають змогу пройти екологічною стежкою “Від Волині до Поділля”.

Яворівський НПП створено у Львівській області на захід від обласного центра. Більша

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 88

частина території є узвишшям, яке називають Розточчям. Ця назва означає, що з цієї місцини річки течуть у напрямку двох морів – Балтійського та Чорного. Особливість НПП в тому, що місцева природа увібрала в себе риси Карпат, Полісся і Поділля. Поширені переважно дубово-грабові ліси. На півдні парк межує з природним заповідником “Розточчя”.

НПП “Північне Поділля” розташований у північно-східній частині Львівської області. Ця територія досить висока і належить до пасм пагорбів, що мають назву Вороняки і Гологори.

Значно поширені буково-грабові ліси. Тут бере початок р. Західний Буг – притока Вісли. У межах парку – в с. Підгірці – знаходиться одна з найвідоміших в Україні історикоархітектурних пам’яток – Підгорецький замок.

НПП “Сколівські Бескиди” створено в гірській частині Львівської області біля м. Сколе. Тут же у місті знаходиться адміністративний центр парку. Більша частина НПП вкрита смерековими лісами. З листяних порід найбільше буку. Вздовж річок росте вільха. На численних річках є кілька водоспадів. Селище Східниця відомо джерелами мінеральних вод типу “Нафтуся”.

НПП “Кременецькі гори” розташований на півночі Тернопольської області і водночас на захід від м. Кременець. До 2010 р. національний парк був складовою заповідника “Подільські Товтри”. На багатьох картах національний парк ще й досі показано як його складову.

НПП “Кременецькі гори” вирізняє низка доволі високих пагорбів, абсолютна висота яких сягає 408,5 м. До найвідоміших належить так звана Замкова гора (або Бона), на якій збереглися залишки фортеці. Значна частина парку вкрита лісами. Тут можна оглянути печеру, що має назву “Студентська”.

У м. Кременець є ботанічний сад, створений ще в 1807 р.

Пізніше частину його колекції перевезли в Київ, і вона стала основою Ботанічного саду ім. академіка О.В. Фоміна.

НПП “Подільські Товтри” – найбільший в Україні і водночас один із найбільших НПП Європи – його площа сягає 2,6 тис. км². Парк займає південно-західну частину Хмельницької області. Найвідомішим містом є Кам’янець-Подільський. Нагадаємо, що парк увійшов до списку “7 природних чудес України”.

Товтри – це довге пасмо пагорбів, що простяглися з півночі на південь. Цікавими є як самі Товтри, так і каньйон р. Дністер, численні карстові утворення, печери. Рослинність переважно представлена дубовими і грабово-дубовими лісами. Тут багато родовищ мінеральних вод (зокрема типу “Нафтуся” і “Миргородська”), які широко використовують для лікування та оздоровлення. На цій території функціонує близько 70 санаторіїв, профілакторіїв і баз відпочинку. У межах НПП є кілька екологічних стежок, зокрема “Смотрицький каньйон”.

Крім природних принад у національному природному парку багато історико-архітектурних пам’яток. Зокрема, тут знаходиться Національний історико-культурний заповідник “Кам’янець”, головною прикрасою якого, у свою чергу, є Кам’янець-Подільська фортеця. На півночі НПП стоїть м. Сатанів, в якому збереглися руїни замку.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 89

Дирекція НПП функціонує в м. Кам'янець-Подільський.

Науковий куратор парку — Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України.

НПП “Мале Полісся” є останнім за часом створення національним природним парком – відповідний указ було підписано в серпні 2013 р. Площа парку – близько 6,0 тис. га. НПП знаходиться на півночі Хмельницької області на межі Ізяславського та Славутського районів. Сама назва парку свідчить про те, що ця територія багата на ліс. Подібно до самого Полісся, найбільш поширена сосна, значно менше – дуб.

НПП “Дністровський каньйон” створений на початку 2010 р.

Розташований на півдні Тернопільської області, яка межує з Дністром. Найважливіша складова парку – Дністровський каньйон, який і дав назву парку. Цей каньйон – найбільший в Україні: його довжина перевищує 200 км, глибина сягає 100 м. Причина виникнення каньйону – висхідні рухи місцевості, в яку вимушена була врізатися р. Дністер. Існує чимало місць, з яких каньйон зручно фотографувати. Адміністративний центр НПП створено в м. Заліщики, яке розмістилося на звивині Дністра.

Галицький НПП знаходиться у Галицькому районі Івано-Франківської області. Через парк тече р. Дністер та кілька її приток. Частина НПП вкрита дубово-грабовими та дубово-буковими лісами. Адміністративний центр функціонує у м. Галич.

НПП “Синьогора” створено в гірській частині Івано-Франківської області, точніше – у Богородчанському районі біля с. Гута. Тут же розмістилася державна резиденція, яка має таку саму назву, що й НПП. Більша частина парку вкрита ялиновим лісом.

НПП “Гуцульщина” знаходиться в Івано-Франківській області частково в Карпатах, частково – у Прикарпатті. Найвища точка парку – гора Грегїт, висота якої сягає майже 1500 м. Схили гори вкриті кам'яними розсипами, які місцеві жителі називають греготами. Адміністративний центр НПП розміщений у м. Косів. Особливістю парку є не лише його природа, а й етнічна складова.

Карпатський НПП – один із найбільших (його площа 51,6 тис. га) і найвідвідуваніших в Україні. До того ж є першим – його створили в 1980 р. Розташований у південно-західній частині Івано-Франківської області і водночас на північно-східному макросхилі Карпат, зокрема у межах гірського масиву Чорногора. Популярності парку надає те, що саме через нього пролягає найзручніший шлях до г. Говерла. Крім того, через національний парк пролягає шлях на Буковель — найвідоміший гірськолижний курорт України.

Найбільшу територію в парку займають ліси. Домінантним видом є смерека, менш поширені бук та ялиця. Смерековий ліс сягає висоти 1500 м. Вище лежить пояс з криволісся із сосни гірської та ялівця звичайного, ще вище – пояс альпійських луків.

У парку зустрічаються козулі, олені, ведмеді, рисі.

Більшість туристів, які прямують на Говерлу, їдуть до Івано-Франківська, а потім до Яремчі чи Ворохти. Яремче – найвище місто України, його висота – близько 500 м на рівнем моря.

Рухаючись на Говерлу, туристи потрапляють у межі НПП, де їм потрібно сплатити за своє перебування. Автомашиною можна дістатися турбази “Заросляк”, яку вирізняє яскравочервоний дах. Висота цієї території – близько 1300 м. Щоб звідси потрапити на

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 90

Говерлу, потрібно піднятися приблизно на 800 м, оскільки висота гори, як відомо, становить 2061 м. На Говерлі встановлено кілька державних символів України. Улітку за гарної погоди сюди щодня піднімається кілька тисяч людей. З гори відкриваються чудові краєвиди, зокрема можна побачити ще кілька гірських вершин. Поміж них – г. Піп-Іван, на якій видніються залишки польської астрономічної обсерваторії “Білий Слон”. Тут доречно нагадати той факт, що по г. Говерла і прилеглим вершинам Карпат до 1939 р. пролягав державний кордон між Польщею та Словаччиною. Про останнє нагадують сірі стовпчики, що де-не-де стирчать із землі: на одному їх боці викарбовано літеру “Р”, на іншому – “S”.

Серед інших об’єктів природи в межах національного парку увагу привертає р. Прут, витік якої знаходиться в улоговині між горами Брескул і Говерла. Приблизно за 1 км від витоку на річці є невеличкий водоспад. Значно більш відомим і відвідуваним є водоспад Пробій на околиці м. Яремче. Тут на річкою перекинута бетонний місток.

Додамо, що в межах НПП, поряд з горою Туркул, знаходиться високогірне озеро Несамовите. Його висота над рівнем моря становить 1750 м. За формою воно нагадує Антарктиду.

У межах парку є сотні джерел води. У деяких випадках воду можна пити безпосередньо з річок.

Окрім природних принад, парк цікавий місцевою культурою. Тут зрозуміли, що національний колорит може приносити гроші. Тому його прагнуть зберегти і показувати.

Для того щоб туристи не ходили аби де, для них розроблено кілька десятків маршрутів (екологічних стежок). Для більшої зручності та безпеки стежки марковано фарбою на деревах і каміннях. Популярним екскурсійним маршрутом у парку є “Стежка Довбуша”.

Усе перелічене зумовлює те, що парк є дуже відвідуваним.

Щороку його відвідують сотні тисяч людей. Для цього створено потужну інфраструктуру. Тут налічується безліч приватних готелів, діють спортивні бази і літні оздоровчі комплекси. Функціонує близько 10 баз відпочинку і стільки ж санаторіїв.

НПП підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України. Адміністрація функціонує в м. Яремче, яке вважають неофіційною столицею Карпат.

НПП “Верховинський” створено на початку 2010 р. Територія знаходиться у південній частині Івано-Франківської області, а саме у верхів’ях річок Білий і Чорний Черемош. Порівняно з Карпатським НПП це більш віддалена частина Карпат. Панівними у парку є ялинові ліси. НПП має й етнічну особливість – тут мешкають гуцули.

Ужанський НПП розташований в Закарпатській області, порівняно неподалік від обласного центру. Парк являє собою частину Міжнародного (українсько-польсько-словацького) біосферного резервату “Східні Карпати”, який за площею є найбільшим серед аналогічних резерватів Центральної Європи. Переважна частина парку – це порівняно невисокі гори, вкриті лісом. Найбільше поширені бук, ялина, граб. Цікавим є те, що в межах НПП у 1866 р. упав великий метеорит. У парку функціонують кілька баз відпочинку, гірськолижні бази, санаторій. Адреса центральної садиби – селище Великий Березний.

НПП “Зачарований край” створено наприкінці 2009 р. у центральній частині

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 91

Закарпатської області біля м. Іршава. Особливістю парку є його розташування у межах Вулканічного хребта, що належить до Карпатських гір. Абсолютна висота цієї місцевості переважно становить 700-1000 м, найбільша – 1081 м.

Більша частина парку вкрита буковими лісами, які в багатьох випадках справедливо назвати пралісами.

НПП “Синевир” створено у Міжгірському районі Закарпатської області. Найвідоміша частина парку – однойменне оз. Синевир.

Існує легенда про походження назви озера від імен двох молодих людей, що покохали один одного. Дівчину звали Синь, юнака – Вир. Незнання цієї легенди та звичайна неуважність зумовлюють те, що інколи озеро помилково називають “Синевир”.

Озеро Синевир – найбільше в Карпатах. Воно лежить на висоті 989 м над рівнем моря і має площу 7 га. Отже, озеро можна обійти усього за одну годину. Через доволі високе розташування тут прохолодно. Навколо озера росте смрековий ліс.

Свого часу в НПП функціонував музей лісосплаву, але в 1998 р. його було зруйновано паводком.

Улітку 2011 р. у парку було організовано реабілітаційний центр бурих ведмедів, які до цього перебували в неволі.

У межах НПП є кілька турбаз. Разом з тим відвіданню парку перешкоджає те, що шлях до озера є тупіковим. Автобуси сюди курсують не так уже й часто.

НПП “Черемоський” створено наприкінці 2009 р. у Путильському районі Чернівецької області – на південному заході від обласного центру. Цей район області є найбільш високогірним і певною мірою важкодоступним. Рельєф місцевості є чинником того, що тут переважає хвойна рослинність, а саме ялина звичайна.

Головна річка НПП – Путила, що є притокою р. Черемош. В однойменному с. Путила знаходиться офісне приміщення парку.

НПП “Вижницький” створено в 1995 р. на заході Чернівецької області. Неподалік розташовані м. Вижниця та селище Берегомет. Цей парк територіально ближчий до р. Черемош, ніж “Черемоський”. Висота місцевості тут значно менша.

Більша частина НПП вкрита лісами, але не хвойними, а переважно листяними. Найбільше поширення мають бук і дуб.

Парк зручний для відвідування, насамперед з Чернівців.

НПП підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України. Науковим куратором парку є Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича.

НПП “Хотинський” створено на початку 2010 р. Назва парку відповідає його розташуванню – біля м. Хотин. Крім суходільної ділянки охоплює частину Дністровського водосховища. На території парку знаходиться унікальна споруда – Хотинська фортеця.

НПП “Голосіївський” виник у 2007 р. після багаторічної боротьби за його створення. Це єдиний НПП країни, що розміщується у межах великого міста. Загальна його площа 4,5 тис. га, з яких близько половини надано в постійне користування. Парк знаходиться у південній частині Києва, частково в межах долини Дніпра. До складу НПП входять Голосіївський ліс, Голосіївський парк ім. М. Рильського, урочища “Лісники”, “Теремки”,

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 92

“Бичок”. Через парк течуть річка Віта, струмки Оріхуватський (Горіхуватський), Голосіївський, Китаївський.

Переважна частина парку вкрита деревною рослинністю.

Найпоширеніші види – граб звичайний та дуб звичайний. Трапляються також липа, ясен, вільха. Багато дерев мають вік 200-300 років.

Найбагатшою є природа в урочищі “Лісники”, яка є заказником загальнодержавного значення. Урочище відоме різноманітням гідрофільної рослинності. Тут росте кілька видів орхідей, які занесено до Червоної книги України. У межах заказника багатий і тваринний світ – зустрічаються ласки, кабани і козулі.

Численними є види птахів, зокрема, коловодних.

У межах парку і поряд з ним є кілька культових споруд, зокрема Китаївська пустинь, у межах якої є печери. З використанням кількох джерел зроблено купальні.

У 2012 р. поряд із оз. Дідорівка збудовано адміністративний будинок парку. Дістатися сюди можна з вул. Героїв Оборони.

Звідси є можливість пройти уздовж Голосіївського струмка і вийти до проспекту Науки.

НПП “Білоозерський” розташований у південно-східній частині Київської області та прилеглий частині Черкаської. Межує з Канівським водосховищем. Більшу частину території займають ліси. Є кілька озер, одне з яких має назву Біле.

НПП “Залісся” знаходиться у північно-східній, найбільш лісистій частині Київської області. Зі сходу парк обмежений автотрасою Київ – Чернігів. Більша частина парку являє собою сосновий ліс. Є кілька озер, струмків і заболочених масивів. НПП створено наприкінці 2009 р. – одночасно з кількома іншими парками, зокрема НПП “Білоозерський”.

Ічнянський НПП розташований у Чернігівській області біля м. Ічня у верхів’ї р. Удай. Значне поширення мають соснові ліси, рідше – дубові і дубово-грабові. Є заплавні луки і низинні болота. До складу НПП входить дендрологічний парк загальнодержавного значення “Тростянець”, що знаходиться на схід від основної частини парку.

Мезинський НПП розміщується на сході Чернігівської області. Важлива складова парку – р. Десна. Найбільш поширені заплавні луки та ліси. На берегах трапляються відслонення крейди і мергелю. У с. Мезин на початку ХХ ст. було виявлено палеолітичну стоянку з великою кількістю кісток мамонта. Тут створено археологічний музей. На жаль, у часи, коли він був без належної охорони, його кілька разів обкрадали. Візит-центр національного природного парку збудовано в сусідньому с. Свердловка, що як і Мезин, лежить на березі р. Десна.

НПП “Деснянсько-Старогутський” створено на півночі Сумської області біля кордону з Росією. За природними особливостями у ньому можна виділити дві частини – Придеснянську і Старогутську. Перша багата на заплавні озера і болота, друга – на ліси, які складають одне ціле з лісами Брянської області (Росія), зокрема, тими, що ростуть у заповіднику “Брянський ліс”.

Тут поширена найбільша в Україні популяція зайця білого.

НПП “Гетьманський”, подібно до попереднього, створений у Сумській області. Віссю

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 93

парку є р. Ворскла. Через це територія НПП має видовжену форму – його протяжність перевищує 100 км. У парку поширені як заплавні ділянки, так і вкриті лісом. З лісових культур переважають сосна і дуб. Адміністративний центр парку розміщений у м. Тростянець. Інше місто, яке межує з парком, – Охтирка.

НПП “Пирятинський” розташований у західній частині Полтавської області поряд з м. Пирятин. Територія парку тягнута до р. Удай – притоки Сули. Значна частина території являє собою широку заплаву Удаю, яка з обох боків оточена сільгоспугіддями. Відвідувачів найбільше приваблює тихоплинна річка та її зелене оточення: луки і фрагменти лісів.

НПП “Нижньосульський” створено на початку 2010 р. Охоплює нижню течію р. Сула та Сульську затоку, що утворилася з появою Кременчуцького водосховища. Більша частина території являє собою широку заплаву Сули з невеличкими старицями, луками і фрагментами лісів. Сульська затока багата на рибу і є важливим нерестовищем.

Слобожанський НПП створено у північно-західній частині Харківської області, на схід від м. Краснокутськ і водночас біля р. Мерла. Ця невеличка річка разом зі своєю притокою сприяли тому, що у цій досить посушливій місцевості створена справжня природна оаза. Велику цінність має ліс на правому березі річки.

НПП “Гомільшанські ліси” розташований майже в центрі Харківської області біля р. Сіверський Донець. Існування річки сприяло різноманітності природних умов. Крім дібров тут є чимало ділянок з гідрофільною рослинністю.

Дворічанський НПП створено наприкінці 2009 р. Знаходиться у північно-східній частині Харківської області біля р. Оскіл.

Найближчим до парку є м. Куп’янськ. Особливість парку – поширення крейдянних відслонень. Надає парку привабливості р. Оскіл — одна з найбільших приток Сіверського Дінця.

НПП “Святі Гори” створено на півночі Донецької області біля м. Слов’яногірськ. Віссю парку можна вважати р. Сіверський Донець. Правобережна частина НПП знаходиться на узвишші, що й зумовило назву парку. Численними є крейдяні відслонення. Тут росте вид сосни, занесений до ЧКУ, — сосна крейдяна. З інших видів дерев поширений дуб звичайний. У межах парку на правому березі Дінця стоїть Святогірська лавра. Тут у крейді зроблено тунель і навіть кілька каплиць. Лівобережна частина парку являє собою заплаву Сіверського Дінця.

НПП “Меотида” створено в Донецькій області на березі Азовського моря біля м. Маріуполь. Вважають, що слово “меотида” грецького походження – ним греки називали Азовське море. Найбільш цінними ділянками парку є Крива та Білосарайська коси, де багато птахів. Зокрема, тут гніздиться мартин каспійський (реготун чорноголовий) – представник ЧКУ. Із ссавців зустрічається їжак вухатий, якого також занесено до ЧКУ.

НПП “Кармелюкове Поділля” створено наприкінці 2009 р. на півдні Вінницької області біля сіл Ободіка та Баланівка. Найбільша цінність парку – дубовий ліс.

Нижньодністровський НПП розташований в Одеській області, у дельті Дністра. Як і в багатьох інших випадках, створення парку було складним і тривалим. Основною перешкодою був супротив місцевих жителів, які боялися обмежень на вилов риби. НПП

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 94

створили в 2008 р. Його підпорядковано Міністерству екології та природних ресурсів України.

Основні природні багатства парку знаходяться між рукавами Дністра, а також на березі Дністровського лиману. Парк багатий на представників флори і фауни. Тут поширена повітряно-водна та водна рослинність. З першої домінує очерет звичайний. З водної можна виділити глечики жовті, латаття біле, водяний горіх.

Великим є різноманіття птахів – пелікан рожевий, коровайка, рибалочка, кілька видів чапель. Для відвідувачів розроблено кілька екскурсійних маршрутів, які починаються із с. Маяки або м. Біляївка. Є змога скористатися послугами місцевих туристичних фірм.

НПП “Тузловські лимани” створено на початку 2010 р. Його площа 27,9 тис. га. До складу НПП належать кілька солоноводних озер (лиманів), що утворилися на узбережжі Чорного моря.

Найбільші з них – Шагани, Алібей, Бурнас. Ці озера відокремлені від моря вузькою піщаною косою.

Збереженню природи в цьому регіоні сприяла його віддаленість від великих міст і шляхів сполучень. Попри наявність великої кількості водойм, питної води тут обмаль. Багатством НПП є орнітофауна.

НПП “Бузький Гард” розташований у Миколаївській області, на р. Південний Буг. НПП створили в 2009 р. на базі уже існуючого регіонального ландшафтного парку “Гранітно-степове Побужжя”. Нагадаємо, що за результатами всеукраїнського опи-тування “7 природних чудес України” парк визнано одним із номінантів. Оскільки опитування проводили в 2008 р., то номінант став відомий саме як “Гранітно-степове Побужжя”.

Парк починається біля м. Первомайськ і тягнеться до верхньої околиці селища Олександрівка. Посередині між ними стоїть м. Южноукраїнськ.

Відвідувачів НПП насамперед зачаровує краса порожистої ділянки р. Південний Буг. У північній частині парку є безліч місць, де стрімкі потоки води б'ються о скельні береги. Тут – біля с. Мигія – є ділянка річки, яку використовують для водного слалому. У південній частині парку розташовано Олександрівське водосховище, яке також переважно оточене гранітними берегами.

Крім долини Південного Бугу до складу парку входять гирлові ділянки його кількох приток – Велика Корабельна, Сухий Ташлик.

У межах парку розроблено кілька екологічних стежок – переважно уздовж Південного Бугу. Популярності НПП сприяє є його зручне розташування – поряд з автошляхом Первомайськ – Миколаїв. Адміністративний центр функціонує в с. Мигія.

НПП “Білобережжя Святослава” створено в Миколаївській області наприкінці 2009 р. Охоплює віддалену частину Кінбурнського півострова, а також прилеглу акваторію ДніпровськоБузького лиману та Чорного моря.

Основні ландшафтні складові парку: піщані кучугури, посаджений на них сосновий ліс, солоні озера, береги моря та лиману. Загалом домінує степова рослинність. На берегах часто росте лох вузьколистий – нині досить поширене дерево на півдні України. Велику цінність має орхідне поле – ділянка, на якій поширені орхідеї. Багатим є пташине царство.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 95

Тут зимує чимало видів птахів, які злітаються сюди з півночі.

Дістатися національного природного парку можна катером з Очакова або машиною підвищеної прохідності з с. Геройське.

НПП «Олешківські піски» розташований в Херсонській області. Існує думка про те, що створенню парку сприяв той факт, що в 2008 р. тут сталася лісова пожежа, у тушінні якої взяв участь тодішній Президент України Віктор Ющенко. Саме він видав відповідний указ у лютому 2010 р.

Утім сама назва НПП свідчить про те, що особливим тут є не ліс, а піски. І справді, на території України неможливо знайти такий величезний піщаний масив, як той, що утворився на схід від м. Цюрупинськ. Більше того, вважають, що він є найбільшим у Європі. Додамо, що в минулому згадане місто мало назву Олешшя і ця назва походила від вільх, які тут були поширені.

Існують відомості, що цей величезний піщаний масив утворився близько 10 тис. (або навіть більше) років тому, коли танув льодовик і Дніпро був незрівнянно більший, ніж нині. Згодом опустелювання цієї місцевості певною мірою відбулося внаслідок господарської діяльності, а саме надмірного випасання овець. У першій половині ХХ ст. частину території вдалося заліснити сосною. Проте найбільша за площею ділянка піщаного масиву (її назва – «Козачелазерна арена») залишилася безлісою. Сосновий ліс лише її оточує, певною мірою, стримуючи поширення піску. У 70-х роках минулого століття Козачелазерна арена стала військовим полігоном бомбардувальної авіації. Про це нині нагадують величезні воронки, які навіть можна розгледіти на космічних знімках.

Нині НПП «Олешківські піски» має площу 8,0 тис. га. Крім уже згаданої Козачелазерної до його складу входить ще й Виноградівська арена. У межах цих арен зберігся досить багатий рослинний і тваринний світ. Певною мірою це пов'язане з тим, що піщані пагорби досить високі. На їх вершинах і в улоговинах природні умови (насамперед зволоженість) помітно різні.

Останнім часом НПП «Олешківські піски» усе більше використовують у туризмі та екскурсійній діяльності. Існують туристичні фірми, які пропонують перехід через Козачелазерну арену, зокрема від с. Козачі Лагері до с. Раденськ. Довжина цього маршруту близько 20 км.

НПП «Джарилгацький» створено наприкінці 2009 р. До його складу входять однойменні острів і затока. Довжина о. Джарилгач сягає 42 км, найбільша ширина – 4 км. Панівною є степова рослинність. Тут акліматизовано благородних оленів, ланей, муфлонів.

Зустрічаються також здичавілі коні. Острів широко використовують для відпочинку — сюди регулярно курсує катер зі Скадовська.

Азово-Сиваський НПП розташований у Херсонській області.

Заповідання природи тут розпочали ще у 20-х роках ХХ ст. Певний час територія являла собою мисливське господарство. Національний парк утворено в 1993 р.

НПП є досить великим – його площа становить 52,2 тис. га, щоправда суходолом є порівняно невелика частина. Парк складається з двох ділянок: одна (більша за площею) – у межах Сивашу (з кількома островами), інша – охоплює велику піщану косу Бірючий Острів.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 96

Зручнішим для відвідування є Бірючий Острів – сюди веде дорога із селища Кирилівка, яке належить до Запорізької області. Насправді Бірючий Острів – це півострів, з’єднаний із сушею вузькою косою. У найвужчій її частині зроблено паркан, який повністю перетинає косу – від берега Азовського моря до берега його затоки, що має назву Утлюцький лиман. На кінчику коси є оглядова вежа. Поряд з нею функціонує маяк “Бірючий”. За гарної погоди звідси видно Генічеськ – місто, в якому функціонує адміністрація парку.

На суходільній частині парку домінує степова та лучна рослинність. Поширений лох вузьколистий. Великим є поголів’я копитних тварин (олень благородний, лань) – значною мірою завдяки інтродукції. У холодні зими, коли замерзає Утлюцький лиман, деякі тварини залишають півострів. Чимало в парку і птахів. Тут, зокрема, зустрічається дрохва.

Парк підпорядкований Державному управлінню справами.

Науковим куратором є Мелітопольський педінститут.

НПП “Великий Луг” розташований у Запорізькій області. Найближчі міста – Василівка і Дніпрорудне. Більша частина парку є акваторією Каховського водосховища. Крім того, до парку належать острови Великі Кучугури та прибережна смуга водосховища.

Територія НПП частково відповідає колишньому Великому Лугу, який нині майже повністю затоплений. У минулому в цьому унікальному природному утворенні домінували незліченні рукави Дніпра, озера, добре зволожені ділянки суші. Раніше ця місцевість славилася багатством на рибу, зокрема, на осетрові.

Протягом двох століть належала запорізьким козакам.

Приазовський НПП створено в 2010 р. За площею є одним із найбільших в Україні. Парку належить кілька ділянок, як на суші, так і вкритих водою. Важливою його складовою є досить великий Молочний лиман. Свого часу він являв собою нерестовище, але протоку, яка його з’єднувала з Азовським морем, морські хвилі та течії занесли піском. Через те що морська вода перестала надходити, лиман почав всихати і зменшився в розмірах.

Відновити зв’язок з морем вдалось у червні 2014 р., що дало змогу істотно поліпшити стан лиману. Протягом кількох місяців його розміри відновилися.

Із суходільних частин національного парку найбільшою є Обитічна коса. Її особливість – значна довжина (близько 30 км) і водночас невелика ширина. Вона вкрита переважно степовою рослинністю. Поширений лох вузьколистий.

Адміністративний центр Приазовського НПП розмістився в м. Мелітополь. Саме з цього міста найчастіше й організують відвідання парку.

НПП “Чарівна Гавань” створено наприкінці 2009 р. Розташований у західній частині Криму – на Тарханкутському півострові. Складається з двох приблизно однакових за розміром частин, які розділені автошляхом до с. Оленівка. Північну частину часто називають Джангуль, південну – Атлеш. Відвідувачів Джангулю увагу привертають прямовисні скелі, що обриваються в море. До того ж цю частину Чорного моря вважають однією з найчистіших, принаймні вода тут чистіша, ніж в Ялті. У 2013 р. у північній частині парку створено вольєр, в який випустили сайгаків, привезених з “Асканії-Нова”.

Регіональні ландшафтні парки

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 97

В Україні створено близько 60 регіональних ландшафтних парків (РЛП). Природа тут часто перебуває не в гіршому стані, ніж в інших об'єктах ПЗФ, що мають вищий статус.

Регіональні ландшафтні парки створюють за рішенням обласних рад і фінансують з обласних бюджетів. Так, існує два РЛП “Тилігульський”. Один створено Одеською обласною радою, другий — Миколаївською (табл. 2.5).

Дамо характеристику кількох регіональних ландшафтних парків.

Порівняно неподалік від Києва на території, що вдається в Канівське водосховище, розташований РЛП “Трахтемирів”. Ця місцевість являє собою узвишшя, розсічене кількома балками. Це ускладнює господарську діяльність і водночас сприяє збереженню природи. Отже, частина півострова перебуває у мало зміненому стані. Тут поширена лісова рослинність (граб, липа, в'яз), що межує з невеличкими степовими ділянками. Досить багатим є й тваринний світ, властивий для Полісся: козуля європейська, кабан дикий, заєць сірий, лисиця звичайна та ін. У північно-західній частині РЛП на березі Канівського водосховища лежить с. Трахтемирів, у південно-східній – с. Григорівка, навпроти – через Канівське водосховище – стоїть м. Переяслав-Хмельницький.

РЛП “Кінбурнська коса” створений відповідно до рішення Миколаївської обласної ради. Територія межує з НПП “Білобережжя Святослава”. Вважається, що назва Кінбурнської коси, а також півострова походить від тюркських слів “кіл” – волосина і “бурун” – мис. І, справді, півострів, принаймні його кінцева частина, має волосиноподібний вигляд. Збереження природи в парку зумовлено певною важкодоступністю цієї території. Сюди можна дістатися лише катером з Очакова або ґрунтовими дорогами із с. Геройське.

Природа в парку надзвичайно різноманітна: від піщаних барханів (їх називають кучугурами) до солоних озер. Деякі з них мають гідравлічний зв'язок із морем. На цих озерах можна побачити сотні пеліканів, лебедів, не кажучи про дрібніших птахів – мартинів, бакланів і чапель. Певним дивом природи можна вважати так звану Ковалівську сагу – заболочену місцину, в якій поширені не лише чорна вільха, а навіть папороть.

Частина коси залісна кримською сосною. Є й невеличкі березняки.

Адміністративний будинок парку розташований у м. Очаків.

Цікавим для відвідування є РЛП “Тилігульський”, який створено на межі Одеської та Миколаївської областей. Лиман досить великий – його довжина сягає 60 км, глибина – 21 м. За станнім показником лиман є найглибшим з розташованих поряд. Раніше ця водойма виділялась багатством на рибу, нині значним є різноманіття та чисельність птахів. Відвіданню цього РЛП сприяє його легкодоступність і теплий клімат.

Заказники

В Україні налічується понад 2 тис. заказників: геологічних, гідрологічних, орнітологічних, ботанічних.

“Базальтові стовпи” – один із цікавих геологічних заказників, що привертає увагу туристів. Знаходиться в Костопільському районі Рівненської області біля с. Базальтове. Головною особливістю заказника є родовище базальту – міцної породи майже чорного кольору. Базальт тут утворює вертикальні форми, які справді нагадують стовпи. Їх висота сягає 30 м, товщина – 1,2 м.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 98

Базальт – цінний будівельний матеріал, який тут давно видобувають. Є діючі та затоплені кар’єри.

Геологічний заказник “Дніпровські Пороги”, розташований у межах м. Запоріжжя. Заказник являє собою кілька скелястих острівців нижче греблі Дніпрогесу. Раніше, до його створення, пороги (звичайно їх налічували 12) тяглися майже від Дніпропетровська до Запоріжжя.

Дуже відомим і відвідуваним є ландшафтний заказник “Великий каньйон Криму”. Знаходиться біля м. Бахчисарай, точніше – біля с. Соколине. Має глибину до 300 м, мінімальну ширину лише кілька десятків метрів. На дні тече невеличка річка, що є притокою р. Бельбек.

Досить відомим є також ландшафтний заказник “Гора Пивиха” – високий пагорб (168 м над рівнем моря), що височить на лівому (східному) березі Кременчуцького водосховища біля м. Градизьк. Частково вкритий лісом.

Своєю дивовижною красою відзначається ботанічний заказник “Новий Світ”, що знаходиться у південно-східній частині Криму біля селища Новий Світ. Велику цінність тут має ялівець високий; чимало дерев сягають тут кількасот років. Відвідувачі рухаються по заказнику так званою стежкою Голицина.

Ботанічні сади і дендропарки

Ботанічним садом вважають територію, де культивують рослини з різних куточків Землі. Якщо в такому закладі основну увагу приділяють деревним рослинам, його називають дендрарієм. Якщо ж такий заклад відкритий для відвідування, його називають дендропарком.

Нині в Україні створено кілька десятків ботанічних садів і дендропарків: перших – близько 30, других – приблизно 55. До найвідоміших і найбільш відвідуваних належать Ботанічний сад ім. академіка О.В. Фоміна, Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України (обидва в Києві), Нікітський (біля м. Ялта), Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського (м. Сімферополь). З дендропарків насамперед мають бути згадані “Асканія-Нова”, “Софіївка”, “Олександрія” та ін. Ці об’єкти розкидані на всій території країни. Перші такі заклади було засновано ще в XVIII ст. Це, зокрема, стосується дендропарків “Софіївка”, “Олександрія”, Нікітського ботанічного саду.

Нижче наведено характеристику деяких ботанічних садів і дендропарків, оскільки вони становлять значний інтерес в екотуризмі.

Одним із найбагатших і найбільш відвідуваних ботанічних садів є Нікітський. Він заснований у 1812 р., тобто понад 200 років тому. Першим директором був Х.Х. Стевен – швед за походженням. Нині Нікітський ботсад має найбагатшу колекцію флори, в якій налічують понад 15 тис. видів, сортів і форм рослин. Найбільшу увагу відвідувачів привертають пальмова алея, ділянка поширення бамбуку, колекція кактусів, а також великі за розміром екземпляри мамонтового дерева. Чимало в парку й ліванського кедра – хвойного дерева, яке у зрілому віці вирізняє плоска крона.

Національний дендрологічний парк “Софіївка” ймовірно найвідоміший в Україні. До того ж він має тривалу історію – вважається, що парк заснований у 1796 р. Парк названо на честь однієї з відомих жінок свого часу – Софії, яка була дружиною польського магната

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 99

Станіслава Щесного Потоцького.

Дендропарк знаходиться в м. Умань, що стоїть на автошляху Київ – Одеса. Окрасою і певною мірою віссю парку є р. Кам'янка, на якій створено кілька ставків. Увагу відвідувачів привертають численні відслонення скельних порід. Додамо, що відвідання дендропарку пропонує велика кількість туристичних фірм.

Дендропарк “Олександрія” розташований у м. Біла Церква, на березі р. Рось. Заснований у 1793 р. (за іншими відомостями в 1788 р.) на землях польського магната Ксаверія Браницького, дружиною якого була Олександра Енгельгардт. Саме на її честь парк і названо.

Особливістю дендропарку є те, що він найбільший в Україні – його площа становить майже 406 га. До того ж це найстаріший дендропарк країни. Значний вік парку зумовив те, що тут росте чимало віковичних дерев заввишки до 30 м. Дуже вдало вибрано місце для парку – на правому березі р. Рось, та експозицію на південь. Через парк тече кілька струмків, на яких створено каскади ставків. Великі зусилля, витрачені при створенні парку, зумовили те, що він багатий не лише на рослинний світ, а й на архітектурні споруди та пам'ятки. Ймовірно, найвідомішою спорудою є колонада “Відлуння”, названа так за її акустичні якості.

У дендропарку встановлено пам'ятник його засновниці – Олександрі Браницькій. Крім численних аборигенних видів дерев (ясен, дуб, сосна, тополя) у парку чимало інтродукованих (дуб червоний, модрина польська та ін.).

Дендропарки “Софіївка” та “Олександрія” цікаві не лише своєю природою, а й історією. Зокрема згадані вище польські магнати (Потоцький і Браницький) жили майже в один і той самий час і були знайомі. Більше того, в силу певних обставин вони долучилися до руйнації польської держави. У 1795 р. унаслідок третього поділу ця держава припинила існування. Відновити її вдалося лише в 1918 р.

Питання для обговорення

1. Національні парки як об'єкти екотуризму, їх функції, структура, значення. Навести приклади.
2. Природні парки як об'єкти екотуризму, їх функції, структура, значення. Навести приклади.
3. Характеристика державних природних заказників як об'єктів екотуризму.
4. Пам'ятки природи, дендрологічні парки й ботанічні сади як об'єкти екологічного туризму, їх функції й значення для розвитку екотуристичної діяльності.
5. Як Ви оцінюєте потенціал Європи з погляду розвитку екологічного туризму? На яких територіях і чому зберіглася первозданна природа в Європі?
6. Які особливості природоохоронної діяльності в країнах Північної Америки? Назвіть найбільші об'єкти екологічного туризму цього регіону, оцініть перспективи розвитку екологічного туризму на цій території.
7. Яка перспективність Північної Америки для розвитку екологічного туризму? Охарактеризуйте найбільші об'єкти екотуризму цього регіону, розкажіть про унікальність деяких із них.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 100

8. Назвіть основні причини, через які Африканський континент прийнято вважати „екотуристичним раєм”. Розкажіть про найяскравіші об’єкти екологічного туризму Африки.
9. Дайте характеристику Азіатського регіону щодо розвитку на цій території екологічного туризму.
10. У чому полягає специфіка екотуристичної діяльності Австралії?
11. Назвати відомі Вам типи природоохоронних територій.
12. Дати стисло характеристику основних регіонів світу щодо розвитку екологічного туризму.
13. Розказати про унікальні, на Вашу думку, екотуристичні пропозиції в Україні.

Практичні завдання

1. Охарактеризувати основні об’єкти екологічного туризму в різних регіонах світу (для кожного регіону не менше п’яти об’єктів). За результатами заповнити таблицю 1.

Таблиця 1.

Основні об’єкти екологічного туризму в різних регіонах світу

<i>Назва регіону</i>	<i>Тип об’єкта</i>	<i>Назва об’єкта</i>	<i>Стисла характеристика об’єкта</i>	<i>Значення об’єкта для розвитку екологічного туризму</i>	<i>Унікальність об’єкта</i>

2. Скласти каталог найбільш цікавих і значимих, на Вашу думку, об’єктів, які можливо використовувати в процесі екологічних турів (на території України, не менше 20 найменувань). Аргументувати свою думку.
3. Складіть в електронному вигляді фотоальбом „Унікальні природоохоронні об’єкти планети”.

Тематика доповідей

1. Природно-заповідний фонд Житомирської області.
2. Національні парки Європи.
3. Унікальність Ісландії щодо розвитку екологічного туризму.
4. Амазонія як найбільший об’єкт екологічного туризму та причини екологічних проблем, що виникли на цій території

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 101

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Вишневецький В.І. Екологічний туризм: навчальний посібник. К.: Інтерпрес ЛТД, 2015. 140 с.
2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. К.: Альтерпрес, 2004. 192 с.
3. Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екологічний туризм: Навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2017. 358 с.
4. Козловський О.Ю., Борисюк Б.В. Екологічний туризм: навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 202 с.
5. Москвяк Я.Є. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного туризму в карпатському регіоні України. Herald of Khmelnytskyi National University 2022, Issue 2, Part 1. <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/05/2022-es-21-26.pdf>
6. Русев И. Т. Основы экотуризма. Одесса : КПОГТ, 2004. 294 с.
7. Сорокіна Г. О. Екологічний туризм : навч. посіб.; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 206 с.
8. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. Екологічні науки. 2012. №2. С.119-129. https://tourlib.net/statti_ukr/vorobjova3.htm

Додаткова:

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2011. 462 с.
2. Бейдик О. О., Новосад Н. О. Унікальна Україна: географія та ресурси туризму : навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2013. 572 с.
3. Грицак Ю.П. Организация самодеятельного туризма : учеб. пособие для студ. направления подготовки “Туризм”. Харьков: Экограф, 2008. 164 с.
4. Замула І.В., Танасієва М.М., Травін В.В. Підходи до оптимізації ефективності природоохоронних заходів у лісовому господарстві. Економіка, управління та адміністрування. 2020. № 2 (92). С. 56-62.
5. Замула І.В., Травін В.В., Кірейцева Г.В., Палій О.В., Берляк Г.В. Торгівля квотами на викиди парникових газів: обліковий підхід. Економіка. Управління. Інновації. 2022. № 1 (30). URL: <http://eui.zu.edu.ua/article/view/260928>
6. Заповідні території України. Ботанічні сади та дендропарки України / [відп. ред. Т. М. Черевченко, С.С. Волков; упоряд. В.В. Кваша, О.О. Семенова, Н.В. Чувікіна]. К.: [б. в.], 2010. 293 с.
7. Осіпчук А.С. Пропозиції з удосконалення стратегічного управління об’єктами екотуристичної діяльності. Економіка та суспільство. Випуск # 40. 2022 <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjx05nJ0Y>

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	Екземпляр № 1	Арк 63 / 102

X6AhUIHjQIHUgIB6IQFnoECSEQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.economyandsociety.in.ua%2Findex.php%2Fjournal%2Farticle%2Fdownload%2F1507%2F1450&usg=AOvVaw3URWUyLBZC2Z_hfJ0_wbS_

8. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристично- краєзнавчих подорожей: навч. посіб. К. : Академвидав, 2010. 247 с.

9. Соколовський В.А., Щоголева І.В перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях середнього придніпров'я. 2020. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14684/1/Sokolovskyi_Shchoholieva.pdf

10. Туристичне намисто України. Атлас [Карти] / відп. ред. Н. О. Крижова. К.: ДНВП “Картографія”, 2010. 136 с.

11. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 1. Біосферні заповідники. Природні заповідники [Електронний ресурс] / колектив авторів під ред. В.А. Онищенко, Т.Л. Андрієнка. К.: Фітосоціоцентр, 2012. 406 с. http://www.botany.kiev.ua/doc/zap_1.pdf.

12. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки [Електронний ресурс] / колектив авторів під ред. В.А. Онищенко, Т.Л. Андрієнка. К.: Фітосоціоцентр, 2012. 580 с. http://www.botany.kiev.ua/doc/zap_2.pdf.

13. Царик Л. П. Щодо оптимізації природно-ресурсного потенціалу України в умовах сталого природокористування. Природні ресурси регіону: проблеми використання, ревіталізації та охорони: Матеріали III-ого міжнародного наукового семінару – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 352-358.

14. Zamula I., Tanasiieva M., Travin V., Nitsenko V., Balezentis T. and Streimikiene D. (2020) Assessment of the Profitability of Environmental Activities in Forestry. Sustainability. 12(7), 2998. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/7/2998>

15. Zamula I. , Prodanchuk M. , Kovalchuk T., Kolesnikova O. , Myhalkiv A. Indicators of ecological condition of natural resources in integrated reporting of the enterprise. Науковий вісник Національного гірничого університету». 2020. № 6 (180). С. 180-186. <https://nvngu.in.ua/index.php/ru/arkhiv-zhurnala/po-vypuskam/1839-2020>

16. Zamula, I. & Liudvenko, D. Information Support And Development Of Organic Production. Green, Blue & Digital Economy Journal. 2020. N 2. Index Copernicus <http://baltijapublishing.lv/index.php/gbdej/article/view/873>

17. Zhyhlei I., Zamula, I., Travin, V. Assessing organic production efficiency. Revista Română de Statistică Supliment, №. 11/2020. С. 51-61 Index Copernicus URL: <https://www.revistadestatistica.ro/supliment/2020/12/assessing-organic-production-efficiency/>

Інтернет-ресурси:

www.menr.gov.ua – сайт Міністерства екології та природних ресурсів України.

www.unwto.org – сайт Всесвітньої туристичної організації ООН.

www.ecotourism.org – сайт Міжнародної екотуристичної організації.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.04- 05.02/2/242.00.1/М / ОК 8-2022
	<i>Екземпляр № 1</i>	<i>Арк 63 / 103</i>

www.etc-corporate.org – сайт Європейської туристичної комісії.

<http://greenglobe.com> – сайт міжнародної організації Green Globe з екологічної сертифікації в туризмі.

www.nationalgeographic.com – сайт Національного географічного товариства.

www.stezhky.org.ua – сайт громадської туристичної організації (Івано-Франківська область).

www.verkhovyna.info – сайт туристично-інформаційного центру “Верховина” (Івано-Франківська область).

<http://uaeta.org/ua/top/index> – сайт Української асоціації активного та екологічного туризму.

www.ecotours.ru – сайт Фонду розвитку екотуризму “Дерсу Узала”.

www.intour.com.ua – сайт журналу “Міжнародний туризм”.

<http://tourlib.net> – сайт туристичної бібліотеки.

<https://www.ukrinform.ua/tag-ekologicnij-turizm>